

ISSN 2079-4835

Міністерство освіти і науки України
Донецький національний університет економіки і торгівлі
імені Михайла Туган-Барановського

**ІНТЕЛЕКТ
ОСОБИСТІТЬ
ЦИВІЛІЗАЦІЯ**

*Тематичний збірник наукових праць
із соціально-філософських проблем*

**Виходить двічі на рік
Видається з 2003 року**

№ 1 (20) 2020

**Кривий Ріг
ДонНУЕТ
2020**

Введенська Т. Ю., канд. філол. наук (НТУ «Дніпровська політехніка»);

УДК 159.92+569.89:008

Головний редактор — Остапенко С. А.

Заступник головного редактора — Удовіченко Г. М.

Відповідальний редактор серії — Ружинська Т. О.

Відповідальний секретар серії — Сіняговська І. Ю.

Редакційна колегія

Арістова Н. О., д-р пед. наук (Національний університет біоресурсів і природокористування України); *Гаврілова Л. Г.*, д-р пед. наук (ДВНЗ Донбаський державний педагогічний університет); *Ковальчук В. І.*, д-р пед. наук (Глухівський національний педагогічний університет імені Олександра Довженка); *Малихін О. В.*, д-р пед. наук (Інститут педагогіки НАПН України); *Саяпіна С. А.*, д-р пед. наук (ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»); *Введенська Т. Ю.*, канд. філол. наук (НТУ «Дніпровська політехніка»); *Висоцька Т. М.*, канд. філ. наук (НТУ «Дніпровська політехніка»); *Луценко Л. О.*, канд. філол. наук (Криворізький державний педагогічний університет); *Остапенко С. А.*, канд. пед. наук (Донецький національний університет економіки і торгівлі імені Михайла Туган-Барановського); *Покулевська А. І.*, канд. філол. наук (Донецький національний університет економіки і торгівлі імені Михайла Туган-Барановського); *Романуха О. М.*, канд. істор. наук (Донецький національний університет економіки і торгівлі імені Михайла Туган-Барановського); *Топольник Я. В.*, канд. пед. наук (ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»); *Удовіченко Г. М.*, канд. пед. наук (Донецький національний університет економіки і торгівлі імені Михайла Туган-Барановського); *Щербакова Н. В.*, канд. філ. наук (Таврійський державний агротехнологічний університет); *Білялова Гульміра*, д-р філ. наук (Павлодарський державний університет імені С. Торайгірова, Казахстан); *Кураташвілі Альфред*, д-р екон., філ. і юрид. наук (Інститут економіки імені П. Гугушвілі Тбіліського державного університету імені Іване Джавахішвілі, Грузія).

*Журнал зареєстровано в Міністерстві юстиції України.
Реєстраційний номер КВ № 13180-2064 ПР від 25.07.2007 р.*

*Засновник та видавець Донецький національний університет економіки і торгівлі
імені Михайла Туган-Барановського, м. Кривий Ріг.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 4929 від 07.07.2015 р.*

*Журнал рекомендовано до друку вченою радою
Донецького національного університету економіки і торгівлі
імені Михайла Туган-Барановського,
протокол № 19 від 24.06.2020 р.*

Мова видання: українська, російська, англійська.

*Усі права захищені.
Передрук і переклади дозволяються лише з відома автора та редакції.*

*Адреса видавця та редакції:
50042, м. Кривий Ріг, вул. Курчатова, 13.
тел. (0564) 409-77-97, e-mail: intelekt@donnuet.edu.ua,
www.donnuet.edu.ua*

© Донецький національний університет економіки і торгівлі імені Михайла Туган-Барановського, 2020

ISSN 2079-4835

**Donetsk National University of Economics and Trade
named after Mykhailo Tugan-Baranovsky**

**INTELLIGENCE
PERSONALITY
CIVILIZATION**

*Thematic collection of scientific works
in socio-philosophical issues*

**Issued 2 times a year
Published since 2003**

No 1 (20) 2020

**Kryvyi Rih
DonNUET
2020**

Editor in chief — Ostapenko S. A.
Deputy editor in chief — Udovichenko H. M.
Executive editor of series — Ruzhynska T. O.
Executive secretary of series — Siniahovska I. Yu.

Editorial board

Aristova N. O., Grand PhD in Pedagogic sciences, National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine; *Havrilova L. H.*, Grand PhD in Pedagogic sciences, Donbass State Pedagogical University; *Kovalchuk V. I.*, Grand PhD in Pedagogic sciences, Oleksandr Dovzhenko Hlukhiv National Pedagogical University; *Malykhin O. V.*, Grand PhD in Pedagogic sciences, Institute of Pedagogy National of Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine; *Saiapina S. A.*, Grand PhD in Pedagogic sciences, Donbass State Pedagogical University; *Vvedenska T. Yu.*, PhD in Philology, National TU Dnipro Polytechnic; *Vysotska T. M.*, PhD in Philological sciences, National TU Dnipro Polytechnic; *Lutsenko L. O.*, PhD in Philological sciences, Kryvyi Rih State Pedagogical University; *Ostapenko S. A.*, PhD in Pedagogic sciences, DonNUET named after Mykhailo Tugan-Baranovsky; *Pokulevska A. I.*, PhD in Philological sciences, DonNUET named after Mykhailo Tugan-Baranovsky; *Romanukha O. M.*, PhD of Historical sciences, DonNUET named after Mykhailo Tugan-Baranovsky; *Topolnyk Ya. V.*, PhD in Pedagogy, Donbass State Pedagogical University; *Udovichenko H. M.*, PhD in Pedagogic sciences, DonNUET named after Mykhailo Tugan-Baranovsky; *Shcherbakova N. V.*, PhD in Philosophical sciences, Tavria State Agrotechnological University; *Gulmira Bilialova*, Grand PhD in Philosophical sciences, S. Toraighyrov Pavlodar State University, Kazakhstan; *Alfred Kuratashvili*, Grand PhD in Economics, Philosophy and Juridical Sciences, P. Gugushvili Institute of Economics of Ivane Javakhishvili Tbilisi State University, Georgia.

The journal is registered at Ministry of Justice of Ukraine. Registration number
KB No 13180-2064 of July 25, 2007.

*Founder and editor: Donetsk National University of Economics and Trade
named after Mykhailo Tugan-Baranovsky, Kryvyi Rih.
Certificate of Publisher ДК No 4929 of July 7, 2015.*

*The publication is approved by the resolution of Academic Council
of Donetsk National University of Economics and Trade named after Mykhailo Tugan-
Baranovsky (Protocol No 19 of 24.06.2020).*

Language of edition: Ukrainian, Russian, English.

*Reprinting and translations are allowed
only with consent of the author and editorial board*

Address of the editor and editorial office:
13, Kurchatova str., Kryvyi Rih, Ukraine, 50042
phone (0564) 409-77-97, e-mail: intelekt@donnuet.edu.ua,
www.donnuet.edu.ua

ФІЛОСОФСЬКЕ ОСМИСЛЕННЯ ПРОБЛЕМ ОСВІТИ

DOI : 10.33274/2079-4835-2020-20-1-5-10

УДК 378.013.2:174.7-057.875

Ревуцька С. К.,
канд. філол. наук,
доцент

Донецький національний університет економіки
і торгівлі імені Михайла Туган-Барановського,
Кривий Ріг, Україна, e-mail: revutska@donnuet.edu.ua
ORCID: 0000-0002-8969-1295
e-mail: baditsa@donnuet.edu.ua,
ORCID: 0000-0003-0561-9585

Бадіца А. В.,
студент

ПЛАГІАТ ЯК СВІТОВА ТЕНДЕНЦІЯ

Revutska S. K.,
PhD in Philological sciences
Associate Professor

Donetsk National University of Economics and Trade
named after Mykhailo Tugan-Baranovsky,
Kryvyi Rih, Ukraine, e-mail: revutska@donnuet.edu.ua
ORCID: 0000-0002-8969-1295
e-mail: baditsa@donnuet.edu.ua
ORCID: 0000-0003-0561-9585

Baditsa A. V.,
Student

PLAGIARISM AS A WORLDWIDE TENDENCY

***Мета** — дослідити прояви академічної нечесності, зокрема плагіату як світової тенденції в студентському середовищі.*

***Методи.** Основні наукові результати було отримано шляхом застосування методу маркетингового дослідження, зокрема опитування, аналізу отриманих даних з метою з'ясування найгостріших причин академічних шахрайств, порушень академічної культури й доброчесності студентів.*

***Результати.** У процесі дослідження проблеми академічного плагіювання у студентському середовищі було з'ясовано, що більшість студентів обізнані з поняттям плагіату, однак свідомо удаються до нього через потребу написання великої кількості академічних текстів упродовж семестру. Досліджено також і взаємозв'язок формату подавання навчальної інформації, отриманих знань студентів, еквівалентних балам із проблемами академічної нечесності в студентському середовищі.*

***Ключові слова:** академічний текст, академічна доброчесність/недоброчесність, академічне шахрайство, плагіат.*

Постановка проблеми. Нині плагіат це нагальна проблема сьогодення, адже є частиною нашого життя і в майбутньому займатиме провідні позиції ще впродовж кількох десятиліть. Відстежити інтелектуальні привласнення доволі складно, зокрема, крадіжки неопублікованого матеріалу.

Посилення розвитку даного аспекту почало набувати у період діджиталізації усіх сфер людського життя. Вхідження України в європейську спільноту потребує забезпечення принципів академічної доброчесності, що сприяють реалізації європейських стандартів якості життя. В українських умовах нормативно-законодавчою базою передбачено набуття особистістю компетентностей з академічної доброчесності [3].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проаналізувавши зарубіжні та вітчизняні практики з підтримки принципів академічної доброчесності, запобігання плагіату та наукові дослідження таких учених, як С. Барегамян, М. Ковальова, О. Кравченко, Л. Логойда, В. Попелю, В. Ромакін, Л. Семененко, М. Чесакова, було помічено необ-

хідність реалізації академічних традицій культурного контексту в межах проекту сприяння академічної доброчесності в Україні (Strengthening Academic Integrity in Ukraine Project — SAIUP). Така тенденція безумовно пов'язана з розвитком комп'ютерних систем та мережі Інтернет, що спрощують пошук та копіювання текстів, які нині зводяться до кількох натисків клавіатури.

Мета статті — дослідити прояви академічної нечесності, зокрема плагіату як світової тенденції в українському студентському середовищі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Плагіатна тенденція наявна не тільки в Україні, але і в усіх інших країнах світу. Проте методи боротьби з цією «хворобою» у XXI ст. є різними. Так, наприклад, у США за привласнення авторства чужої інтелектуальної праці студенту можуть відмовити у зарахуванні його роботи та заборонити вступ до наступного курсу, збільшити обсяг навантаження, посилити моніторинг за його науковою діяльністю і, навіть, відрахувати з університету з оприлюдненням причин серед усієї університетської спільноти.

Європа є провідним фахівцем з даної проблеми. Покарання, які існують у ЄС, є найсуворішими. У Франції за списування під час іспитів позбавляють будь-якої можливості скласти цей іспит з відстрочкою повторного складання на п'ять років. На сьогодні європейська досвідченість у цьому питанні стає дедалі міцнішою, а покарання за даний вид порушення прирівнюється до аналогів за кримінальні злочини. Існують випадки, коли батьків та вчителів засудили до тюремного ув'язнення за допомогу учням у складанні іспитів. Однією з найжорсткіших мір покарання є безстрокове позбавлення можливості складати державні іспити. Саме ці іспити визначають долю вступників та подальший професійний шлях.

В Україні практика списування доволі поширена. Покарань набагато менше та і локально це явище набуває не дуже великого значення. В українському суспільстві існують певні культурні коди, стереотипи, які досі перешкоджають розвитку певних процесів. В українському досвіді ще дотепер наявні залишки історичних подій, коли заохочувалась допомога своїм товаришам. Усі працювали як колектив, який мав спільну мету. Будь-яка спроба відмови вважалася зрадою людини, адже ти відривався від колективу і не розділяв цінності спільної роботи. Здорова конкуренція була майже відсутня, тому що були знайомі, які б у скрутні часи допомогли з певною проблемою.

Створене підґрунтя переконань забезпечило сприятливі умови поширення даної проблеми. До того ж сьогодні учні та студенти в багатьох закладах вимушені вивчати певні дисципліни, які їм навіть не подобаються. Навчальні програми зазвичай перевантажені зайвими дисциплінами, до яких додаються формальні нецікаві завдання, тому учасникам освітнього процесу легше списати, ніж вивчати нецікавий предмет.

Проте це не виправдовує списування, тому що в цьому світі все взаємопов'язано і ти ніколи не знаєш, коли твої знання стануть тобі у пригоді.

Відтак, з огляду на предмет дослідження, виникає необхідність конкретизації змісту понять «плагіат» та «академічний плагіат». В. Бахрушин розглядає «академічний плагіат» як порушення етичних норм спільноти, а порушення «авторського права» — як правопорушення [2].

Також існують різновиди плагіату. Визначені класифікації зумовлені видом і змістом діяльності, соціальною позицією (науковець, студент). За різновидом діяльності плагіат поділяють на інтелектуальний — привласнення чужих дій та механічний — відтворення без змін чужого тексту (В. С. Зеленецький). За змістом плагіат поділяють на: навмисний — цілеспрямоване запозичення, ненавмисний — неусвідомлене запозичення матеріалу з робіт авторів.

Зокрема, ненавмисний плагіат має такі різновиди: підсвідомий — неусвідомлене запозичення матеріалу, що збігається з особистим баченням, випадковий — ідентичність поглядів на проблематику дослідження різних авторів, тиражований — посилення на популярне джерело, а не на першоджерело (В. С. Петренко). Проте характер запозичення залежить від виду діяльності (художня література — форма, наукова література — зміст тощо).

Усвідомлення людством необхідності діяти самостійно з позицій професійної етики забезпечить прояв академічної доброчесності учасниками процесу.

З метою визначення думки 100 респондентів закладів вищої освіти м. Кривого Рогу на проблематику плагіату та його місця в науковому житті студентської молоді було розроблено питальник. Респондентам було запропоновано надати відповідь на вісім питань, які визначають їх ставлення та рівень обізнаності в проблематиці дослідження. Результати опитування виявилися красномовними.

Було з'ясовано, що 58,0 % студентів знайомі з поняттям «академічна доброчесність», 33 % — знайомі поверхово та 9 % — не знайомі. Проте з поняттям «плагіат» ознайомлені 98 % студентів та лише 2 % респондентів — розуміють поняття, але пояснити не можуть. Відтак, маючи уявлення про зміст наведених понять, тільки 34 % студентів використовують дослівно чужі тексти з посиланням на джерело. Інші студенти не завжди дотримуються принципів академічної доброчесності, а саме: 62 % студентів переписують текст своїми словами, 31 % — копіюють частини тексту, поєднують їх і використовують без вказівки на джерело, 19 % — перекладають іноземні тексти українською мовою та використовують їх у наукових працях без вказівки на джерело, 12 % — завантажують роботи з інтернет-ресурсу і використовують як власні, 11 % — замовляють роботи за гроші, 3 % — приєднуються до робіт, у яких не брали участь.

Найбільш звичним форматом викладання навчального матеріалу в закладі вищої освіти респонденти визначають: розповідь за темою, детально пояснюючи матеріал; надану можливість занотувати найголовніше; підготовка викладачем презентації; використання роздаткового матеріалу (48 %); 20 % респондентів — частковість розгляду матеріалу на аудиторному занятті з самостійним опрацюванням іншої частини матеріалу; 17 % студентів стверджують, що викладачі диктують та пояснюють матеріал, готують презентації, використовують роздатковий матеріал; 9 % досліджуваних запевняють, що викладачі диктують лекцію за даною темою без чіткого роз'яснення, готують презентації, використовують роздатковий матеріал; 5 % респондентів акцентують увагу на тому, що викладачі тільки диктують лекцію. Зокрема, 1 % респондентів упевнений, що викладач закладу вищої освіти тільки розповідає лекцію, але не за темою. Проте жодний викладач не дає повністю матеріал на самостійне вивчення.

Проаналізувавши відповіді досліджуваних, ми побачили необхідність і доцільність використання інноваційних технологій навчання в умовах закладу вищої освіти, що суттєво впливає на рівень знань, якість сформованості професійних умінь і навичок студентів.

На запитання «Як Ви оцінюєте рівень своїх знань за спеціальністю?» 54 % студентів вважають свою обізнаність достатньою, 41 % — наголошують на тому, що можуть розповісти, але не все, 4 % респондентів стверджують, що знають усе досконало, 1 % досліджуваних нічого не знають. Оскільки більша частина досліджуваних — студенти денної форми навчання, можна стверджувати про недостатність об'єктивізму в оцінюванні студентами власних можливостей. Такі показники, швидше за все, зумовлені віковими особливостями респондентів.

На запитання «Яке співвідношення знань і оцінок, які Ви отримуєте?» 60 % студентів відповідають, що оцінки збігаються з рівнем знань, 19 % респондентів не

можуть оцінити визначений показник, 14 % — вважають, що оцінки не збігаються, 7 % — не згодні з оцінками, але нічого вдіяти не можуть. Відтак, показники опитування проілюстрували, що 60 % студентів вважають оцінювання викладача об'єктивним. Проте третина студентів не згодна з визначеним твердженням і не може проаналізувати визначений показник.

Зокрема, причинами невідповідності реальних знань і оцінок у закладі вищої освіти 30 % респондентів визначають випадковість явища, 25 % студентів вважають — необ'єктивність оцінювання викладачем, отримання оцінок за додаткові роботи та матеріальну винагороду, 23 % респондентів — використання шпаргалок під час тестування, усного опитування, 18 % — стверджують про використання чужих текстів у власних наукових роботах, 12 % досліджуваних інформують про купівлю готових робіт або ж домовленість між собою. Загалом можна стверджувати про необхідність удосконалення системи оцінювання студентів і урізноманітнення її форм оприлюднення.

З-поміж заходів, необхідних для запобігання плагіату, студенти обрали: зменшення кількості написання академічних текстів упродовж курсу навчання (58,0 %), перевірку всіх написаних текстів на плагіат спеціальною програмою (29,0 %), проведення роз'яснення змісту поняття «академічне шахрайство» (20 %), упровадження дисциплінарного покарання за плагіат у роботах (10 %). Тож, очевидним є те, що студенти не готові нести відповідальність за плагіат, адже вважають його вимушеним засобом, який спричиняє перевантаження академічними текстами з непрофільних дисциплін.

Висновки. У процесі дослідження проблеми академічного плагіювання у студентському середовищі було виявлено, що більшість студентів знайомі з поняттям плагіату, але лише 2 % можуть пояснити його суть. Така поверхова обізнаність призводить до наступних 62 % респондентів, що беруть за основу свого академічного тексту чужий текст і вдаються до переказу, або й перекладу з інших мов українською — 19 %. Неабияку роль відіграє й спосіб подавання навчального матеріалу, де студенти відзначають необхідність і доцільність використання інноваційних технологій навчання в умовах закладу вищої освіти, що суттєво впливає на рівень знань, якість сформованості професійних умінь і навичок студентів та дозволить оптимізувати освітній процес зі студентами, науковою спільнотою, батьками. Також з'ясовано, що наявна система оцінювання не завжди відповідає об'єктивності оцінювання рівня знань студентів і не мотивує до уникнення академічного шахрайства. Однак молодь визнає, що свідомо удається до нього через потребу написання великої кількості академічних текстів упродовж семестру, тим паче, що наявність дієвого покарання в межах ВНЗ і в науковому середовищі наразі є формальним.

Продовження розвитку даного аспекту життя та конформістське ставлення до нього призведе до катастрофічних наслідків. Насамперед, почнеться стагнація усіх напрацювань людського досвіду. Відбудеться постійне накопичення матеріалу, яке згодом переросте в недовіру до наукової сфери з боку людей.

Отже, плагіат є визначальною проблемою в сучасному розвитку суспільства, у формуванні правильного та інформаційного діалогу між науковцями. Закладання неправильних засад щодо списування створило багато негативних наслідків, які людство вирішує і дотепер. Ефективність протидії плагіату повинна підтримуватись державою, адже без правового підкріплення покарання припиняють бути карним інструментом і перетворюються на рекомендаційний напрям. Переосмислення створеної ситуації забезпечить надійний базис у багатьох сферах людської спільноти. Проте важливо пам'ятати, що розуміння даного аспекту як проблеми повинно відбуватись усіма, а не окремим індивідом.

Список літератури

1. Академічна доброчесність: виклики сучасності : збірник наукових есе учасників дистанційного етапу наукового стажування для освітян (Республіка Польща, Варшава, 24.06–06.07.2019). Варшава, 2019. 183 с.
2. Бахрушин В. Академічний плагіат і самоплагіат в науці та вищій освіті: нормативна база і світовий досвід. URL : <http://education-ua.org/ua/articles/1128-akademichnij-plagiat-i-samoplgiat-v-nautsi-ta-vishchij-osviti-normativna-baza-i-svitovij-dosvid> (опубліковано 07.02.2018).
3. Закон України «Про вищу освіту». *Відомості Верховної Ради (ВВР)*, 2014, № 37-38, ст.2004). URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1556-18> (дата звернення: 02.04.2020).
4. International Center for Academic Integrity. URL : <https://academicintegrity.org> (дата звернення: 01.04.2020).
5. What Is Plagiarism? URL : <https://communitystandards.stanford.edu/student-conduct-process/honor-code-and-fundamental-standard/additional-resources/what-plagiarism> (дата звернення: 24.03.2020).
6. What Is Plagiarism? URL: <https://ctl.yale.edu/writing/using-sources/understanding-and-avoiding-plagiarism/what-plagiarism> (дата звернення: 24.03.2020).
7. Семененко Л. П. Академічна доброчесність — запорука якісної освіти. *Роль бібліотеки у створенні когнітивного ресурсу суспільства знань: технології, освіта, наука: зб. наук. пр.* Наук. б-ка Харків. держ. ун-ту харчування та торгівлі, Ф-т соц. комунікацій Харків. держ. акад. культури; редкол. Л. Г. Бакуменко [та ін]. Харків, 2016. С. 145–150. URL : <http://repository.kpi.kharkov.ua/handle/KhPI-Press/27252>.

References

1. *Akademichna dobrochesnist: vyklyky suchasnosti* [Academic honesty: challenge to today's world]. *Zbirnyk naukovykh ese uchasykiv dystantsiinoho etapu naukovoho stazhuvannia dlia osvitian* (Respublika Polshcha, Varshava, 24.06–06.07.2019) [Collection of scientific essays of participants of the remote stage of scientific internship for educators (Republic of Poland, Warsaw, 24.06–06.07.2019)]. Warsaw, 2019, 183 p.
2. Bakhrushyn, V. (2018). *Akademichnyi plahiat i samo plahiat v nauysi ta vyshchii osviti: normatyvna baza i svitovyi dosvid* [Academic plagiarism and plagiarism in science and higher education: regulatory framework and world experience]. Available at : <http://education-ua.org/ua/articles/1128-akademichnij-plagiat-i-samoplgiat-v-nautsi-ta-vishchij-osviti-normativna-baza-i-svitovij-dosvid>.
3. The Verhkovna Rada of Ukraine. *Zakon Ukrainy 'Pro vyshchu osvitu'* [The Law of Ukraine 'On Higher Education']. Available at : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>.
4. International Center for Academic Integrity. Available at : <https://academicintegrity.org>.
5. What Is Plagiarism? Available at: <https://communitystandards.stanford.edu/student-conduct-process/honor-code-and-fundamental-standard/additional-resources/what-plagiarism>.
6. What Is Plagiarism? Available at : <https://ctl.yale.edu/writing/using-sources/understanding-and-avoiding-plagiarism/what-plagiarism>.
7. Semenenko, L. P. (2016). *Akademichna dobrochesnist — zaporuka yakisnoi osvity* [Academic honesty is the key to quality education]. *Rol biblioteki u stvorenni kohnityvnoho resursu suspilstva znan: tekhnolohii, osvita, nauka* [The role of the library in the creation of the cognitive resource of the knowledge society: technology, education, science]. Kharkiv, pp. 145–150. Available at : <http://repository.kpi.kharkov.ua/handle/KhPI-Press/27252>.

Дата надходження рукопису 22.05.2020

Objective. *The objective of the article is to investigate manifestations of academic dishonesty, including plagiarism as a worldwide tendency in the student environment.*

Methods. *The main scientific results are obtained through the use of a marketing research method, including a survey, analysis of the data obtained in order to find out the most acute causes of academic fraud, academic culture violations and student integrity.*

Results. *Plagiarism is an urgent problem of nowadays as it is part of our lives and will continue to occupy a leading position for many more decades to come. The plagiarism tendency is observed not only in Ukraine but in all other countries of the world. However, there are different ways of controlling this disease in the 21st century.*

Therefore, in view of the subject of research, it becomes necessary to specify the content of the concepts of «plagiarism» and «academic plagiarism» in the student environment and to study the reasons for resorting to various forms of academic dishonesty.

In researching the issue of academic plagiarism in the student environment, it was found that most students are familiar with the concept of plagiarism, but only 2 % can explain its essence. Such superficial awareness leads to the next 62 % of respondents who take foreign texts as their academic texts and resort to translation, or translate from other languages into Ukrainian — 19 %. An important role is played by the method of submission of educational material, where students point out the need and expediency of using innovative teaching technologies in higher education, which significantly affects the level of knowledge, the quality of students' professional skills and abilities. It has also been found that the existing assessment system does not always correspond to the objectivity of assessing students' level of knowledge and does not motivate them to avoid academic fraud. However, young people acknowledge that they deliberately resort to it because of the need to write a large number of academic texts throughout the semester, especially since the existence of effective punishment within higher education and scientific settings is now formal.

Continued development of this aspect of life and conformist attitude to it will lead to catastrophic consequences. First of all, the stagnation of all aspects of human experience will begin. There will be a constant accumulation of material that will later grow into a distrust of the scientific field by humans.

Therefore, plagiarism is a decisive problem in the modern development of society, in the formation of a proper and informative dialogue between scientists. Setting up the wrong principles for writing off has created many negative consequences that humanity is addressing to this day. The effectiveness of counteracting plagiarism should be maintained by the state, because without legal support, punishments cease to be a punitive instrument and turn into a recommendation direction. Rethinking the situation will provide a solid basis in many areas of the human community.

Key words: *academic text, academic honesty / dishonesty, academic fraud, plagiarism.*

DOI : 10.33274/2079-4835-2020-20-1-11-18

УДК [81'243:378]:316.74 (045)

Рибалка Н. В.,
асистент

Донецький національний університет економіки
і торгівлі імені Михайла Туган-Барановського,
Кривий Ріг, Україна, e-mail: rybalka_n@donnuet.edu.ua
ORCID: 0000-0003-3804-6875

ФОРМУВАННЯ СОЦІОКУЛЬТУРНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ УЧНІВ СТАРШОЇ ШКОЛИ У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ

Rybalka N. V.,
Assistant Professor

Donetsk National University of Economics and Trade
named after Mykhailo Tugan-Baranovsky,
Kryvyi Rih, Ukraine, e-mail: rybalka_n@donnuet.edu.ua
ORCID: 0000-0003-3804-6875

HIGH SCHOOLERS' SOCIO-CULTURAL COMPETENCE FORMATION IN THE FOREIGN LANGUAGE STUDY PROCESS

***Мета** — проаналізувати проблеми формування соціокультурної компетенції учнів старшої школи у процесі вивчення іноземної мови.*

***Методи.** Основні наукові результати отримані з використанням комплексу загальнонаукових та спеціальних методів дослідження, а саме: аналізу, узагальнення та систематизації наукової та навчально-методичної літератури з педагогіки, психології, мовознавства, методики навчання іноземних мов; теоретичного узагальнення, аналізу та синтезу, а також порівняльного, описового та аналітичного.*

***Результати.** Теоретичний аналіз змісту і моделей формування комунікативної компетенції дозволив виділити соціокультурну компетенцію учнів в окремий компонент комунікативної компетенції та розглядати її як цілісну систему, до складу якої входять країнознавча компетенція, лінгвокраїнознавча компетенція, соціолінгвістична компетенція, взаємопов'язані та взаємообумовлені метою й завданнями реального спілкування з носіями мови.*

Визначення змісту та ролі всіх компонентів соціокультурної компетенції в системі навчання іноземної мови на основі комунікативно-діяльнісного підходу вмотивувало її структуру: соціокультурна компетенція — це інтегративне утворення, яке включає: країнознавчі, лінгвокраїнознавчі, соціолінгвістичні знання, вміння та навички співвідносити мовні засоби з метою та умовами спілкування; вміння організувати мовленнєве спілкування відповідно до соціальних норм поведінки, прийнятих у носіїв мови; вміння використовувати мовні засоби відповідно до національно обумовлених особливостей їх вживання.

***Ключові слова:** компетенція, соціокультурна компетенція, комунікативна компетенція, багатомовна освіта.*

Постановка проблеми. Сучасний стан міжнародних зв'язків України, вихід її до європейського та світового простору зумовлюють розглядати іноземну мову як важливий засіб міжкультурного спілкування.

Основне призначення іноземної мови як предметної галузі шкільного навчання — сприяти оволодінню учнями уміннями і навичками спілкування в усній і писемній формах відповідно до мотивів, цілей і соціальних норм мовленнєвої поведінки у типових сферах і ситуаціях. Саме середня школа є тим навчальним закладом, де формуються базові механізми іншомовного спілкування, котрі у майбутньому випускники зможуть розвивати та удосконалювати відповідно до власних потреб.

Головна мета навчання іноземної мови у загальноосвітніх навчальних закладах полягає у формуванні в учнів комунікативної компетенції, базою для якої є комунікативні вміння, сформовані на основі мовних знань і навичок. Розвиток комунікативної компетенції залежить від соціокультурних і соціолінгвістичних знань, умінь і навичок, які забезпечують входження особистості в інший соціум і сприяють її соціалізації в новому для неї суспільстві.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретико-методологічну базу нашого дослідження складають роботи таких педагогів, методистів та психологів, як І. Л. Бім, Г. Єлізаров, П. Гальперін, Т. Менг, В. Сафонов, А. Макерень, Ю. Прохоров, В. Ясвін, П. Сисоев та ін. Проблеми багатомовності сьогодні є предметом уваги педагогів, лінгвістів і методистів. Сформульовано проблему багатомовності у концептуальній картині світу, поступово вирішуються питання програмного та навчально-методичного забезпечення навчального процесу з другої іноземної мови, розроблені концептуальні основи навчання другої іноземної мови в середній школі (Н. Баришніков, І. Бім, Н. Гальскова, О. Колихалова, В. Коротенкова, Б. Лапідус, О. Чередниченко, О. Чинаєва, Т. Шапошнікова, М. Шацкова, Н. Шутко та ін.).

Проблемі вивчення другої іноземної мови в педагогічних закладах присвячено низку вітчизняних і зарубіжних науково-методичних досліджень (Б. Маруневич, І. Мельник, О. Молокович, О. Пінська). Однак не були сформульовані принципи та основні шляхи формування багатомовної компетенції як бази професійної підготовки вчителя для сфери багатомовної освіти.

Мета статті — проаналізувати проблеми формування соціокультурної компетенції учнів старшої школи у процесі вивчення іноземної мови.

Виклад основного матеріалу дослідження. На сьогодні динамічна модернізація освіти спрямована на осучаснення освітянської діяльності з метою якнайповнішого задоволення суспільних потреб у соціальних умовах глобалізації, створення Європейського Союзу з його багатомовністю та розмаїттям культур, а також інтеграції України в міжнародний економічний і телекомунікативний простір.

Згідно з документами Європейської асоціації педагогічної освіти, цілеспрямоване вивчення іноземної мови (або кількох) має стати пріоритетним напрямом розвитку як шкільної, так і педагогічної освіти [3, с. 11]. Це зумовлює необхідність вдосконалення змісту і завдань освітнього процесу в педагогічній школі та введення питань багатомовної освіти до професійної підготовки майбутніх учителів іноземних мов [4; 5].

На сучасному етапі значний діапазон міжнародних зв'язків, реальна тенденція їх постійного зростання сприяють розширенню спектра іноземних мов, що вивчаються у школі. Вивчення однієї мови, як засобу міжнародного спілкування, штучно призводить до формування в учнів монокультуризму: виховання на традиціях і звичаях однієї нації.

Тенденція багатомовної освіти не пояснюється лише прагматичними й утилітарними мотивами, але й суто методичними [3, с. 11].

У процесі оволодіння другою іноземною мовою з'являються додаткові можливості інтенсифікації навчального процесу завдяки появі багатомовної компетенції, що характеризується більш високим рівнем систематизації та абстракції мовних явищ. Досвід вивчення рідної і першої іноземної мови дає можливість здійснювати позитивне перенесення вже отриманих знань і вмінь у галузь вивчення другої іноземної мови. Багатомовна освіта розвиває лінгвістичні здібності учнів: вербальний інтелект, мовну флексію, аналітично-когнітивні здібності, пам'ять, мовну інтуїцію.

Соціокультурний компонент взаємодіючих іноземних мов та опорної рідної мови, що вважається невід'ємною частиною мовної освіти на сучасному етапі, сприяє

значною мірою процесу соціалізації особистості, її культурному самовизначенню та надбанню навичок міжкультурної компетенції. Зазначені навички полегшують інтеграцію індивіда до інтернаціонального співтовариства, розуміння особливостей культури того чи іншого народу, що підвищує його конкурентоздатність на світовому ринку праці [8].

Отже, оволодіння двома або кількома іноземними мовами не тільки розширює можливості міжнародного спілкування учнів, але й збагачує їх додатковими знаннями іношомовних культур, що дозволяє розуміти і толерантно ставитись до представників інших країн.

Практика показує, що вчителі недостатньо враховують специфіку другої іноземної мови й викладають її як першу іноземну. Цей факт призводить до того, що певний позитивний вплив першої іноземної мови заміняється негативною інтерференцією (раніше сформовані і більш міцні навички інтерферуються з новими, що призводить до помилок у вживанні лексики та граматики, у сприйнятті мови на слух, у читанні) [8].

Займаючись проблемами викладання другої іноземної мови та питаннями підготовки педагогічних кадрів, В. Щепілова наголошує на необхідності переосмислення змісту професійної компетенції вчителя іноземної мови з урахуванням орієнтації майбутнього спеціаліста на викладання в умовах багатомовної освіти, що є специфічним напрямом дидактики [7].

Розглядаючи зміст мовної професійно-педагогічної підготовки, вчені виокремлюють значну кількість загальнопедагогічних компетенцій: педагогічну, методичну, культурну, мовну, комунікативну, етичну та ін.

Своєю чергою, В. Щепілова виділяє групу додаткових компетенцій, що, на її думку, є ключовими у підготовці майбутніх учителів іноземних мов, спроможних до організації ефективного навчального процесу в умовах багатомовної освіти. До них належать:

1. Лінгвістична компетенція — знання про системи та структури мов, що вивчаються, правила їх функціонування у процесі комунікації.
2. Дискурсивна компетенція — уміння планувати мовну поведінку відповідно до функціональної мети спілкування.
3. Соціолінгвістична компетенція — відбір лінгвістичних засобів відповідно до соціальних умов спілкування.
4. Соціальна компетенція — використання різних стратегій в умовах взаємодії з людьми та навколишнім світом.
5. Соціокультурна компетенція — формування мовної та немовної поведінки з урахуванням норм соціумів, що говорять мовами, які вивчаються.
6. Компенсаторна компетенція — здатність заповнити прогалини у мовній, мовленнєвій та соціокультурній складових [7].

Соціокультурний компонент став невід'ємною складовою навчання іноземної мови. Знання лексики та граматики, як і володіння фактичною інформацією щодо історії та країнознавства, не дають цілковитої свободи у спілкуванні з носіями мови, більш того, не завжди людина, що володіє мовою, здатна адекватно оцінювати та правильно розуміти твори художньої літератури, витвори мистецтва, гумор носіїв мови саме через те, що не розуміє ті міжкультурні особливості, котрі не можна засвоїти, прочитавши підручники з країнознавства або ознайомившись із хронологією історичного розвитку країни, мова якої вивчається. Для цілковитого розуміння не вистачає того, що є невловимим, що можна засвоїти лише перебуваючи у мовному середовищі, серед носіїв мови, живучи їхніми проблемами. На превеликий жаль, більшість із тих,

хто вивчає іноземну мову, не має можливості зануритися у мовне середовище, тому дуже актуальною, на наш погляд, є проблема створення таких умов, за яких можливо створити хоча і штучне, але все-таки мовне середовище, наблизити до розуміння цінностей, характеру, звичок та звичаїв, і, врешті-решт, менталітету носіїв мови. Ця проблема не є новою. Існують декілька вже добре відомих шляхів. Г. Вайманом та В. Хешем було запропоновано *три дидактичних підходи до вивчення іноземної мови та набуття країнознавчих знань*, а саме когнітивний, комунікативний та міжкультурний підходи. Зміст навчання при *когнітивному підході* становлять реалії, факти історії, культури країни, структура політичних та суспільних установ тощо. У межах цього підходу йдеться перш за все про фактологічний матеріал з різних сфер суспільного життя країни. *Комунікативний підхід* має інші цілі та відповідно до цього й інший зміст навчання. Передусім мова йде про засвоєння інформації про повсякденне життя носіїв мови, про їх побут, потреби, уявлення, а саме: про житлові умови, стосунки між людьми, почуття тощо. Ці знання мають дати можливість толерантного та відкритого спілкування з носіями мови, а також адекватного використання лексичного матеріалу, тобто мовленнєвих формул та кліше, відповідно до ситуації. Знання про культуру народу є дуже важливою складовою і при *міжкультурному підході* до вивчення іноземної мови.

Поняття «міжкультурний» стало останнім часом дуже популярним. Відомо, що існує тісний зв'язок між мовою та культурою, вони є взаємозалежними і часто некоректно сформульоване висловлювання призводить до непорозумінь, якщо не береться до уваги культурний контекст. Найчастіше це трапляється у тих випадках, коли йдеться про табуйовані теми, правила ввічливості, невербальні засоби спілкування, а саме про жести та міміку у віддалених одна від одної культурах. Те, що в одній культурі, наприклад європейській, вважається цілком зрозумілим і правильним, у східній культурі може сприйматися як образливе або принижуюче гідність. Тож, *міжкультурний підхід* має на меті розвиток навичок спілкування з носіями іншої культури, толерантного ставлення до незвичних уявлень та явищ у соціальній, побутовій та інших сферах життя.

Нова мета навчання іноземної мови — «використовувати іноземну мову як інструмент у діалозі культур і цивілізацій сучасного світу» — загострює особливу увагу до соціокультурного складника іншомовної комунікативної компетенції [1; 2].

«Оволодіння соціокультурною компетенцією, як відомо, передбачає засвоєння необхідного мінімуму соціокультурних знань, а також системи навичок та вмінь узгоджувати свою поведінку відповідно до цих знань та вмінь.

Згідно з новою програмою з іноземних мов для загальноосвітніх шкіл, головною метою навчання іноземної мови визначено формування іншомовної комунікативної комунікації, яку розуміють як здатність до міжкультурного іншомовного спілкування» [1].

Іншомовно-мовленнєва комунікативна компетенція являє собою багатокomпонентне утворення, яке включає декілька видів компетенцій. Найбільш продуктивним підходом до аналізу характеристик і параметрів комунікативної компетенції слід вважати системне вивчення комунікативної компетенції у всій різноманітності її внутрішніх властивостей, зв'язків і взаємовідносин, за умови розгляду комунікативної компетенції як компонента єдиної системи.

Системний підхід до вивчення комунікативної компетенції базується на традиційному розумінні системи як сукупної множинності предметів, явищ, об'єктів, які пов'язані між собою певним чином і завдяки такому взаємозв'язку утворюють єдине ціле.

Серед багатьох існуючих моделей комунікативної компетенції умовам, головній меті та прогнозованому результату навчання іноземної мови для професійного спілкування найбільш повно відповідає модель комунікативної компетенції, яка являє собою інтегративне поєднання шести складових компонентів: країнознавчої, соціолінгвістичної, лінгвістичної, дискурсивної, стратегічної та ілюкативної компетенцій.

З погляду психолінгвістики і соціолінгвістики найбільш вичерпну характеристику змісту **комунікативної компетенції** запропоновано Н. Гез, яка визначає це явище, як «здатність співвідносити мовні засоби з цілями та умовами спілкування, розуміння стосунків між комунікантами, здатність організувати мовленнєве спілкування з урахуванням соціальних норм поведінки та системи культурних уявлень і цінностей народу-носія мови, що вивчається» [6].

У численних методичних дослідженнях вітчизняних і зарубіжних учених (В. Верещагін, Г. Гачев, Дж. Грін, В. Інґве, В. Топалова та ін.) проблема навчання іншомовно-мовленнєвої діяльності розглядається як проблема слова в аспекті архетипу культури з переходом універсалій у поле інших інваріантних структур та іншого пласту культури.

Логічним висновком із цього є виправданість і необхідність застосування країнознавчого підходу як одного з базових сучасних принципів навчання.

Особливого значення набуває тенденція гуманізації навчання іноземної мови як діалогу різних культур з урахуванням національного менталітету і необхідністю оволодіння системою понять, створених у кожній окремій культурі за допомогою мови даного соціуму.

Такий підхід до навчання цілком узгоджується з «цілями і завданнями мовної політики Ради Європи, визначеними в Загальноєвропейських Рекомендаціях з мовної освіти, у яких наголошується, що багатий спадок різних мов і культур Європи є цінним спільним джерелом для взаємного розвитку, і тому головним завданням освітянських закладів є перетворення такого розмаїття з перешкоди у спілкуванні, особливо фаховому, на джерело взаємного збагачення та розуміння, що передбачає вивчення національної природи, специфіки національного характеру, духовної культури, мови і стереотипів світогляду народу, мова якого вивчається як іноземна» [6].

Розвиток соціокультурної компетенції у навчанні іноземних мов сприятиме вирішенню складних політичних цілей у таких напрямках діяльності в галузі сучасних мов, як «підготовка усіх європейців до зростаючих потреб міжнародної мобільності і тіснішої співпраці не лише в галузі освіти, культури, науки, але також у сфері торгівлі та промисловості; сприяння взаємному розумінню і терпимості, повазі до особистості і культурних відмінностей шляхом більш ефективної міжнародної співпраці» [6].

Згідно з Н. Саєнко [6] «структурування соціокультурної компетенції випускників різних навчальних закладів екстраполюється у навчальний процес як необхідність формування трьох видів умінь:

- використовувати лінгвокраїнознавчу інформацію;
- застосовувати соціоетнологічну інформацію;
- використовувати культурологічну інформацію».

На лінгвістичному рівні таким структурним компонентам соціокультурної компетенції відповідають:

- фонові знання носіїв мови;
- навички та вміння мовленнєвої та немовленнєвої поведінки;
- факти і явища національної культури, які уособлюють соціокультурний компонент іноземної мови.

Фонові знання, характерні для будь-якої визначеної групи людей, розглядаються як культурно-країнознавчі та структуруються як знання історико-культурного, соціо-

культурного, етнокультурного і семіотичного фонів, паралельно розглядаються знання в галузі літератури і мистецтва, знання про видатні особистості країни та географічні знання.

У дидактичному сенсі ефективна робота з формування соціокультурної компетенції студентів потребує міждисциплінарної взаємодії між викладачами іноземних мов з одного боку, і викладачами предметів гуманітарного циклу та профільюючими предметами технічного напрямку, з іншого.

На думку Л. Власенко [1], іншомовна комунікативна комунікація включає три основні компоненти:

- 1) мовну компетенцію — фонетичну, граматичну, лексичну, орфографічну;
- 2) мовленнєву компетенцію — в аудіюванні, говорінні, читанні та письмі;
- 3) соціокультурну компетенцію.

Соціокультурна компетенція передбачає «знайомство тих, хто навчається, з національно-культурною специфікою мовленнєвої поведінки і здатністю користуватися елементами соціокультурного контексту, релевантними для породження і сприйняття мовлення з точки зору носіїв мови. Ці елементи — звичаї, правила, норми, соціальні умовності, ритуали, соціальні стереотипи, країнознавчі знання та інші» [1]. Почнемо з останнього.

Для формування соціокультурної компетенції потрібне не знання країнознавства як комплексу наукових дисциплін, а так звані фонові знання (*background knowledge*, *Hintergrundkenntnisse*), тобто знання про країну та її культуру, відомі усім жителям даної країни (на відміну від загальнолюдських або регіональних). «Особливості відображення реальної дійсності у конкретних мовах створюють мовні картини світу, невідповідність яких є головною перешкодою для досягнення повного взаєморозуміння учасників комунікативного акту» [1].

Володіння фоновими знаннями мовби включає іноземця до іншомовної громади, дає йому «культурну письменність» (*cultural literacy*), і навпаки — відсутність культурної письменності робить його чужаком (*outsider*), який не може зрозуміти те, на що носії мови лише натякають в усному та писемному спілкуванні.

Розглядаючи соціокультурну компетенцію, слід говорити не просто про фонові країнознавчі знання, а про культурно-країнознавчу компетенцію (термін Л. Голованчук) як компонент соціокультурної компетенції.

Обсяг фонових знань, який може засвоїти учень, завжди обмежений кількістю годин, які відводять на предмет «Іноземна мова». Тому мова може йти не про засвоєння усієї іншомовної культури, а про створення її моделі, яка могла б у функціональному сенсі замінити реальну систему іншомовної культури. За обсягом вона є значно меншою, але репрезентативною, тобто має бути репрезентантом культури народу.

Інша функція моделі культури — «бути її ретранслятором, тобто бути здатною ознайомити учнів з основними відомостями про країну в цілому, про її соціальний устрій, реалії побуту, її мистецтвом, літературою, що може забезпечити тим, хто навчається, можливість участі у діалозі культур» [1].

Сучасний етап розвитку суспільства вимагає розширення та удосконалення загальноосвітніх знань старшокласників. Можна стверджувати, що активізація свідомої, творчої, пошукової діяльності учнів, яка базується на використанні лінгвокраїнознавчих знань, підвищує практичний, загальноосвітній, виховний та розвиваючий потенціал навчання іноземних мов. Такий підхід дозволяє вивчати іноземну мову, поглиблюючи знання про соціокультурні особливості іншого народу.

Висновки. Вивчення та узагальнення науково-педагогічної літератури, нормативних документів про вищу освіту в Україні, сучасних тенденцій у навчанні іноземних

мов у педагогічних навчальних закладах та власна практика викладацької діяльності виявили недостатню теоретичну і практичну розробленість проблеми формування соціокультурної компетенції учнів у вітчизняній науці.

Згідно з документами Європейської асоціації педагогічної освіти, цілеспрямоване вивчення іноземної мови, або кількох, має стати пріоритетним напрямом розвитку як шкільної, так і педагогічної освіти. Це зумовлює необхідність удосконалення змісту і завдань навчально-виховного процесу в педагогічній школі та введення питань багатомовної освіти до професійної підготовки майбутніх учителів іноземних мов.

Список літератури

1. Власенко Л. В., Божок Н. О. Соціокультурна компетенція при вивченні іноземної мови. *Наука і практика*. 2008. С. 49–51. URL : <https://www.pdaa.edu.ua/np/pdf4/6.pdf>.
2. Державний стандарт базової і повної середньої освіти (проект). Базовий навчальний план основної і старшої школи. *Іноземні мови*. 2003. № 1. С. 5.
3. Коваленко О. Модернізація системи іншомовної освіти в Україні. *Іноземні мови у навчальних закладах*. Київ, 2003. № 1. С. 11–16.
4. Колодько Т. М. Іншомовна соціокультурна компетенція у підготовці майбутнього вчителя іноземної мови. *Неперервна професійна освіта: теорія і практика : науково-методичний журнал*. Київ, 2003. Вип. 3–4. С. 153–158.
5. Колодько Т. М. Теоретичні аспекти формування іншомовної соціокультурної компетенції майбутнього вчителя. *Соціалізація особистості : зб. наук. праць*. Т. 21. Київ : Логос, 2003. С. 132–140.
6. Саєнко Н. С. Соціокультурна компетенція як компонент навчання англійської мови для професійного спілкування. URL : <http://www.rusnauka.com/NIO/Pedagogica/sajenko%20%20n.doc.htm>.
7. Щепилова А. В. Проблемы преподавания второго иностранного языка и вопросы подготовки педагогических кадров. *Иностранные языки в школе*. 2000. № 6. С. 15–22.
8. Яковлева Л. Н. Межкультурная коммуникация как основа обучения второму иностранному языку. *Иностранные языки в школе*. 2001. № 6. С. 4–7.

References

1. Vlasenko, L. V., Bozhok, N. O. (2008). *Sotsiokulturna kompetentsiia pry vyvchenni inozemnoi movy* [Socio-cultural competence in the process of foreign language learning]. *Nauka i praktyka* [Science and practice], pp. 49–51. Retrieved from: <https://www.pdaa.edu.ua/np/pdf4/6.pdf>
2. Ministry of Education and Science of Ukraine (2003). *Derzhavnyi standart bazovoi i povnoi serednoi osvity (proekt). Bazovyi navchalnyi plan osnovnoi i starshoi shkoly* [State standard of basic and complete secondary education (project). Basic curriculum of primary and secondary schools]. *Inozemni movy* [Foreign languages], no. 1, 2003, p. 5.
3. Kovalenko, O. (2003). *Modernizatsiia systemy inshomovnoi osvity v Ukraini* [Modernization of the foreign language education system in Ukraine]. *Inozemni movy u navchalnykh zakladykh* [Foreign languages in educational institutions], no. 1, pp. 11–16.
4. Kolodko, T. M. (2003). *Inshomovna sotsiokulturna kompetentsiia u pidhotovtsi maibutnoho vchytelia inozemnoi movy* [Foreign-language socio-cultural competence in the training a future foreign language teacher]. *Neperervna profesiina osvita: teoriia i praktyka* [Continuing Professional Education: Theory and Practice: Journal of Methodology], vol. 3–4, pp. 153–158.

5. Kolodko, T. M. (2003). *Teoretychni aspekty formuvannia inshomovnoi sotsiokulturnoi kompetentsii maibutnoho vchytelia* [Theoretical aspects of the formation of a foreign language socio-cultural competence of the future teacher]. *Sotsializatsiia osobystosti* [Socialization of personality], vol. 21, pp. 132–140.

6. Saienko, N. S. *Sotsiokulturna kompetentsiia yak komponent navchannia anhliiskoi movy dlia profesiinoho spilkuvannia* [Socio-cultural competence as a component of English language for professional communication learning]. Retrieved from <http://www.rusnauka.com/NIO/Pedagogica/sajenko%20%20n.doc.htm>.

7. Schepilova, A. V. (2000). *Problemyi prepodavaniya vtorogo inostrannogo yazyika i voprosy podgotovki pedagogicheskikh kadrov* [Problems of teaching a second foreign language and issues of teaching staff training]. *Innostrannyie yazyiki v shkole* [Foreign languages at school], no. 6, pp. 15–22.

8. Yakovleva, L. N. (2001). *Mezhkulturnaya kommunikatsiya kak osnova obucheniya vtoromu inostrannomu yazyku* [Intercultural communication as a basis for teaching a second foreign language]. *Inostrannyie yazyiki v shkole* [Foreign languages at school], no. 6, pp. 4–7.

Дата надходження рукопису 22.05.2020

Objective. The objective of the article is to analyze the problems of high schoolers' socio-cultural competence formation in the foreign language study process.

Methods. The main scientific results are obtained by applying a set of general scientific and special methods of research, namely: analysis, generalization and systematization of scientific and educational-methodical literature on pedagogy, psychology, linguistics, methods of foreign languages teaching; theoretical generalization, analysis and synthesis, as well as comparative, descriptive and analytical.

Results. Theoretical analysis of the content and models of the communicative competence formation allows to allocate the socio-cultural competence of students in a separate component of communicative competence and to consider it as a coherent system, which includes the cross-cultural competence, linguistic and regional competence, socio-linguistic competence, interconnected and mutually conditioned by the aim and tasks of real-life communication with native speakers.

Determining the content and role of all components of socio-cultural competence in the foreign language teaching system on the basis of communicative and activity approach motivated its structure: socio-cultural competence is an integrative formation, which includes: cross-cultural, socio-linguistic knowledge, skills and abilities to correlate language means with the aim and conditions of communication; ability to organize communication in accordance with the social norms of behavior adopted by native speakers; the ability to use linguistic means in accordance with nationally agreed peculiarities of their use.

Key words: competence, socio-cultural competence, communicative competence, multilingual education.

DOI : 10.33274/2079-4835-2020-20-1-19-24

УДК 81:[808:159.928'954.4] (045)

Зінченко В. М.,
канд. пед. наук,
доцент

Донецький національний університет економіки
і торгівлі імені Михайла Туган-Барановського,
Кривий Ріг, Україна, e-mail: zinchenko@donnuet.edu.ua
ORCID: 0000-0003-3080-4272

Бойко В. О.,
студентка

e-mail: boiko_vo@donnuet.edu.ua
ORCID: 0000-0003-3080-4272

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ КРЕАТИВНОСТІ ЯК ЛІНГВІСТИЧНОГО ФЕНОМЕНУ

Zinchenko V. M.,
PhD in Pedagogical sciences,
Associate Professor

Donetsk National University of Economics and Trade
named after Mykhailo Tugan-Baranovsky,
Kryvyi Rih, Ukraine, e-mail: zinchenko@donnuet.edu.ua
ORCID: 0000-0003-3080-4272

Boiko V. M.,
Student

e-mail: boiko_vo@donnuet.edu.ua
ORCID: 0000-0003-3080-4272

PECULIARITIES OF FORMATION AND FUNCTIONING OF CREATIVITY AS A LINGUISTIC PHENOMENON

***Мета** — встановити закономірності, чинники впливу та причинно-наслідкові зв'язки у процесах формування та реалізації креативності, зокрема лінгвістичної.*

***Методи.** Теоретичними методами виступають аналіз та синтез, аналогія та мисленнєвий експеримент, практичним є добір наукової літератури, на основі якої ґрунтуються висновки щодо закономірностей, чинників впливу та причинно-наслідкових зв'язків у процесах формування та реалізації креативності, зокрема лінгвістичної.*

***Результати.** Креативність є важливою характеристикою сучасного світу, «двигуном» прогресу. Вона передбачає схильність сприйняття певного питання під іншим кутом, з відходом від традиційних норм світобачення. Креативність розглядається як здатність до реалізації творчого потенціалу.*

Чинниками формування явища креативності виступають складові системи «4 Р»: творча особистість, творчий процес, творче середовище, творчий продукт.

Креативність як творча діяльність поділяється на декілька стадій: сприйняття проблеми, пошук рішення, виникнення та формулювання гіпотез, перевірка гіпотез, їх модифікація та отримання результату.

Рівень креативності здебільшого залежить від виду переважаючого інтелекту в індивідуума. Лінгвістичний вид інтелекту, включно з мовним, іншомовним, літературним та ораторським підвидами, зумовлює ступінь розвитку креативно-лінгвістичних здібностей.

Лінгвістична обдарованість є елементом лінгвістичної креативності. Дана категорія визначається як синтез лінгвістичних здібностей, мотивації та допоміжних чинників розвитку обдарованості.

Реалізація лінгвістичної креативності відбувається за допомогою формування комунікативних стратегій, зміст якої враховує оригінальність, результативність та соціальну прийнятність викладу матеріалу.

Отже, лінгвістична креативність є важливим підвидом креативності, поширеної скрізь.

***Ключові слова:** креативність, інтелект, лінгвістична обдарованість, лінгвокреативність, творча діяльність.*

Постановка проблеми. Дослідження феномену креативності вже постає актуальним питанням, а в майбутньому тільки нарощуватиме власну значущість, оскільки креативність визнана головною якістю людини XXI ст. Сучасне динамічне середовище з проявами швидких змін у різних сферах життя вимагає активізації творчого потенціалу та максимально ефективного його застосування. Тому вивчення сутності креативності спрямоване на вдосконалення особистості шляхом відкриття її нових можливостей у продукуванні винахідницьких рішень.

Головну роль креативне мислення відіграє у всіх динамічних царинах, особливо у яких наявна гостра конкуренція, яка стимулює розвиток оригінального бачення. Цінність даної категорії для суспільства полягає у створенні прогресивних задумів, які загалом ведуть до покращення рівня життя світової спільноти через забезпечення відповідної реакції на певні зміни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання дослідження структури креативності, її природи та особливостей, а також формування на основі цих даних теоретичних концепцій, висвітлено в широкій палітрі наукових праць вітчизняних та закордонних учених. У вітчизняному науковому середовищі найбільш ґрунтовними та знаковими є роботи О. Антонової, О. Кульчицької, В. Моляко, В. Рибалка, І. Волощука та ін. Вагомий внесок у сучасне сприйняття креативності як феномену зробили такі російські вчені, як Л. Виготський, О. Матюшкін, В. Дружинін, Д. Богоявленська, Є. Ільїн, Б. Теплов, Н. Лейтес, В. Шадриков та інші.

Важливих та потужних досягнень, успіхів у вивченні креативності, зокрема лінгвістичної, досягли дослідники зі США, які присвятили даній проблемі не тільки теорії та концепції з повнотою викладу найменших деталей, але й розробили набір інструментів у вигляді тестових методик для подальшого вивчення питання у зв'язку зі зміною впливу зовнішнього середовища. Аналіз праць американських учених Л. Термана, Л. Голінгворд, Дж. Гілфорда, П. Вітті, Г. Пассоу, Дж. Стенлі, П. Торренса, Дж. Рензуллі, Г. Гарднера дозволяє стверджувати про значний інтерес до проблеми розвитку креативності, на основі чого створено американську наукову школу.

Мета статті — вивчення закономірностей, чинників впливу та з'ясування причинно-наслідкових зв'язків у процесах формування та реалізації креативності, зокрема лінгвістичної.

Завдання дослідження:

- визначити основу креативності, її складові та чинники формування;
- сформулювати дефініцію креативності, зокрема лінгвістичної креативності;
- охарактеризувати умови формування та реалізації лінгвокреативності;
- з'ясувати взаємовплив індивідуальних особливостей на основу креативності.

Виклад основного матеріалу дослідження. У сучасному світі високопрогресивних ідей та швидкозмінюваних трендів креативність набуває дедалі більш масштабного значення та вимагає значної уваги, адже передбачає формування чогось унікального. Креативність виступає запорукою прогресу, створення інновацій, «руху людства до нових вершин». Кожен новий виток розвитку цивілізації зобов'язаний саме сміливим винахідникам, революціонерам, знайомим з духом креативності, творчості та експериментальності.

Креативність — це здатність знаходити ідеї нового формату, оригінально інтерпретувати дії, явища чи процеси, встановлювати неочікувані закономірності між реальними фактами, вирішувати поставлені завдання чи наявні проблеми за допомогою нестандартних схем мислення. В узагальненому сенсі дана риса являє собою здатність до бачення питань під іншим кутом та його реалізації за рахунок творчо-конструктивних думок [5, с. 83].

Креативність також розглядається як загальна схильність до творчості, яка ґрунтується на констеляції інтелекту, механізмів продуктивного мислення та індивідуальних характеристиках особи. У теорії вченого П. Торренса моментом спонукання до креативної діяльності слугує загострене відчуття дисгармонії, недоліків чи певної невідповідності, які потребують певних рішень та дій. Психолог поділяв творчий процес на декілька стадій: сприйняття проблеми, пошук рішення, виникнення та формулювання гіпотез, перевірку гіпотез, їхню модифікацію та отримання результату [5, с. 147].

Джо Гілфорд, засновник моделі структури інтелекту, є автором концепції креативності, яка ґрунтується на розгляді феномену у вигляді універсальної пізнавальної здібності до процесу творчості. Теорія передбачає орієнтацію креативності на генерування множинних незвичайних шляхів вирішення всебічно спрямованих завдань. У межах концепції науковець виділив такі базові аспекти креативності:

- можливість виявлення проблеми та її постановки;
- здатність до оригінальної реакції;
- здібність продукувати незліченну кількість задумів;
- здатність генерувати багатопараметріальні альтернативні ідеї;
- прагнення до вдосконалення об'єкта за рахунок збільшення деталей та надання їм окрасу;
- наявність аналітичних здібностей, дивергентного мислення [2, с. 221].

Сьогодні дослідники в поняття креативності вкладають низку чинників, які зумовлюють існування даної категорії: *creative product* (творчий продукт), *creative process* (творчий процес), *creative person* (творча особистість), *creative press* (творче середовище). Описаний підхід має назву «4 Р» відповідно до головних компонентів теорії [1, с. 134].

Креативність як характеристика має своєрідну психологічну природу. Деякі дослідники, наприклад Чікентміхалі (1988), Фельдман зі співавторами (1994), Стернберг і Лубарт (1995), сходяться на думці, що процес креативності набуває особливої форми, продиктованої специфікою сфери діяльності. На основі таких відмінностей створено класифікацію видів креативності, до якої входять:

- інтелектуальна;
- художня;
- підприємницька;
- культурна;
- комунікативна;
- технічна;
- лінгвістична [2, с. 278].

Лінгвістична креативність — це вміння особистості доцільно використовувати різноманітні лінгвістичні прийоми та засоби для створення вдалих словесних конструкцій з метою вираження власної думки чи позиції. Даний вид креативності посідає особливе місце, адже дозволяє не тільки викласти у письмовому чи усному вигляді точку зору, але й окреслити думку, яка завжди виступає відправною точкою певного майбутнього процесу. Ясність, чіткість та точність сформульованої думки визначає хід подальшої діяльності.

Лінгвістична креативність тісно пов'язана з типом інтелекту, наявним у індивідуума. Говард Гарднер, який присвятив життя вивченню нейропсихології, виділив сім окремих видів інтелекту: лінгвістичний, логічно-математичний, просторовий, тілесно-кінестетичний, музичний, інтраперсональний та інтерперсональний. Учений дійшов висновку, що людина володіє одним переважаючим видом механізму розумових процесів. При цьому в разі виявлення лінгвістичного інтелекту в ролі ведучого схильність

до лінгвокреативності зростає в рази порівняно з передуванням інших видів мозкової активності [4, с. 63].

У рамках лінгвістичного інтелекту дослідники вирізняють чотири підвиди: мовний, іншомовний, літературний та ораторський, за іншою назвою — спікерський [4, с. 63]. Підтвердженням даної тези слугують непоодинокі випадки, у яких таланти до писемності не супроводжується даром ораторської майстерності, та навпаки, також відсутність здатності до швидкого й чіткого оформлення думок компенсується здібністю до легкого засвоєння іноземних мов, та інші наявні варіації співвідношень підвидів інтелекту. Варто зазначити, що Г. Гарднер виокремив носіїв цих підвидів інтелекту у групи мовознавців, перекладачів, письменників, політиків тощо.

Науковець Г. Гарднер наголошує на щоденному використанні кожною особою лінгвістичного інтелекту для передання інформації. Дослідник уточнює, що лінгвістичний інтелект включає чутливість до значень слів, порядку звуків, ритмів, інтонацій, розмірності слів, а також враховує важливість різних функцій мови: переконання осіб, стимулювання або перетворювання інформації для досягнення певних цілей [4, с. 65].

Складовою, яка впливає на рівень та концентрацію лінгвістичної креативності, є лінгвістична обдарованість, яка визначається як результат сполучення лінгвістичних схильностей людини, достатньої мотиваційної бази та сукупності сприятливих чинників для розвитку обдарованої особистості. Статичними компонентами лінгвістичної обдарованості є стан розвитку мовотворчих здібностей людини, позиції психофізіологічних особливостей, включно з розвитком пам'яті, мислення, уваги та уяви. Для становлення даної обдарованості враховують і динамічні компоненти, до яких належать рівень вкладених зусиль та ступінь наявної мотивації для формування лінгвістичних навичок [3, с. 27–29].

Таким чином лінгвістична креативність значно зумовлюється лінгвістичним видом інтелекту, напряду залежить від рівня лінгвістичної обдарованості та загалом відображає систему знань про мовні процеси, регульовані мовотворчими інструментами, завдяки яким індивідуум засвоює нові слова, трансформує вже існуючі мовні засоби з метою розширення їх семантики, залучення уваги, досягнення певного ефекту.

Реалізація креативності лінгвістичного спрямування відбувається шляхом побудови комунікативних стратегій, важливими умовами формування яких постають готовність керуватися у підборі мовних засобів, вибором манери спілкування, вміння використовувати набір стилістичних комплектуючих, включно з дефініціями, афоризмами, прислів'ями, з метою найбільш правдивого донесення думки, яка відображає світогляд мовця, здатність автора усвідомлено варіювати мовні висловлювання відповідно до поставленого комунікативного завдання [1, с. 84].

У ході втілення лінгвістичної креативності потрібно дотримуватись чотирьох критеріїв, які напряду характеризують даний термін:

— оригінальність, яка проявляється у оформленні висловлювань нестандартним чином;

— відповідність, виражається у збереженні сенсу тексту при відході від традиційних мовних норм;

— прийнятність, функція знаходить відображення у поєднанні викладу матеріалу з вимогами соціокультурного простору та очікуванням учасників мовної взаємодії;

— результативність, яка полягає у вирішенні лінгвістичного завдання.

Розвиток максимально достовірної версії лінгвістичної креативності потребує дотримання двох основних умов: інтеграції соціальних, культурологічних, лінгвістичних знань та розроблення програми креативності за складовими як у межах абзацу, так і в межах всього тексту для забезпечення його цілісності. Загалом структура лін-

покреативності забезпечується синергією взаємопов'язаних когнітивних компонентів, включно з системою засвоєння, систематизуванням та використанням інформації, діяльнісних чинників, що становлять професійно значущі креативні вміння, і емотивних аспектів, які відображають ціннісне ставлення до творчого процесу [2, с. 366].

Дослідники розробили систему критеріїв, які дозволяють визначити сформованість лінгвістичної креативності: «швидкість продукування мовних рішень творчого завдання», «варіативність мовних рішень творчого завдання», «унікальність мовних рішень», «прагнення до творчої мовленнєвої діяльності». На підставі вищезазначених чинників сформувався класифікація рівнів лінгвістичної креативності, яких на сьогодні налічують п'ять: високий, оптимальний, достатній, недостатній і дефіцитний [3, с. 31].

Висновки. Отже, креативність виступає якісним індикатором сучасності, оскільки є фундаментом для створення оригінальних ідей та інноваційних рішень, які своєю чергою забезпечують хід суспільного прогресу.

Креативність передбачає здатність до реалізації творчого потенціалу, який зумовлюється такими чинниками, як творча особистість, творчий процес, творче середовище, творчий продукт, які разом входять до механізму «4 Р». Процес креативної діяльності можна поділи на етапи: сприйняття проблеми, пошук рішення, виникнення та формулювання гіпотез, перевірку гіпотез, їхню модифікацію та отримання результату.

Здебільшого здатність до креативності зумовлюється видом інтелекту, який домінує в особистості. У разі переважання лінгвістичного інтелекту рівень лінгвістичних здібностей суттєво вищий порівняно з середньостатистичним рівнем. На основі лінгвістичних схильностей формується лінгвістична обдарованість, критеріями наявності якої є мотивація та стан зовнішніх сприятливих факторів для розвитку обдарованої особистості.

Лінгвістична креативність визначається легкістю продукування ідей і їх втіленням у мовній формі, гнучкістю та нестандартністю вербального мислення, вмінням конструювати нові висловлювання, здатністю до перенесення знань, до встановлення асоціативних зв'язків між лексичними одиницями, до створення оригінального мовного продукту для успішної екстеріоризації задуму.

Реалізація лінгвістичної креативності відбувається за допомогою формування комунікативних стратегій, зміст якої враховує оригінальність, результативність та соціальну прийнятність викладу матеріалу.

Аналіз вищезазначеної інформації дозволяє зробити загальний висновок, що лінгвістична креативність є важливою складовою креативності і потребує розроблення набору інструментів для її подальшого розвитку.

Список літератури

1. Антонова О. Є. Теоретичні та методичні засади навчання лінгвістично обдарованих студентів: монографія. Житомир : ЖДУ ім. І. Франка, 2007. 472 с.
2. Ильин Е. П. Психология творчества, креативности, одаренности. Санкт-Петербург : Питер, 2009. 448 с.
3. Кульчицька О. І. Соціальне середовище у розвитку обдарованості. *Обдарована дитина*. 2007. № 1. С. 25–31.
4. Ліфференко Д. О. Лінгвістична креативність як вид спеціальної обдарованості. *Освіта та розвиток особистості*. 2013. № 1. С. 63–65.
5. Тадеєв П. О. Креативність і творчість особистості: американський підхід : монографія. Тернопіль: Навчальна книга Богдан, 2008. 240 с.

References

1. Antonova, O. Ye. (2007). *Teoretychni ta metodychni zasady navchannia linhvistychno obdarovanykh studentiv* [Theoretical and methodological principles of teaching gifted students linguistically]. Zhytomyr, ZhDU im. I. Franka Publ., 472 p.
2. Ilyin, E. P. (2009). *Psihologiya tvorchestva, kreativnosti, odarennosti* [Psychology of creativity, oeuvre, talent]. St. Petersburg, Piter Publ., 448 p.
3. Kulchytska, O. I. (2007). *Sotsialne seredovyshche u rozvytku obdarovanosti* [Social environment in the development of giftedness]. *Obdarovana dytyna* [Gifted child], no. 1, pp. 25–31.
4. Liferenko, D. O. (2013). *Linhvistychna kreatyvnist yak vyd spetsialnoi obdarovanosti* [Linguistic creativity as a kind of special talent]. *Osvita ta rozvytok osobystosti* [Education and development of the individual], no. 1, pp. 63–65.
5. Tadeiev, P. O. (2008). *Kreatyvnist i tvorchist osobystosti: amerykanskyi pidkhid* [Creativity and oeuvre of the individual: the American approach]. Ternopil, Navchalna Knyha Bohdan Publ., 240 p.

Дата надходження рукопису 22.05.2020

Objective. *The objective of the research is to establish patterns, factors of influence and cause and effect in the processes of formation and realization of creativity, linguistics in particular.*

Methods. *The authors apply the following scientific methods: theoretical — analysis and synthesis, analogy and thought experiment, practical — analysis of scientific literature, on the basis of which conclusions based on the laws, factors of influence and cause and effect in the processes of formation and realization of creativity, linguistic in particular.*

Results. *Creativity is an important characteristic of the modern world, the «driving force» of progress. It implies a tendency to perceive a particular issue from a different angle, with a departure from the traditional norms of worldview. Creativity is seen as the ability to realize creativity.*

The factors of formation of the phenomenon of creativity are the factors of the system «4 P»: creative personality, creative process, creative press, creative product.

Creativity as a creative activity is divided into several stages: perception of the problem, finding a solution, the emergence and formulation of hypotheses, testing the hypotheses, modifying them and obtaining the result.

The level of creativity depends largely on the type of dominant intelligence in the individual. The linguistic kind of intelligence, including linguistic, foreign-language, literary and oratorical subspecies, determines the level of development of creative-linguistic abilities.

Linguistic talent is an element of linguistic creativity. This category is defined as the synthesis of linguistic abilities, motivation and auxiliary factors for the development of talent.

Linguistic creativity is realized through the formation of communicative strategies, the content of which takes into account the originality, effectiveness and social acceptability of material presentation.

Therefore, linguistic creativity is an important subspecies of creativity that is pervasive throughout the world.

Key words: *creativity, intelligence, linguistic talent, linguistic creativity, creative activity.*

DOI : 10.33274/2079-4835-2020-20-1-25-34

УДК [378.02:75.01'02'03]: [378.22:338.48] (045)

Богатирьова Г. А., Донецький національний університет економіки
канд. пед. наук і торгівлі імені Михайла Туган-Барановського,
доцент Кривий Ріг, Україна, e-mail: bohatyryova@donnuet.edu.ua
ORCID: 0000-0003-3790-4735

ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРОЛОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ БАКАЛАВРІВ З ТУРИЗМУ ЗАСОБАМИ ОБРАЗОТВОРЧОГО МИСТЕЦТВА

Bohatyryova H. A., Donetsk National University of Economics and Trade
PhD in Pedagogical named after Mykhailo Tugan-Baranovsky,
sciences, Kryvyi Rih, Ukraine, e-mail: bohatyryova@donnuet.edu.ua
Associate Professor ORCID: 0000-0003-3790-4735

FORMATION OF CULTUROLOGICAL COMPETENCE OF BACHELORS IN TOURISM BY MEANS OF FINE ARTS

***Мета** — обґрунтувати позицію, що саме культурологічний підхід у системі туристичної освіти дає змогу всій галузі туризму вийти на більш високий рівень самосвідомості та адекватно відобразити більш глибоке розуміння туризму не лише як сукупності подорожей та розваг, а як потужний чинник інтеграції та генерації духовності. Для досягнення мети було використано комплекс теоретичних та емпіричних методів, за допомогою яких було виявлено низку проблем, що уповільнюють процес підготовки бакалаврів з туризму до викликів сучасного ринку туристичних послуг.*

***Методи.** Основними методами дослідження під час вивчення можливостей впливу засобів образотворчого мистецтва на формування культурологічної компетентності особистості фахівця туристичного профілю стали: метод наукової індукції та дедукції — для розроблення наукових підходів до визначення основних компонентів поняття «культурологічна компетентність» та «культурологічна компетентність бакалаврів з туризму», абстрактно-логічного — при визначенні основних проблем створення культуровідповідного середовища, метод моделювання — під час розроблення концептуальних засад реалізації можливостей засобів образотворчого мистецтва, їх впливу на самовизначення особистості у світі культурних цінностей та створення туристичного продукту як культурного і мистецького синтезу.*

***Результати.** У процесі дослідження вивчені ознаки культуровідповідності туристської освіти, проаналізовано особливості й механізми створення культуровідповідного середовища, охарактеризовані структурні компоненти культурологічної компетентності бакалаврів з туризму як цілісного, інтегративного, багаторівневого особистісного утворення здобувачів вищої туристської освіти. Автором розроблено структурно-функціональну модель формування культурологічної компетентності бакалаврів з туризму засобами образотворчого мистецтва, яка складається зі структурних компонентів процесу, культурних практик туристської діяльності, які сприяють формуванню культурологічної компетентності бакалаврів з туризму. Визначені автором засоби образотворчого мистецтва як ефективного чинника формування культурологічної компетентності передбачають сформованість умінь інтерпретувати й оцінювати твори мистецтва; застосовувати у професійній діяльності засоби і технології культурної взаємодії, які будуть спрямовані на створення образу туристичної подорожі та її туристичної привабливості засобами образотворчого мистецтва.*

Ключові слова: культура, культурологічна компетентність, культуровідповідність, засоби образотворчого мистецтва, структурно-функціональна модель формування культурологічної компетентності.

Постановка проблеми. На сучасному ринку праці потрібні фахівці, особистісні якості яких відповідають загальнолюдським і національно-культурним цінностям у поєднанні з високим рівнем професійної компетентності. Сучасні умови становлення професіонала вимагають чіткого визначення системи знань, умінь та навичок, фахових компетентностей, особистісних якостей спеціаліста. Формування професійної компетентності майбутніх фахівців з туризму є однією з умов їхньої успішної навчальної та подальшої професійної діяльності. Якісну підготовку висококваліфікованих і високоосвічених спеціалістів у сфері туризму можливо здійснити за умови використання компетентнісного підходу через чітко визначені і реалізовані в процесі навчання професійні компетенції випускника вищого навчального закладу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання реалізації культурологічного підходу в теорії та практиці вищої школи обґрунтовано у працях Є. Баллера, Є. Бондаревської, І. Зязюна, О. Рудницької, В. Сластьоніна та ін. Окремі аспекти культурологічної спрямованості підготовки майбутнього фахівця досліджуються у працях Л. Буєвої, І. Луцької, В. Маслова, О. Попової, Н. Сердюк та ін. Культурологічною парадигмою сучасної освіти вони вважають рівноправну взаємодію учасників навчального процесу, спрямованого на формування мотивації та інтересу до культури іншого народу, розвиток аналітичних умінь, які будуть необхідні під час зіставлення та аналізування культурних явищ, способу життя чи ментальності того чи іншого етносу.

Проблемі становлення і розвитку культурологічних засад туристської освіти приділили увагу такі вчені, як Л. Безкоровайна, Т. Зюзіна, В. Федорченко, Н. Фоменко та ін. На їхню думку, культурологічна парадигма сприяє кращому розумінню особливостей професійної підготовки бакалаврів з туризму у вищих навчальних закладах [1; 12; 13].

Формуванням професійних компетенцій фахівця туризму займалася В. Лозовецька, яка зробила значний внесок у вивчення даного питання. Вчена до складових професійної компетентності відносить: знання, уміння, емоціональну інтелігентність, креативність; розробила модель професійної компетентності фахівця з туризму; визначила професійно-значущі якості фахівця з туризму [7]. І. Саух обґрунтувала актуальність професійної компетентності менеджера з туризму в жорстких умовах ринкових відносин; визначила моделі та вимоги освітньо-кваліфікаційної характеристики фахівця з туризму та роль вищої школи у формуванні його професійних якостей. Вона вважає, що модель компетентності менеджера з туризму повинна складатися з багатьох компонентів: фахового, інтелектуального, творчого, морального, комунікативного, інформаційного, особистісного [11].

Мета статті — обґрунтувати позицію, що саме культурологічний підхід у системі туристичної освіти дозволяє всій галузі туризму вийти на більш високий рівень самосвідомості та адекватно відобразити глибинне розуміння туризму не лише як сукупності подорожей та розваг, а як потужний чинник інтеграції та генерації духовності. Для досягнення мети було використано комплекс теоретичних та емпіричних методів, за допомогою яких було виявлено низку проблем, що уповільнюють процес підготовки бакалаврів з туризму до викликів сучасного ринку туристичних послуг. Розроблена структурно-функціональна модель формування культурологічної компетентності бакалаврів з туризму засобами образотворчого мистецтва відображає багатосегментність туристичної індустрії й необхідність забезпечення ефективної роботи з формування туристичного продукту чи надання туристичних послуг. Саме рівень культурологічної

компетентності фахівців туристичної діяльності дозволить реалізувати механізм передачі культурних норм і цінностей у процесі здійснення професійної взаємодії.

Виклад основного матеріалу дослідження. Аналіз наукових праць учених доводить, що привабливий імідж України на міжнародній арені має створювати нова генерація кваліфікованих кадрів індустрії туризму, що примножать традиції української гостинності та забезпечать високий рівень обслуговування вітчизняних та іноземних туристів, який буде відповідати сучасним стандартам якості послуг. Сьогодні актуальною є задача забезпечити майбутніх фахівців сфери туризму знаннями, що дозволять їм діяти професійно не лише в умовах виконання поточних завдань, а, насамперед, ефективно працювати в умовах інтеркультурної взаємодії.

Сьогоднішній освітній простір спрямований на вдосконалення професійних компетентностей майбутніх фахівців у різних галузях знань. Зміст поняття «культурологічна компетентність» потрібно розглядати в контексті культурологічної парадигми освіти, за якої організація навчання здійснюється в контексті діалогу культур тощо. Культурологічний підхід визначається вченими як конкретно-наукова методологія пізнання та перетворення реальності, основою якої є аксіологія: бачення світу крізь призму поняття культури, розуміння її як культурного процесу. Ідеться про створення культуровідповідного середовища, усі компоненти якого наповнені людськими смислами і формують здатність до культурного саморозвитку і самовизначення у світі культурних цінностей, коли відбувається оволодіння механізмом засвоєння культурних норм і розвивається потреба у мистецькій самоосвіті [4]. За іншим визначенням, культурологічний підхід — це напрям у практиці, в основі якого лежить принцип культуровідповідності освіти, котрий жодним чином не суперечить науковому змісту освіти, а доповнює його та збагачує [6]. Отже, цей підхід забезпечує справжню гуманізацію та гуманітаризацію туристської освіти.

Зауважимо, що принцип культуровідповідності передбачає організацію навчання в контексті культур, уміння бакалаврів з туризму спілкуватися в сучасному світі, оперуючи світовими культурними еталонами й образами.

Виходячи з положення про те, що туризм є формою вираження і способом реалізації діалогічної природи культури, важливим є ціннісний підхід до змістової складової підготовки фахівців. Вибір ціннісного підходу, на думку Л. Безкоровайної, «обумовлює система ціннісних орієнтацій, що демонструє значущість соціальних, культурних, моральних та освітніх аспектів» [1]. Учена наголошує, що на часі «розвиток гармонійної полікультурної особистості із цілісним науковим світоглядом щодо світової, міжнародної ролі туризму в культурному об'єднанні людства» [1].

Культура безпосередньо впливає на зміст усіх компонентів туристської освіти. В умовах, коли туризм у сучасному суспільстві стає засобом виховання поваги, сприйняття і розуміння різноманіття різних культур, набуває актуальності культурологічне забарвлення індивідуалізації освітньої траєкторії кожного студента; посилюються вимоги до технологічно-операційних способів подання навчального матеріалу, в першу чергу, художньо-естетичного змісту. Формування емоційно-ціннісного ставлення до духовного спадку людства сприятиме формуванню ціннісних домінант сучасної молоді. У цьому аспекті створюється сприятливий полікультурний простір, у якому домінуватиме міжкультурна комунікація й комунікативні техніки презентації туристичного продукту. Врахування культуротворчих аспектів професійної туристичної діяльності дасть змогу якісно й ефективно інтерпретувати культурологічне знання як своєрідний соціогуманітарний простір.

З огляду на таке визначення вбачається правомірним розглядати культурологічну складову туризму саме у вивченні механізмів, засобів та способів розуміння того, як

в індивідуальній свідомості суб'єкта туристської діяльності відбувається трансформація та закріплення культурно значущої інформації. А саме вона становить, урешті-решт, універсальний і, водночас, багатовимірний фундамент-субстрат людської пізнавально-творчої діяльності [7].

Як показує практика, сьогодні дається взнаки брак нових індивідуальних (авторських) методик щодо підготовки фахівців туристичного супроводу, які б поширювали практичний досвід модернізації навчального процесу засобами культурологічних дисциплін у вищій школі, зокрема в туристській галузі. Йдеться про осучаснення наукового пошуку через оновлення системи потреб, інтересів, емоційних станів особистості бакалаврів з туризму, що впливає на розвиток їх здібностей до культурної комунікації.

Поняття компетентності у світовій освітній практиці є ключовим, адже компетентність: а) охоплює і знання, і навички діяльності; б) складає основу інтерпретації змісту освіти, який сформований відповідно до очікуваного результату; в) володіє інтегративним характером, адже поєднує низку умінь та навичок, які належать до широких сфер культури і діяльності. У дослідженні ми поділяємо думку сучасних вітчизняних науковців, які під компетентністю розуміють інтегровану характеристику якостей особистості, результат підготовки бакалаврів до виконання діяльності в певних галузях (компетенціях). На їхню думку, компетентність, так само як і компетенція, містить у собі когнітивний (пізнавальний), мотиваційно-ціннісний та емоційно-вольовий компоненти. Компетентність — це ситуативна категорія, оскільки виражається в готовності до здійснення діяльності в конкретних професійних (проблемних) ситуаціях. Компетентність проявляється в особистісно орієнтованій діяльності, тому прояв компетентності оцінюється на основі сформованої у ЗВО сукупності вмінь (тих, що інтегративно відображають цю компетентність) і його поведінкових (психологічних) реакцій, що проявляються в різноманітних життєвих ситуаціях (рис. 1).

На нашу думку, культурологічна компетентність бакалаврів з туризму — це цілісне, інтегративне, багаторівневе, особистісне новоутворення, що є результатом про-

Рисунок 1 — Структура культурологічної компетентності бакалаврів з туризму (складено автором на основі [1–7])

фесійної підготовки бакалаврів з туризму у вищому закладі освіти та в процесі неперервної професійної освіти, успішність якої зумовлена сукупністю сформованих у фахівця компетенцій, які сприяють взаємодії культури та туризму, виступають чинником поля формування й реалізації туристської діяльності.

Культурологічна компетентність бакалаврів з туризму є системним утворенням, яке має свою структуру і взаємодоповнюючі складові. Ми виходили з того, що культурологічна компетентність належить до інтелектуальних здібностей індивіда як суб'єкта культурно-історичного процесу; передбачає сукупність знань про культуру як цілісну систему, різноманіття культур у просторі й часі, взаємодію культур, типи культур, закономірності розвитку соціокультурного життя, закономірності художнього процесу, історію ментальностей за допомогою спеціально організованого навчання. Сформованість навичок грамотного використання культурної спадщини; виховання потреб у правильній соціально-культурній самоідентифікації людини, а через неї й суспільства загалом; виховання культурою через занурення людини в її багатомірний простір туристської діяльності дозволить гармонізувати стосунки індивіда з навколишнім світом. Результатом формування культурологічної компетентності повинно стати вміння виробляти нову модель історичної й соціально-культурної самоідентифікації, нових шляхів розвитку, становлення нового типу духовності, зростання інформаційно-культурної проникності меж.

У культурологічному сенсі туризм є набагато ширшим явищем, ніж просте задоволення потреб людини в опануванні нового простору. Це виявлення сутності людини шляхом побудови цього простору. При цьому сама побудова як об'єктивізована починає відігравати надалі самостійну й продуктивну культурну роль. У зв'язку з цим можна вважати, що методологія культурології туризму полягає у виокремленні найбільш значущих домінант загального культурологічного та туристського потоків, що наповнюють собою всі можливі вияви людської життєдіяльності.

Аналіз процесу формування творчої особистості бакалаврів з туризму із застосуванням системного підходу дозволив виокремити його структурні компоненти. Структура системи представлена у вигляді розробленої й апробованої структурно-функціональної моделі, яка дала змогу здійснити цілеспрямоване керівництво процесом формування культурологічної компетентності бакалаврів з туризму засобами образотворчого мистецтва (рис. 2). Основними ознаками моделі системи є самостійність пов'язаних частин, наявність внутрішньої організації, підпорядкованість і співупорядкованість компонентів, цілеспрямованість по суті, стійкість і динамічність, необхідність управління. Модель системи формування культурологічної компетентності бакалаврів з туризму є теоретичним узагальненням системи, у якій виявляються всі її ознаки. У моделі відображено компоненти, кожен з яких має свої завдання функціонування, спрямовані на досягнення основної мети.

Проведена робота переконує, що формування культурологічної компетентності бакалаврів з туризму здійснюється лише, якщо образотворче мистецтво розглядається як система життєдіяльності майбутніх фахівців, що виявляється в аудиторній, позааудиторній та самостійній навчально-науковій діяльності студентів; цей процес є системою дій, спрямованих на формування індивіда як цілісної системи соціальних, психологічних і інтелектуальних властивостей і якостей.

Основними компонентами моделі є визначені нами ознаки культуровідповідності освіти та створення культуровідповідного середовища, які передбачають запровадження і реалізацію культурних практик туристичної діяльності під час навчання бакалаврів з туризму. Ідеться про цілеспрямоване занурення в культурне середовище, а саме: уміння орієнтуватися в новому просторі культури, у різноманітності культурних проявів. У цьому допомагає можливість спілкуватися зі студентами-іноземцями, які навчаються у групах

Рисунок 2 — Структурно-функціональна модель формування культурологічної компетентності бакалаврів з туризму засобами образотворчого мистецтва (складено автором)

спеціальності 242 «Туризм», вибудовувати відносини з людьми різних культур через знайомство з традиціями туристської діяльності різних країн. Маючи на увазі, що за різноманітністю культурних проявів ми маємо загальнолюдський потенціал і досвід, таке спілкування розвиватиме здатність артикулювати і порівнювати в контекстах своєї власної та будь-якої іншої культури те, як по-різному задовольняються основні людські потреби. На практиці нами були використані різні музейні моделі, подорожі в простір культури іншої країни, ознайомлення з дестинаціями, артефактами, архітектурою, виставками тощо. При цьому враховуємо, що класичні форми туристичної діяльності стають дедалі більш розвиненими і культурно орієнтованими. А отже, можливе використання таких форм культурологічної діяльності, які виходять за межі туристичного бізнесу.

Сьогодні розвиток видовищних установ, рекламна діяльність транспортних компаній, збільшення кількості промислових і художніх виставок потребує усвідомлення туристичного продукту як культурного та мистецького синтезу. Активізуються при цьому вимоги до розуміння й сприйняття системи художніх образів здобувачами вищої освіти туристичного профілю, а саме: розуміння аксіологічних аспектів образотворчого мистецтва, вміння кодувати візуальні предметні реалії, оволодіння прийомами створення туристичного привабливого образу подорожі засобами образотворчого мистецтва. При цьому важливо, щоб туристична послуга або товар несли в собі ознаки культурних та мистецьких адекватій, коли створюється простір культурної презентації цінностей. Важливо використовувати у практичній підготовці бакалаврів з туризму синтетичні рекреативні зони із застосуванням засобів і технологій культурної взаємодії, які дозволяють створити синтез мистецтв у просторі туризму.

Оволодіння культурними практиками в процесі підготовки бакалаврів з туризму дозволяє визначити одним із чинників формування їх культурологічної компетентності образотворче мистецтво. Це дозволить проектувати мистецькі засоби на культуру подорожі, дослідити пласт взаємодії культури та туризму, активізувати процес функціонування культурного простору туристської діяльності.

Висновки. Сучасна модель освіти повинна забезпечити інтеграцію різних способів освоєння навчального матеріалу на основі взаємодії репродуктивних і творчих його елементів, прагнути до культурної наповненості методів навчання, розвитку механізмів передавання засвоєних культурних норм і цінностей. Найважливішими умовами формування конкурентоспроможної національної економіки на основі чинників інтелектуально-інноваційного розвитку є: створення найсучаснішого освітнього середовища, орієнтованого на гармонізацію національних і міжнародних стандартів вищої освіти; інтеграцію до Європейського освітнього простору.

Зміна змісту підготовки бакалаврів з туризму у вищих навчальних закладах можлива за умов оволодіння здобувачами вищої освіти не лише вміннями виконання поточних операцій, а компетенціями, які необхідні для забезпечення ефективної роботи з формування туристичного продукту на засадах взаємодії культури та туризму.

Формування культурологічної компетентності бакалаврів з туризму засобами образотворчого мистецтва вимагає системного підходу, впровадження інноваційних туристичних практик, які в змозі забезпечити здобувачів вищої освіти знаннями й навичками, що дозволяють професійно діяти в сучасних умовах функціонування туристичної галузі.

Список літератури

1. Безкоровайна Л. В. Теоретичні і методичні засади професійної підготовки майбутніх фахівців з туризмознавства у вищих навчальних закладах : автореферат дис. ... д-ра пед. наук. Запоріжжя, 2018. 43 с.

2. Божко Л. Д. Віртуальна культура в епоху постмодерну: туристські практики. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв*. 2016. № 4. С. 11–15.
3. Gorina G. O. Activities of the international the travel&industry. *Актуальні проблеми економіки*. 2015. № 10 (172). С. 13–18.
4. Дубасенюк О. А. Професійна педагогічна освіта: компетентнісний підхід: монографія / за ред. О. А. Дубасенюк. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2011. 412 с.
5. Кнодель Л. В. Теорія і практика підготовки фахівців сфери туризму в країнах-членах Всесвітньої туристської організації : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора пед. наук: спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти». Тернопіль, 2007. 40 с.
6. Лук'янова Л. Г. Освіта в туризмі: [навч.-метод. посіб. для студ. вищих навч. закл.]. К. : Вид-во «Вища школа», 2008. 719 с.
7. Лозовецька В. Т. Концептуальні засади формування професійної компетентності фахівця туризму. URL : <http://dok.znaimo.com.ua/docs/index15862.html>.
8. Офіційний сайт Всесвітньої ради з подорожей і туризму. World Travel and Tourism Council WTTC. URL : <http://www.wttc.org>.
9. Стеценко Н. М. Теоретичні підходи до інтерпретації сутності культурологічної компетентності. *Педагогічний альманах*: [зб. наук. праць / редкол. В. В. Кузьменко (голова) та ін.]. Херсон: КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти», 2014. Вип. 23. С. 208–213.
10. Сакун Л. В. Теорія і практика підготовки фахівців сфери туризму в розвинутих країнах світу: [монографія]. К. : МАУП, 2004. 399 с.
11. Саух І. В. Моделі професійної компетентності менеджера туристичної індустрії як основа конкурентоспроможності. URL : http://tourlib.net/statti_ukr/sauh.htm.
12. Федорченко В. К. Теоретичні та методичні засади підготовки фахівців для сфери туризму: дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.04. К. : Інститут педагогіки і психології професійної освіти АПН України, 2005. 512 с.
13. Фоменко Н. А. Туризм: діалог культур і освітніх систем. *Наукові записки КУТЕП*. Вип. 16. 2014. С. 9–21.
14. Европейская ассоциация по образованию в сферах туризма отдыха. URL : www.atlas-euro.org.

References

1. Bezkorovaina, L. (2018). *Teoretychni i metodychni zasady profesiinoi pidhotovky maibutnix fakhivtsiv z turyzmoznavstva u vyshchyykh navchalnykh zakladakh: avtoreferat* [Theoretical and methodical principles of professional training of future specialists in tourism in higher educational institutions: diss. Grand PhD in Pedagogic sciences]. Zaporizhzhia, 43 p.
2. Bozhko, L. (2016). *Virtualna kultura v epokhu postmodernu: turystski praktyky* [Virtual culture in the postmodern era: tourist practices]. *Visnyk Natsionalnoi akademii kerivnykh kadriv kultury i mystetstv* [Bulletin of National Academy of Management of Culture and Arts], no. 4, pp. 11–15.
3. Gorina, G. O. (2015). Activities of the international the travel&industry. *Aktualjni problemy ekonomiky* [Actual problems of the economy], vol. 10, pp. 13–18.
4. Dubaseniuk, O. A. (2011). *Profesiina pedahohichna osvita: kompetentnisnyi pidkhid* [Vocational pedagogical education: competence approach]. Zhytomyr, ZhDU by. I. Franko Publ., 412 p.
5. Knodel, L. V. (2007). *Teoriia i praktyka pidhotovky fakhivtsiv sfery turyzmu v krainakh-chlenakh Vsesvitnoi turystskoi orhanizatsii* [Theory and practice of training spe-

cialists in the field of tourism in the member countries of the World Tourism Organization: diss. Grand PhD in Pedagogic sciences]. Ternopil, 40 p.

6. Lukianova, L. H. (2008). *Osvita v turyzmi: navchalno-metodychnyi posibnyk dlia studentiv vyshchyykh navch.zakladiv* [Education in tourism: manual for students of higher educational institutions]. Kyiv, Vyshcha Shkola Publ., 719 p.

7. Lozovetska, V. T. *Kontseptualni zasady formuvannia profesiinoi kompetentnosti fakhivtsia turyzmu* [Conceptual principles of formation of professional competence of a tourism specialist]. Available at : <http://dok.znaimo.com.ua/docs/index15862.html>

8. The official site of the World Travel and Tourism Council. World Travel and Tourism Council WTTC. Available at : <http://www.wttc.org>. (Accessed 23 January 2020).

9. Stetsenko, N. (2014). *Teoretychni pidkhody do interpretatsii sutnosti kulturolohichnoi kompetentnosti* [Theoretical approaches to the interpretation of the essence of culturological competence]. *Pedahohichnyi almanakh* [Pedagogical Almanac], vol. 23. Kherson, Kherson Academy of Continuing Education Publ., pp. 208–214.

10. Sakun, L. V. (2004). *Teoriia i praktyka pidhotovky fakhivtsiv sfery turyzmu v rozvynutykh krainakh svitu* [Theory and practice of training specialists in the field of tourism in developed countries]. Kyiv, MAUP Publ., 399 p.

11. Saukh, I. V. *Modeli profesiinoi kompetentnosti menedzhera turystychnoi industrii yak onnova konkurentospromozhnosti* [Models of professional competence of the manager of the tourism industry as a basis of competitiveness]. Available at : http://tourlib.net/statti_ukr/sauh.htm.

12. Fedorchenko, V. (2005). *Teoretychni ta metodychni zasady pidhotovky fakhivtsiv dlia sfery turyzmu* [Theoretical and methodological foundations of training specialists for tourism. Abstract of Grand PhD in Pedagogic sciences thesis]. Kyiv, Instytut pedahohiky i psykholohii profesiinoi osvity APN Ukrainy Publ., 512 p.

13. Fomenko, N. (2014). *Turyzm: dialoh kultur i osvitynich system* [Tourism: dialogue of cultures and educational systems]. *Naukovi zapysky KUTEP* [Scientific notes of KUTEP], iss. 16, pp. 9–21.

14. *Evropeyskaya assotsiatsiya po obrazovaniyu v sferah turizma i otdyha (ATLAS)* [European association on education in tourism and recreation]. Available at : www.atlas-euro.org.

Дата надходження рукопису 22.05.2020

Objective. *The position that the culturological approach in the system of tourism education allows the whole tourism industry to reach a higher level of self-awareness and adequately reflect a deeper understanding of tourism not just as a set of travel and entertainment, but as a powerful factor of integration and spirituality is substantiated. To achieve this goal, a set of theoretical and empirical methods are applied, which identify a number of problems that slow down the process of training bachelors in tourism to the challenges of the modern market of tourist services.*

Methods. *The main research methods in studying the possibilities of the influence of fine arts on the formation of culturological competence of the representative of a tourism specialist are: the method of scientific induction and deduction — to develop scientific approaches to defining the main components of the concept of «culturological competence» and «culturological competence of bachelors in tourism», logical — in determining the main problems of creating a cultural environment, the method of modeling — in the development of the conceptual principles of implementation visual arts and their impact on self-identity in the world of cultural values and creating a tourism product as a cultural and artistic synthesis.*

Results. *In the process of the research the features of cultural conformity of tourist education are studied, aspects and mechanisms of creation of culturally corresponding en-*

vironment are analyzed, structural components of culturological competence of bachelors in tourism as integral, integrative, multilevel personal formation of applicants of higher tourist education are characterized. The author has developed a structural and functional model of formation of culturological competence of bachelors in tourism by means of fine arts, which consists of structural components of the process, cultural practices of tourism, which contribute to the formation of culturological competence of bachelors in tourism. The means of fine arts determined by the author as an effective factor in the formation of culturological competence presuppose the formation of skills to interpret and evaluate works of art; to apply the ways and technologies of cultural interaction, which will be aimed at creating the image of tourist travel and its tourist attractiveness by means of fine arts in professional activity.

Key words: *culture, culturological competence, cultural conformity, means of fine arts, structural-functional model of formation of culturological competence.*

СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ МОВНОГО ПРОСТОРУ

DOI : 10.33274/2079-4835-2020-20-1-35-40

УДК (81'25: 811.111):34'06 (045)

**Фурт Д. В.,
старший викладач**

Донецький національний університет економіки
і торгівлі імені Михайла Туган-Барановського,
Кривий Ріг, Україна, e-mail: furt@donnuet.edu.ua
ORCID: 0000-0003-2266-1611

ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕКЛАДУ СУЧАСНИХ АНГЛОМОВНИХ ТЕРМІНІВ ПРАВА

**Furt D. V.,
Senior Lecturer**

Donetsk National University of Economics and Trade
named after Mykhailo Tugan-Baranovsky,
Kryvyi Rih, Ukraine, e-mail: furt@donnuet.edu.ua
ORCID: 0000-0003-2266-1611

TRANSLATION OF MODERN ENGLISH LAW TERMS

Мета — розглянути особливості перекладу сучасних термінів права з англійської мови українською. Проаналізувати способи перекладу термінів, а саме: бесперекладне запозичення терміна, метод інтерпретації, трансформаційний метод та калькування.

Методи. Основні наукові результати отримані з використанням комплексу загальнонаукових та спеціальних методів дослідження, а саме: систематизації та узагальнення, теоретичного узагальнення, аналізу та синтезу.

Результати. У статті розглянуто особливості перекладу сучасних термінів права з англійської мови українською; проаналізовано труднощі та способи перекладу термінів; розглянуто різні способи перекладу термінів, а саме: бесперекладне запозичення терміна, метод інтерпретації, трансформаційний метод та калькування; приділено увагу як моно-, так і полілексемним термінам (термінам-словосполученням).

Ключові слова: англomовна термінологія права, переклад термінів, терміни-словосполучення, евфемізація, полісемія терміна, контекстуальна залежність терміна, терміни права.

Постановка проблеми. Переклад текстів з однієї мови іншою є одним з найважливіших питань прикладної філології. З розвитком науки та техніки, а отже й галузевих термінологій, з'явилися нові особливості перекладу, пов'язані безпосередньо з пошуком еквівалентних термінів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед особливостей термінів дослідники виокремлюють їх залежність від певної системи поглядів [4, с. 101]. Важливою є думка А. Анісімової про те, що «розмежування між науковим і побутовим тлумаченням поняття і слова принципово важливе у вивченні термінології, особливо гуманітарних дисциплін». Науковець вважає, що в деяких термінах гуманітарних наук термінологічні властивості виражені не повною мірою. С. Гриньов зазначає, що боротьба між ідеологіями, а також суб'єктивне трактування понять призводить до появи у термінів емоційного забарвлення [1, с. 54–55].

Питання специфіки термінів та способів їх перекладу розглядали у своїх працях багато мовознавців: Г. Агапова, Л. Алексеева, Н. Александрова, І. Арнольд, О. Ах-

манова, І. Багмут, В. Виноградов, Г. Винокур, В. Даниленко, Т. Кияк, В. Комісаров, В. Лейчик, М. Мартем'янова, С. Радецька, О. Реформатський, Я. Рецкер, О. Смірницький, С. Хоменко та ін.

Мета статті — розглянути особливості перекладу сучасних термінів права з англійської мови українською; проаналізувати способи перекладу термінів, а саме: бесперекладне запозичення терміна, метод інтерпретації, трансформаційний метод та калькування.

Виклад основного матеріалу дослідження. З теоретичного погляду, можливість перекладу терміна з однієї мови іншою означає, що у терміна в мові-джерелі (source language) визначено чіткий еквівалент, тобто інваріант в іншій мові (target language). При цьому в ідеалі ні значення, ні, отже, переклад терміна не повинні залежати від контексту. Проте на практиці ситуація інша: словники дають численні варіанти перекладу терміна, що суперечить вимозі однозначності, однак пояснюється передусім тим, що термінам гуманітарних наук часто притаманне авторське, індивідуальне розуміння терміна.

Загалом існують різні теорії щодо перекладу термінів. Розглянемо такі способи перекладу термінів: бесперекладне запозичення, трансформаційний переклад, описовий переклад, або інтерпретація, та калькування.

Бесперекладне запозичення термінів реалізується через транскрипцію або транслітерацію. Прикладами є фелонія (felony), ад хок (ad hoc), де факто (de facto), де юре (de jure). Даний метод не рекомендується для широкого застосування, оскільки часто в мові вже існує шуканий варіант перекладу терміна.

В основі трансформаційного перекладу лежить передавання першого сенсу за допомогою лексичних і / або синтаксичних змін первинної структури терміна. Термін *bench warrant* зазвичай перекладають як «наказ про арешт», незважаючи на те, що в оригінальному терміні немає слова, що означає «арешт», і саме в цьому і полягає трансформація. *Wrong-doer* відповідає українському «правопорушник», попри те, що в мові-джерелі у вихідному терміні немає слів зі значенням «право». Навпаки, в англійському терміні присутній елемент *wrong-*, а в українській він перекладається як «порушник порядку». Ще одним прикладом трансформаційного перекладу є *wanted* — «у розшуку».

Описовий переклад (інтерпретація) також широко застосовується під час перекладу без еквівалентних термінів. Так, наприклад, для перекладу одиниці *barrister* (інколи транслітерують — «барристер») в українській є аналог «адвокат вищого рангу», який має право виступати в суді. Аналогічним чином, *wayward youth* — неповнолітній, що виявляє непослух (вид делінквентності неповнолітніх). Позначення багатьох реалій, як, наприклад, *Sheriff's Departments* — «Управління шерифів у графствах» (місцеві поліцейські формування в США), неможливо перекласти без пояснення, оскільки в українській мові таких понять не існує [3]).

Під калькуванням розуміють дослівний переклад частин складного терміна або терміна-словосполучення. В цьому випадку перекладаються всі частини:

material evidence — істотні докази / речові докази;

summon a witness — викликати свідка;

search warrant — ордер на обшук;

corpus delicti — «тіло» / склад злочину.

Деякі терміни можуть перекладатися більш ніж одним способом. Найчастіше до таких термінів належать позначення таких реалій: професії (*barrister* — *барристер*, певний тип адвоката), класифікація злочинів (*felony* — фелонія, тяжкий злочин, *misdemeanour* — місдиміноур, нетяжкий злочин) і окремі явища, які пов'язані з кри-

мінологією (*victim blaming* — *віктімблеймінг, покладання провини на жертву*). Слід зазначити, що вибір способу та еквівалента в даному випадку залежить від контексту й від передбачуваного впливу на аудиторію.

Певні терміни є багатозначними, що ускладнює процес перекладу. Так, у разі, коли термін у мові-джерелі має не одне, а декілька значень, йому відповідає й декілька еквівалентів у мові перекладу: *serious injury* — це одночасно і «серйозна шкода», й «тяжке тілесне ушкодження».

Заслуговують на увагу також приклади перекладу термінів з абрєвіатурами: *NSA surveillance* — *спостереження національної служби безпеки*.

Під час перекладу також можуть зникати окремі слова: *attorney at law* — *адвокат*; *justice court* — *суд*. Або, навпаки, додаються нові слова: *minor crimes* — *злочини малої або середньої тяжкості*.

Найбільшу складність під час перекладу термінів становлять три групи: терміни на основі метафори, терміни на основі метонімії, й евфемізми.

Терміни на основі метафори доволі широко представлені в англійській термінології кримінального права [2, с. 321–326]. Проте між появою терміна та його фіксацією у словнику може пройти до 10 років. Відсутність терміна в словнику являє собою додаткову складність під час перекладу таких одиниць. Однак навіть якщо термін зафіксований у лексикографічних джерелах, можливі труднощі інтерпретації, пов'язані з прямим розумінням складових частин терміна:

arrest of judgement — *НЕ заарештують, а припинення виконання рішення*;

fishing expedition / trip — *НЕ рибна прогулянка, а зондування ґрунту, збір компромату*;

miscarriages of justice — *судові помилки*;

straw purchase — *покупка через підставну особу, опосередковане незаконне придбання зброї (для того, хто не має права його придбати)*.

Слід зазначити, що останній з розглянутих термінів досі не зафіксовано в англо-українських словниках.

Аналогічна ситуація з термінами на основі метонімії:

cumulative punishment — *сукупність злочинів (а не покарань) (або визначення покарання за сукупністю злочинів)*;

bench and the bar — *судді та адвокати*;

bar association — *асоціація адвокатів*;

bench trial — *судовий процес без присяжних (тобто з суддею)*.

Так, у наведених прикладах *bar* і *bench* означають не меблі в судовому залі, а тих, хто розташовується на них, тобто, з одного боку, суддю (*bench*), з іншого — адвокатів (*bar*).

Нарешті, ще однією групою термінів-словосполучень, які найчастіше викликають складності під час перекладу — евфемізми.

Є безліч визначень терміна «евфемізм». Серед них, наприклад, такі: «euphemisms are emotionally neutral words or expressions used instead of synonymous offensive, too direct or unpleasant words» [9, с. 773]. Евфемізми — пом'якшені, благозвучні слова чи вислови, що за певних умов слугують для заміни тих позначень, що видаються мовцями непристойними чи небажаними, неввічливими, надто різкими [5, с. 400].

Як зазначає Шейгал, евфемістична номінація — результат своєрідного компромісу між семантикою (відображення суті денотата) та прагматикою (відображення інтересів мовця) [6, с. 189].

Загалом той факт, що в термінології кримінального права будь-якої мови є численні евфемізми, не викликає подиву, оскільки сфера права часто стосується табу-

йованих концептів, поряд з такими тематиками, як людська анатомія та фізіологія, медицина, військова справа тощо.

Серед термінів, які привертали увагу як лінгвістів-термінологів, так і юристів, знаходиться термін *ethnic cleansing*, або *disinfection*, а також *collateral damage*. Перші два означають майже одне й те саме явище — *геноцид, етнічні зачистки, навмисне усунення певних етнічних або національних груп*. Найбільшого поширення ці терміни-евфемізми отримали в 90-і роки під час війни в Косово.

Термін *collateral damage* — *супутній збиток* — означає *жертви серед цивільного населення в результаті військових дій*. Поширення це термінологічне словосполучення отримало в роки війни в Іраку (2003–2011).

Вільям Лутц у своїй статті «Doublespeak» наводить приклад ще одного евфемізму: в 1984 році в Держдепартаменті США було вирішено, що в щорічних звітах про стан справ у сфері прав людини в різних країнах світу більше не буде використовуватися слово *killing* — *вбивство*. Замість цього буде використовуватися вираз *unlawful or arbitrary deprivation of life* — *протизаконне або довільне / безпідставне позбавлення (кого-небудь) життя*. Таким чином, говорить Вільям Лутц, Держдепартамент уникає необхідності обговорювати незручні ситуації, коли відбуваються санкціоновані урядом вбивства людей у країнах, підтримуваних США [8].

Серед термінів права Англії також численні евфемізми: так, згвалтування найчастіше замінюється терміном *sexual assault, carnal knowledge* або монолексемним *ravishment* (*викрадення*). Значною мірою поширені терміни *capital punishment, capital crime, capital charge* — *смертна кара; злочин, покаранням за яке є смертна кара; звинувачення в такому злочині*.

Слід зазначити також, що часто евфемізації «допомагає» аббревіатура: *VOC* (*victim of crime*), *DWI* (*driving while intoxicated*), *CPD* (*city police department*).

Розглянуті труднощі перекладу термінів-словосполучень не є остаточним списком таких особливостей. Крім того, слід зазначити, що подібні складнощі трапляються й під час перекладу монолексемних термінів. Так, однією з основних труднощів перекладу термінів загалом є багатозначність:

- abuse* (v) — 1. Зловживати; 2. Підвищувати;
- violate* — 1. Порушувати; 2. Гвалтувати;
- violence* — 1. Насильство; 2. Примушування; 3. Фізичне насильство; 4. Посягання; 5. Напад;
- testify* — 1. Давати свідчення; 2. Уявити докази; 3. Затверджувати, заявляти;
- steal* — 1. Красти; 2. Викрадати;
- racket* — 1. Рекет; 2. Шантаж; 3. Вимагання; 4. Обман; 5. Шахрайство.

Незважаючи на високу актуальність такого процесу, як переклад з англійської мови українською, донині існує значний список складнощів, які супроводжують цей процес. До них належать як структурні особливості термінів (моно- або полілексемні терміни), так і особливості плану змісту термінів (терміни-метафори, метонімії та евфемізми).

Висновки. Слід зазначити, що, попри розглянуті вище основні способи перекладу термінів права, перекладачі інколи стикаються з труднощами перекладу конкретного терміна в конкретному контексті, що деякою мірою зумовлено специфікою термінології. Крім того, на сьогодні немає повного переліку сталих конструкцій, за допомогою яких необхідно перекладати певні одиниці. Термінологія права, продовжуючи розвиватися, поповнюється все новими термінами, на які ще немає жодних варіантів перекладу, що також створює труднощі для перекладача.

Список літератури

1. Гринев-Гриневиц С. В. Терминоведение. Москва : Академия, 2008. 304 с.
2. Капшутарь Е. С. Метафоризация как средство терминообразования на примере англоязычной терминологии уголовного права. *Преподаватель XXI век*. 2016. Т. 2. № 2. С. 321–326.
3. Колонтаевская И. Ф. Англо-русский криминально-юридический словарь. Москва : Экмос, 2000. 192 с.
4. Лейчик В. М. Терминоведение: предмет, методы, структура. Москва : Либроком, 2006. 256 с.
5. Новий тлумачний словник української мови : в 4-х т. / укл. Василь Яременко, Оксана Сліпушко. Київ : Аконіт. Т. 3. Обє-Роб. 2000. 928 с.
6. Шейгал Е. И. Семиотика политического дискурса. Москва : Гнозис, 2004. 324 с.
7. Braun M. (1998). *English-Russian Dictionary of Criminal Law*. London: Greenwood Publishing Group, 327 p.
8. Lutz, W. (1988–1989). *Doublespeak. Public Relations Quarterly*. Winter.
9. Veisbergs, A. (2000). Euphemisms in General (Monolingual and Bilingual) Dictionaries. *Proceedings of the 9th Euralex International Congress*. Stuttgart: Eurolex. Vol. II. P. 773–780.

References

1. Grinev-Grinevich, S. V. (2008). *Terminovedenie* [Terminology]. Moscow, Akademiya Publ., 304 p.
2. Kapshutar', E. S. (2016). *Metaforizatsiya kak sredstvo terminoobrazovaniya na primere angloyazychnoy terminologii ugovolnogo prava* [Metaphorization as a means of term formation on the example of English terminology of criminal law]. *Prepodavatel' XXI vek*. [Teacher of the XXI century], vol. 2, no. 2, pp. 321–326.
3. Kolontaevskaya, I. F. (2000). *Anglo-russkiy kriminalno-yuridicheskiy slovar'* [English-Russian Criminal Law Dictionary]. Moscow, Ekmos Publ., 192 p.
4. Leychik, V. M. (2006). *Terminovedenie: predmet, metody, struktura* [Terminology: subject, methods, structure]. Moscow, Librokom Publ., 256 p.
5. Yaremenko, V., Slipushko, O. Ed. (2000). *Novyi tлумachnyi slovnyk ukrainskoi movy* [New Ukrainian defining dictionary in 4 volumes]. Kyiv, Aconit Publ., vol. 3, 928 p.
6. Sheygal, E. I. (2004). *Semiotika politicheskogo diskursa* [Semiotics of political discourse]. Moscow, Gnozis Publ., 324 p.
7. Braun, M. (1998). *English-Russian Dictionary of Criminal Law*. London: Greenwood Publishing Group, 327 p.
8. Lutz, W. (1988–1989). *Doublespeak. Public Relations Quarterly*. Winter.
9. Veisbergs, A. (2000). Euphemisms in General (Monolingual and Bilingual) Dictionaries. *Proceedings of the 9th Euralex International Congress*. Stuttgart: Eurolex. Vol. II. P. 773–780.

Дата надходження рукопису 22.05.2020

Objective. *The objective of the article is to consider features of translation of modern terms of law from English into Ukrainian; to analyze ways of translating the terms, namely: uninterrupted borrowing of the term, method of interpretation, transformational method and calculations.*

Methods. *The main scientific results are obtained using a set of general scientific and special methods of research, namely: systematization and generalization, theoretical generalization, analysis and synthesis.*

Results. *The article is devoted to peculiarities of translation of modern law terms from English into Russian. The author presents the theoretical material, concerning the difficulties and methods of terms translation. The various existing ways of terms translation are discussed, namely borrowing of term without translation, interpretation method, transformation method and calquing, with attention to both mono- and poly-lexemic terms (terms-phrases). A classification of possible difficulties and peculiarities of translation of the law terms from English into Russian is given (many ways of translation, ambiguity of transformational constructions, polysemy of terms and the contextual dependence of the term). In addition, the author raises the issue on the translation of euphemisms, and also examples of terms based on metaphor and metonymy are given. Special attention is paid to the translation of terms-word combinations, which now encompasses the largest part of the difficulties in translation. Theoretical arguments are supported by examples of English terms and their equivalents in the Ukrainian language, taken from authoritative legal dictionaries. It is shown that, despite the variety of existing ways of terms translation, the law terms often cause difficulties due to their specific nature, as well as the dynamic nature of the terminology of law.*

Key words: *English terminology of law, terms translation, terms-word-combinations, euphemisation, polysemy, contextual dependence of word; law terms.*

DOI : 10.33274/2079-4835-2020-20-1-40-48

УДК 81'276:811.111'06 (045)

Остапенко С. А.,
канд. пед. наук,
доцент

Донецький національний університет економіки
і торгівлі імені Михайла Туган-Барановського,
Кривий Ріг, Україна, e-mail: ostapenko@donnuet.edu.ua
ORCID: 0000-0002-3915-4854

СПОСОБИ ВІДТВОРЕННЯ СЛЕНГУ В ПРОЦЕСІ ХУДОЖНЬОГО ПЕРЕКЛАДУ

Ostapenko S. A.,
PhD in Pedagogical
sciences,
Associate Professor

Donetsk National University of Economics and Trade
named after Mykhailo Tugan-Baranovsky,
Kryvyi Rih, Ukraine, e-mail: ostapenko@donnuet.edu.ua
ORCID: 0000-0002-3915-4854

WAYS OF SLANG RENDERING WHILE LITERARY TRANSLATION

Мета — провести лінгвостилістичний аналіз сленгізмів британського ареалу англійської мови, а також визначити способи їх перекладу українською мовою на прикладі сучасного англійського «робочого» роману.

Методи. Основні наукові результати отримані з використанням комплексу загальнонаукових та спеціальних методів дослідження, а саме: аналізу та узагальнення наукової та навчально-методичної літератури з проблем вживання та перекладу сленгізмів; теоретичного узагальнення, аналізу та синтезу; цілісних та інтегральних підходів до дослідження лінгвістичних явищ; порівняльного, описового та аналітичного.

Результати. Проведений контекстуальний лінгвостилістичний аналіз сленгізмів свідчить про наявність у творах сучасних англійських «робочих» новелістів великої кількості сленгових слів та про тенденцію демократизації англійської розмовної мови внаслідок нелітературної експресивно-стилістичної лексики.

Проблема перекладу сленгу була актуальною завжди. Розмовна мова постійно піддається змінам, і це створює ще більше труднощів у перекладі, не кажучи вже про використання нових незакріплених слів. У результаті проведеного аналізу було з'ясовано, що для відтворення слінгізмів сучасного англійського «робочого» роману застосовуються такі способи перекладу: адекватний переклад, калькування, додавання, вилучення, конкретизація, генералізація, антонімічний переклад, компенсація, смисловий розвиток, вільний переклад.

Під час перекладу сленгових одиниць слід враховувати часовий чинник, оскільки сленг зазнає змін, будучи мовною прикметою поколінь; звідси, невдало підібрана відповідність загрожує іноді обернутися анахронізмом. Автор доводить, що при перекладі сленгу доводиться або підшукувати аналогічний український сленгізм, що має приблизно таку саму експресивність, або йти шляхом тлумачення і роз'яснення значення, тобто використовувати описовий прийом перекладу.

Ключові слова: *сленгізм, адекватний переклад, калькування, додавання, вилучення, конкретизація, генералізація, антонімічний переклад, компенсація, смисловий розвиток, вільний переклад.*

Постановка проблеми. Сленг — це одне з найцікавіших явищ сучасної лінгвістичної науки. З одного боку, він сприймається як щось чуже мові, надмірне, не властиве інтелігентній людині. З іншого боку, можна спостерігати «експансію» сленгової лексики в усі сфери людської діяльності [3, с. 26]. Сленг — це засіб, через який мови змінюються і оновлюються, його енергія і колорит збагачують повсякденне життя. Сленгові одиниці схильні до частих змін, що робить їх мовною прикметою поколінь.

Відомий англійський дослідник сленгу Е. Партрідж і його послідовники визначають сленг як «існуючі в розмовній сфері вельми немічні, нестійкі, не кодифіковані, а часто і зовсім безладні і випадкові сукупності лексем, що відображають суспільну свідомість людей, що належать до певного соціального або професійного середовища» [13, с. 301]. Сленг розглядається як «свідоме, навмисне вживання елементів загальнолітературного словника в розмовній мові в суто стилістичних цілях: для створення ефекту новизни, незвичайності, відмінності від визнаних зразків, для передачі певного настрою мовця, для надання висловленню конкретності, жвавості, виразності, зримості, точності, стислості, образності, а також щоб уникнути штампів, кліше» [13, с. 301].

У сленгу, на їхню думку, широко використовуються ономапія (звуконаслідування), словоскладання, скорочення складу слова, перетворення імен власних на номінальні, запозичення, аналогічне розширення значення, народна етимологія, а також новоутворення, слова, запозичені з жаргону (студентського, злочинського і т. п.). До характерних особливостей сленгу відносять також широке використання своєрідних «допоміжних» дієслів (типу «зробити», «дати», «тримати», «брати» тощо).

Великий Оксфордський словник англійської мови визначає сленг як «чисто розмовну мову, яка вважається нижче стандарту мови освічених людей і складається або з нових слів, або з загальнопоширених, що вживаються в спеціальних значеннях» і як «сукупність особливих лексем, що використовуються групою осіб, що належать до нижчих верств суспільства і з поганою репутацією» [5, с. 123].

Найбільш розгорнуте визначення сленгу надав В. Хомяков. Сленг — це «особливий периферійний лексичний пласт, що лежить як поза межами літературної розмовної мови, так і поза межами діалектів загальнонаціональної англійської мови, що включає в себе, з одного боку, шар специфічної лексики і фразеології професійної лексики, соціальних жаргонів і аргосю злочинного світу, і, з іншого, шар поширеної і за-

гальнозрозумілої емоційно-експресивної лексики і фразеології нелітературної мови» [4, с. 11].

Таким чином, сленг визнається антиподом літературної мови і ототожнюється частково з жаргоном, а частково з професіоналізмами і з розмовною мовою.

Відомий науковець І. Гальперін справедливо вказує у зв'язку з цим, що слід «переглянути склад лексики, яку відносять зазвичай до сленгу, і відмежувати її від слів жаргонного характеру, професіоналізмів, розмовних слів (коллоквалізмів), образних слів і виразів» [2].

Сленг інколи розглядається в психологічному аспекті як продукт «духовної» творчості (в тому числі й індивідуальної) представників окремих соціальних і професійних угруповань, службовим виразом певного «духу» або «свідомості» людей, що належать до того чи іншого суспільного середовища.

Проблема перекладу сленгу була актуальною завжди. Розмовна мова постійно піддається змінам, і це створює ще більше труднощів у перекладі, не кажучи вже про використання нових незакріплених слів. Сленг — це постійна словотворчість, яка може бути зрозумілою для певної групи людей, через це у перекладача виникають труднощі, коли він чує ці нові для себе слова.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемою вивчення сленгу займалися такі вчені, як: Е. Партрідж, С. Флекснер, В. Фріман, М. Маковський, А. Баррере, Ч. Леланд, І. Гальперін, В. Дж. Бурк, В. Хомяков, І. Арнольд, Т. Соловйова та ін. Незважаючи на достатню кількість літератури зі сленгу, тематика і завдання наукових і науково-популярних робіт зі сленгу виявляються обмеженими. Якщо роботи присвячені так званому спеціальному сленгу, тобто сленгу окремих соціальних груп, то їх характер виявляється суто описовим, а не аналітичним, і часто присвячений соціальним, а не лінгвістичним особливостям сленгу та особливостям його перекладу.

Сучасна англійська література сповнена сленгізмів, аналіз яких у мовленнєвому стилі того чи іншого певного автора, а в нашому випадку — сучасного англійського «робочого» роману, та шляхів їх відтворення в перекладі раніше ні ким не здійснювався. Саме цьому аналіз перекладу сленгізмів у творах сучасних англійських «робочих» новелістів українською мовою і є основним предметом нашого дослідження.

Мета статті — провести лінгвостилістичний аналіз сленгізмів британського ареалу англійської мови та визначити способи їх перекладу українською мовою.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сленг є джерелом поповнення лексичного складу літературної мови, у специфічній формі відображаючи етно-культурні особливості та менталітет носіїв англійської мови. Англійський сленг — це досить велика сутність, що складається з різних утворень. У сленгу, як у фокусі, сходяться всі мовні проблеми, що вимагає від перекладача необхідність шукати і розвивати свою кваліфікацію постійно.

Переклад творів художньої літератури належить до сфери мистецтва. За умови відсутності середовища так званий зворотний переклад — найбільш раціональний спосіб вивчення будь-якої іноземної мови. На початковій стадії вивчення іноземної мови переклад (прямий та зворотний) має велике значення для розвитку мовної інтуїції.

Не аби яке значення у мистецтві перекладу належить екстралінгвістичним чинником (знанню перекладачем реалій повсякденного життя англійців, їх історії, звичаїв і т. д.):

'I started talking to a cove in the corner about Lawrence and he just looked blankly polite.' [6, с. 202].

«Я почав було заливати одному типу, що стояв поруч, про Лоуренса Аравійського, а той лише мовчки слухав і ввічливо посміхався»

В історії Великої Британії відомі, переважно, дві легендарні людини, що носили таке ім'я: полковник Лоуренс Аравійський та видатний актор-трагік Лоуренс Олів'є. Враховуючи вік героїв роману Стена Барстоу "Ask me tomogow", середовище проживання, їх психіку і час подій, що відбуваються в творі, ми доходимо висновку, що тут може йти мова лише про одного Лоуренса: полковника Лоуренса Аравійського, легендарного англійського розвідника, що діяв на Близньому Сході.

У процесі перекладу художнього твору задля збереження образно-емоційного впливу оригіналу на читача необхідно прагнути передати всі нюанси форми твору. Передаючи особливості форми оригіналу, перекладачеві необхідно враховувати стиль, характерний для даного жанру. Інколи варіанти перекладу можуть відрізнятися лише деякими відтінками значення:

'I get on with my chow and let her have a chunter.' [8, с. 60]

1. «Я мовчки тріскаю, не особливо прислухаючись до її квоктання»
2. «А я лише мовчки наминаю за обидві щоки, не слухаючи її теревень»
3. «Я продовжую наминати свою жратву, не слухаючи її балаканину»

Задля правильного повноцінного перекладу слів оригіналу, що відрізняється простотою, фамільярністю, жартівливою окрасою, використовується просторіччя, яке дозволяє повністю передати не лише зміст матеріалу, що перекладається, а й зробити його в найбільш відповідній оригіналу формі. Переклад текстів, що сповнені сленгізмів, без використання просторіччя робить їх мертвими та сухими, позбавляє їх простоти звучання, розмовності та природності. Просторіччя, таким чином, є цілковитим стилістичним відповідником усякого роду жаргонізмів. Саме тому використання «паралельних синонімічних засобів» має істотне значення для правильного відтворення стилістичних особливостей оригіналу.

Так, наприклад, відповідним аналогом англійського сленгізму *'snuff'* буде, на нашу думку, українське «зіграти в ящик», хоча є й інші варіанти перекладу: «відправитись до прабатьків», «протягнути ноги», «врізати дуба».

'Well, we'll be in Scotland afore we know where we are, going at this speed. I might have been feeling a bit low earlier on but I'm not ready to snuff it yet.' [8, с. 256]

Для англійських сленгізмів *'togs'*, *'clobber'* єдиним правильним варіативним відповідником буде українське слово «шмотки».

'I was on the other side of the table cutting into a steak that Pearl had just grilled for me, and saw that half the milk was spilling down Gilbert's immaculate togs.' [14, с. 185]

'Compared to the rest of the kids swarming down the steps he was very small indeed, yet through this disguise of posh-school clobber I would have known him everywhere.' [14, с. 210]

Для відтворення функціонально-стилістичного забарвлення сленгізму *'click'* (pick up a girl or a young man) краще за все його експресивний еквівалент вжити українське «підчепити» або «зняти».

'Our Betty clicked with a bloke, and he bought the whole gang of us drinks all night.' [17, с. 72]

Чималу кількість проаналізованих сленгізмів складають моно- та синосленгізми, що належать до лексики кримінально-злочинних елементів, які відображають реалії соціального «дна» британського суспільства (*'squeal'*, *'scrounge'*). Цим сленгізмам стилістичними еквівалентами, на нашу думку, є українські слова з жаргонного регістру «розколотись», «стибрити» («поцупити»). Таким чином, «паралельні синонімічні засоби» відіграють важливу роль під час вибору слова в перекладі.

Якість перекладу визначається його адекватністю. Адекватність (повноцінність) перекладу окремих фраз і речень необхідно розглядати не ізольовано, а для досягнення адекватності перекладу всього оригіналу загалом.

За ступенем еквівалентності переклад можна класифікувати на:

- 1) буквальний переклад (Literal translation);
- 2) адекватний переклад (Adequate translation);
- 3) вільний переклад (Free translation) [1, с. 33].

Наведемо приклади **буквального перекладу** або **калькування**:

'*You are her fancy-man.*' [17, с. 92] — «Ти — її симпатія»

'*I lean forward, and finger the material.*' [8, с. 11] — «Я нагинаюсь уперед і мацаю матеріал»

'*He put wet notes on the table.*' [7, с. 162] — «Він поклав мокрі банкноти на стіл».

Сутність **адекватного перекладу** полягає в рівноцінному використанні заміни і відповідностей, завдяки яким у перекладі створюється рівноцінний ефект, що дозволяє зберегти основні стилістичні особливості оригіналу.

Простими прийомами адекватного перекладу сленгізмів є **перестановки** та **заміни**.

Перестановки:

- а) починати перекладати можна з кінця або із середини речення;

'*He lit two fags and passed over one, before going on with his story.*' [14, с. 98] — «Перед тим, як продовжити свою розповідь, він запалив дві цигарки і передав одну мені»

- б) слова під час перекладу можна переставляти з одних речень до інших;

'*I envy you, lad, you know what? A lass like Sue, You lucky bugger, Jimmy.*' [12, с. 62] — «Я тобі заздрю, Джиммі. І знаєш чому? Через дівчину на ім'я Сью»

Заміни:

- а) заміна іменника дієсловом і навпаки;

'*I don't want to work in a factory!*' [12, с. 19] — «Робота на фабриці не по мені!»

'*I roll a couple of drawings up and mosey down to the print room.*' [8, с. 89] — «Я згортаю декілька креслень і відправляю знімати копії»

- б) об'єднання речень;

'*Everybody knows Fred. The life an' soul of the party. Fred is.*' [7, с. 177] — «Фреда, кумира місцевої публіки, знають усі»

- в) членування речення (поділ одного складного речення на два простих);

'*People in the compartment sat dead to each other the whole four hours to London, refusing Frank's offer of fag-packet or batch of newspapers, and he thought what unsociable bastards.*' [15, с. 172] — «Пасажири в купе трапились не компанійські. Всю дорогу до Лондона вони мовчали і навіть відмовлялись від цигарок і журналів, що пропонував їм Френк»

- г) заміна простого речення складним;

'*I had a bit of a row with Ingrid last night and went out and met an old mate of mine.*' [8, с. 268] — «Минулого вечора, коли ми з Інгрід трохи поцапалися, я, виходячи з дому, зустрів свого старого друзяку»

Складними прийомами адекватного перекладу сленгізмів є додавання, вилучення, конкретизація, генералізація, антонімічний переклад, компенсація, смисловий розвиток, цілісне переосмислення [1, с. 35].

Додавання полягає у додаванні слів у тексті для того, щоб не порушити узусу української мови:

'*I've won six quid on t'dogs tonight.*' [7, с. 88] — «Сьогодні ввечері я виграв шість фунтів на собачих бігах»

'*Birds are queer.*' [8, с. 145] — «Дивні вони істоти, ці дівчата»

Вилучення полягає в опущенні семантично надлишкових слів, щоб запобігти порушенню стилістичних або лінгвістичних норм української мови:

'Mr Althorpe takes a cig out of the pocket of twenty Players lying on the blotter and lights up.' [8, с. 120] — «Містер Алторп дістає з пачки цигарку і закурює»

Конкретизація — заміна слова мови оригіналу з більш широким значенням словом мови перекладу з більш вузьким значенням:

'Outside on the cobbles there's a two-seater sports job of a make I can't identify in the dark.' [8, с. 254] — «На бруківці стоїть двомісний автомобіль, марку якого я не міг визначити в темряві»

Зворотним конкретизації є процес **генералізації** — заміни слова, що має вузьке значення, словом з ширшим значенням:

'I like a feller with a sense o' yumor.' [7, с. 78] — «Мені подобаються люди з почуттям гумору»

При **антонімічному перекладі** відбувається заміна стверджувальної конструкції негативною або навпаки:

'Please remember we've ladies present.' [11, с. 123] — «Не забувайте, будь ласка, що у нас присутні жінки»

'Remember to act as though you've never been in the house before.' [8, с. 213] — «Не забувай поводитись так, немов ти в будинку вперше»

Компенсація — передавання тієї самої інформації іншим засобом, причому не обов'язково в тому самому місці в тексті, що й в оригіналі; іншими словами адекватно перекладаються не окремі елементи тексту, а увесь текст загалом:

'You see I'm not the sort o' feller to show myself off in front of a lot o' people.' [7, с. 121] — «Бачиш, я не належу до тих хлопців, які люблять випендрюватися перед публікою»

Смисловий розвиток — це використання слів та словосполучень як в оригіналі, так і в перекладі, пов'язаних причинно-наслідковими відносинами і які є логічним розвитком значення одиниці, що перекладається:

'Doreen, at nineteen, was afraid of being left on the shelf.' [17, с. 74] — «Коли їй було дванадцять, Дорін побоювалась, що ніколи не вийде заміж»

'I was the **Charlie here.**' [11, с. 195] — «Я тут був білою вороною»

'No use asking me. **It's all Greek to me.**' [8, с. 30] — «І не проси. Я про це не маю жодної уяви»

Цілісне переосмислення — це поетапне перевисловлення словосполучень, смислових груп або речень, далеких за змістом від слова оригіналу:

1) з'ясування змісту англійського вислову шляхом тлумачення, описово;

2) знаходження українського образного відповідника.

Цей прийом адекватного перекладу широко застосовується при перекладі прислів'їв та приказок:

'This isn't the only job under the sun.' [18, с. 31] — «На цій роботі світ клином не зійшовся»

'At any rate there could be no harm in asking.' [9, с. 20] — «У всякому разі, за попит грошей не беруть»

'You can't play wi' fire wi' out getting' your fingers burnt.' [17, с. 176] — «Не можна перейти ріку, не замочивши ноги»

'It pays to keep your trap shut.' [17, с. 180] — «Мовчання винагороджується»

'What has to be, must be.' [10, с. 120] — «Від долі не втечеш»

Вільний переклад — це певне відхилення в перекладі від першоджерела з метою збереження стилістичних особливостей оригіналу, що сприяє більш точному відтворенню основної ідеї оригіналу (адаптований переклад):

'It takes swanky folks one hell of a time to eat a simple meal.' [11, с. 91] — «Можна померти від нудьги, спостерігаючи як ці піжони та їх подружки томно клюють із своїх тарілок»

Іноді вільний переклад має пояснювальний характер, що допомагає знайти більш-менш образний аналог у мові перекладу:

'When I could scrounge fourpence I'd nip to the continuous downtown pictures after dinner and drop myself in one of the front seats, to see the same film over and over till driven out by hunger or *God save the king*.' [16, с. 43] — «Коли мені вдавалося роздобути хоч тришки грошей, я, пообідавши, відразу завалювався в один із численних міських кіно-театрів, сідав у зручне крісло неподалік від екрана і дивився усі фільми поспіль, поки мене звідти не виганяв голод або *прибиральниця, яка підмітала підлогу після завершення останнього сеансу*».

Тут застосування вільного перекладу виправдано тією обставиною, що 'God save the king' мало про що говорить не англomовному читачеві.

Висновки. Переклад з однієї мови на іншу сам по собі є складною діяльністю, будь це літературна мова твору, газети, наукової статті тощо. Складність ця зростає багаторазово під час перекладу нестандартних одиниць, зокрема, сленгу. Не можна не погодитися з думкою про те, що перекладаючи сленгові одиниці, слід враховувати часовий чинник, оскільки сленг зазнає змін, будучи мовною прикметою покоління; звідси, невдало підібрана відповідність загрожуватиме іноді обернутися анахронізмом. Підібрати українську відповідність англійським сленгізмам — справа не проста, іноді просто майже неможлива. За відсутності аналога в українській мові доводиться вдаватися до описового перекладу сленгізмів. Це спостереження відповідає погляду вітчизняних теоретиків і практиків перекладу, які зазначають, що у процесі перекладу сленгу доводиться або підшукувати аналогічний український сленгізм, що має приблизно таку саму експресивність, або йти шляхом тлумачення і роз'яснення значення, тобто використовувати описовий прийом перекладу.

Переклад іноземною мовою — це мистецтво неможливого. До цього додамо й переклад на українську мову з іноземної, що ставить перед перекладачем складні завдання, які, природно, вимагають свого адекватного вирішення, великої концентрації уваги перекладача, любові до рідного слова, що дозволить виконати якісний переклад.

Список літератури

1. Аликберов В. И. Сленг и перевод (Slang & Translation) : учебное пособие. Тернополь : Навчальна книга — Богдан, 2013. 72 с.
2. Гальперин И. Р. Очерки по стилистике английского языка. М. : Издательство литературы на иностранных языках, 1958. 462 с.
3. Остапенко С. А. Сленг як джерело збагачення розмовної англійської мови. *Інтелект. Особистість. Цивілізація*. Кривий Ріг : ДонНУЕТ, 2019. № 2 (19). С. 25–34.
4. Хомяков В. А. Введение в изучение слэнга — основного компонента английского языка : монография. Вологда : Областная типография, 1971. 103 с.
5. Христенко О. С. Фактори впливу на становлення та розвиток молодіжної лексики. *Східнослов'янська філологія* : зб. наук. праць. Горлівка : Вид-во ГДПУ, 2006. Вип. 11. Мовознавство. Ч. II. С. 123–128.
6. Barstow, S. (1962). Ask me Tomorrow. London, Michael Joseph, 162 p.
7. Barstow, S. (1965). Desperadoes. London, Penguin Books, 217 p.
8. Barstow, S. (1961). King of loving. London, Michael Joseph, 286 p.
9. Brown, P. (1965). Smallcreep's Day. London, Victor Gollancz, LTD, 157 p.
10. Chaplin, S. (1962). The Watchers and the Watched. London, George G. Harrap & CO. LTD, 283 p.

11. Farrimond, J. (1963). *Dust in my Throat*. London, Geoege G. Harrap & CO. LTD, 223 p.
12. Farrimond, J. (1967). *No Friday in the Week*. London, Geoege G. Harrap & CO. LTD, 200 p.
13. Partridge, E. *Slang Today and Yesterday*. London: Routledge and Kegan Paul, 1979. — 190 p.
14. Sillitoe, A. (1979). *A Start in Life*. London, W. H. Allen, 381 p.
15. Sillitoe, A. (1967). *The Death of William Posters*. London, Pan Books Ltd., 271 p.
16. Sillitoe, A. (1963). *The Ragman's Daughter*. London, W. H. Allen, 154 p.
17. Sillitoe, A. (1958). *Saturday Night and Saturday Morning*. London, W. H. Allen, 213 p.
18. Smith, H. A. (1962). *Morning to Remember*. London, Lawrence & Wishart, 167 p.

References

1. Aliberov, V. I. (2013). *Sleng i perevod* [Sleng and translation]. Ternopil, Navchalna Knyha — Bohdan Publ., 72 p.
2. Gal'perin, V. I. (1958). *Ocherki po stilistike anglijskogo yazyika* [Notes on the stylistics of the English language]. Moscow, Izdatel'stvo literaturyi na inostrannyih yazyikah Publ., 462 p.
3. Ostapenko, S. A. (2019). *Slenh yak dzherelo zbahachennia rozmovnoi anhliiskoi movy* [Sleng as a source of English colloquial enrichment]. *Intelekt. Osobystist. Tsyvilizatsiia* [Intelligence. Personality. Civilization], no. 2 (19), Kryvyi Rih, DonNUET Publ., pp. 25–34.
4. Khomyakov, V. A. (1971). *Vvedenie v izuchenie slenga — osnovnogo komponenta anglijskogo yazyika* [Introduction to the study of slang — the main component of the English language]. Vologda, Oblastnaya tipigrafiya Publ., 103 p.
5. Khrystenko, O. S. (2006). *Faktory vplyvu na stanovlennia ta rozvytok molodizhnoi leksyky* [Factors influencing the formation and development of youth vocabulary]. *Skhidno-slovianska filolohiia* [East Slavic philology], iss. 11, Movoznavstvo, Part II. Horlivka, HDPU Publ., pp. 123–128.
6. Barstow, S. (1962). *Ask me Tomorrow*. London, Michael Joseph, 162 p.
7. Barstow, S. (1965). *Desperadoes*. London, Penguin Books, 217 p.
8. Barstow, S. (1961). *King of loving*. London, Michael Joseph, 286 p.
9. Brown, P. (1965). *Smallcreep's Day*. London, Victor Gollancz, LTD, 157 p.
10. Chaplin, S. (1962). *The Watchers and the Watched*. London, George G. Harrap & CO. LTD, 283 p.
11. Farrimond, J. (1963). *Dust in my Throat*. London, Geoege G. Harrap & CO. LTD, 223 p.
12. Farrimond, J. (1967). *No Friday in the Week*. London, Geoege G. Harrap & CO. LTD, 200 p.
13. Partridge, E. *Slang Today and Yesterday*. London: Routledge and Kegan Paul, 1979. — 190 p.
14. Sillitoe, A. (1979). *A Start in Life*. London, W. H. Allen, 381 p.
15. Sillitoe, A. (1967). *The Death of William Posters*. London, Pan Books Ltd., 271 p.
16. Sillitoe, A. (1963). *The Ragman's Daughter*. London, W. H. Allen, 154 p.
17. Sillitoe, A. (1958). *Saturday Night and Saturday Morning*. London, W. H. Allen, 213 p.
18. Smith, H. A. (1962). *Morning to Remember*. London, Lawrence & Wishart, 167 p.

Дата надходження рукопису 22.05.2020

Objective. *The objective of the article is to conduct a contextual linguostylistic analysis of the slangisms of the British English language range and the ways of their translation into Ukrainian via the examples of a modern English «working» novel.*

Methods. *The main scientific results are obtained applying a set of general scientific and special methods of research, namely: analysis and generalization of scientific and educational-methodical literature on the problems of the use, formation and translation of slangisms; theoretical generalization, analysis and synthesis; holistic and integral approaches to the study of linguistic phenomena; comparative, descriptive and analytical.*

Results. *The сучасне contextual linguistic-stylistic analysis of slangisms testifies to the presence of a large number of slang words in the works of modern English «working» novelists and tendency of democratization of English colloquial language due to non-literary stylistic expression.*

The problem of slang translation has always been relevant. Spoken language is constantly changing, and this creates even more difficulties in translation, not to mention the use of new loose words. As a result of the analysis, it was found that the following ways of translation are used to reproduce the slangs of the modern English «working» novel: adequate translation, calque, addition, omission, concretization, generalization, antonymous translation, compensation, semantic development, free translation.

When translating slang units, the time factor should be taken into account, as slang changes as a linguistic feature of generations; hence, a poorly matched match sometimes threatens to turn into an anachronism. The author argues that when translating slang one has to either look for a similar Ukrainian slang that has approximately the same expressiveness, or follow the way of interpretation and explanation of the meaning, ie use a descriptive method of translation.

Key words: *slangism, adequate translation, calque, addition, omission, concretization, generalization, antonymous translation, compensation, semantic development, free translation.*

DOI : 10.33274/2079-4835-2020-20-1-49-55

УДК (81'25: 811.111): 34'06 (045)

Сіняговська І. Ю., Донецький національний університет економіки
канд. пед. наук, і торгівлі імені Михайла Туган-Барановського,
доцент Кривий Ріг, Україна, e-mail: siniahovska@donnuet.edu.ua
ORCID: 0000-0003-3731-0857

Крижовська В. Ю., e-mail: krizhovska_vv@donnuet.edu.ua
студентка

СТРУКТУРНІ ОСОБЛИВОСТІ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ КОМП'ЮТЕРНИХ ТЕРМІНІВ У СФЕРІ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ

Siniahovska I. Yu., Donetsk National University of Economics and Trade
PhD in Pedagogical named after Mykhailo Tugan-Baranovsky,
sciences, Kryvyi Rih, Ukraine, e-mail: siniahovska@donnuet.edu.ua
Associate Professor ORCID: 0000-0003-3731-0857
Kryzhovska V. Yu., e-mail: krizhovska_vv@donnuet.edu.ua
Student

STRUCTURAL FEATURES AND FUNCTIONING OF COMPUTER TERMS IN INFORMATION TECHNOLOGY

Мета — визначити структурні особливості та проаналізувати функціонування комп'ютерних термінів у сфері інформаційних технологій, а також виявити, які способи перекладу можуть застосовуватися до текстів комп'ютерної тематики.

Методи. Для досягнення поставлених завдань дослідження було використано метод суцільної вибірки, кількісний та описовий методи.

Результати. Завдяки стрімкому розвитку технологій, інформатизації суспільства, не можна заперечувати очевидний факт комп'ютеризації різних сфер знань. Задля ефективного використання персонального комп'ютера важливо розуміти поняття, необхідні при взаємодії інформаційних технологій з іншими галузями науки і техніки, знати певні назви для позначення апаратного та програмного забезпечення комп'ютера та вміти використовувати їх на практиці. А сприяє цьому саме знання комп'ютерної термінології.

Особливістю комп'ютерних термінів є те, що вони, на відміну від інших технічних термінів, унаслідок інтенсивного впровадження комп'ютерної техніки в усі сфери життя суспільства, швидко втрачають вузькоспеціалізований характер діяльності і стають досягненням загальноживаної лексики.

Але хоча терміни й швидко набувають словникового еквівалента, все одно розвиток інформаційних технологій проходить дуже швидкими темпами, що призводить до такої властивості термінів, як безеквівалентність. Тому це значно ускладнює процес їх перекладу.

Дослідивши способи перекладу комп'ютерних термінів, зазначимо, що найбільш вживаним способом перекладу є переклад семантичним еквівалентом. Найменш вживаними є неперекладні терміни і це зумовлено тим, що сфера інформаційних технологій дуже швидко розвивається, тому поява все нових і нових термінів, які не мають перекладу — звичайне явище в ній. Тому перекладач повинен звертати увагу на це і вибирати найбільш вдалий спосіб перекладу для передавання змісту тексту якомога точніше.

Ключові слова: документація, інформаційні технології, терміни, переклад.

Постановка проблеми. У загальному контексті глобалізації йде формування нового тезауруса мов, який може описувати різноманітність світу і вирішувати соціально

значущі проблеми глобальної комунікації. У ролі мов, здатних функціонувати в глобальних інформаційних системах, виступають мови для спеціальних цілей (LSP). Багато досліджень LSP (language for special purpose — мова для спеціальних цілей) було орієнтовано на опис сучасного вживання LSP і виявлення особливостей спеціальної номінації (переважно термінології), словотворчих моделей, прагматичної мотивації термінів і термінологічних словосполучень.

У наш час глобальної комп'ютеризації постає необхідність адекватного транслювання текстів подібної тематики. Будь-яка технічна документація, інтерфейс програм, спеціалізована література для програмістів видаються англійською мовою. Використання цих матеріалів для українських програмістів викликає суттєві складнощі. Тому потреба в перекладі подібної літератури тільки зростає.

Поява нових термінів у комп'ютерній сфері призводить до її безеквівалентності. Словники, навіть розміщені онлайн, «відстають» на декілька років від розвитку комп'ютерної термінології або описують лише її частину. Терміни швидко набувають словникового еквівалента, але цей процес потребує глибокого вивчення.

Під час вивчення комп'ютерної термінології необхідно відмітити динаміку її виникнення та інтенсивність збагачення новими лексичними одиницями. У результаті стрімкого розвитку інформаційних технологій та розширення всесвітньої мережі Інтернет продовжує створюватися велика кількість лексичних одиниць технічного характеру. Це є причиною появи елементів новизни в текстах з комп'ютерною термінологією. Вони є особливо цікавими, проте пов'язані з вживанням нових термінів, ще не зафіксованих у словниках. Зрозуміло, що такі випадки можуть створювати істотні проблеми у процесі перекладу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Термін — це слово або словосполучення, яке позначає поняття спеціальної галузі знань або діяльності [1].

Одиницями комп'ютерної терміносистеми є терміни — слова або словосполучення, які мають спеціальне, чітко визначене значення в комп'ютерній сфері. Понятійно-методологічною базою цього дослідження слугували праці вітчизняних і зарубіжних мовознавців в області термінознавства, перекладознавства, лексичної семантики, що сформульована в роботах К. Авербуха, С. Гріньова, В. Даниленко, Ф. Ріггз, Н. Подільської, Н. Васильєвої, Л. Нелюбіна, В. Татарінова, Б. Головіна, Р. Кобріна, Р. Будагова, Л. Новикова, В. Шевчука, Є. Поліванова, Ю. Різдвяного, В. Звєгінцева, В. Виноградова, Б. Бойко, Є. Сидорова, М. Crosland, L. A. Evans, J. F. Holman., Н. Picht, O. Sharma, M. Thirumalai, E. Wuster та ін.

Основою для дослідження стали праці з соціолінгвістичного аналізу Ф. Сосюр, D. Hymes, M. A. K. Halliday, J. Gumperz, G. Simon, B. A. Аврорина, Л. Б. Нікольського, Л. Б. Ткачова, Ф. П. Філіна, А. Д. Швейцера і ін.

Проблему перекладу комп'ютерних термінів досліджували багато науковців, а саме: Н. Глухенька, Ю. Лабенська, А. Сарієва, Р. Синдега, О. Зуброва, Н. Кузнецова, І. Кучман, І. Соколова, В. Табанакова.

Мета статті — визначити структурні особливості комп'ютерних термінів, проаналізувати їх функціонування у сфері інформаційних технологій і виявити, які способи перекладу можуть застосовуватися до текстів комп'ютерної тематики. На підставі аналізу спеціалізованої літератури визначити поняття «термін» та його структуру; ознайомитися з комп'ютерними словниками, зробити на їх основі вибірку термінів та визначити способи їх перекладу; визначити екстралінгвістичні передумови створення основних термінів комп'ютерної термінології; розглянути лінгвістичні закономірності динаміки зростання термінів як бази для прогнозування подальшого розвитку мови для спеціальних цілей; дослідити лінгвістичні особливості термінів комп'ютерної тер-

мінології; виявити структурні особливості термінології основних систем передавання інформації; розглянути аббревіації як джерело поповнення термінології; вивчити особливості внутрішньогалузевої та міжгалузевої синонімії.

Виклад основного матеріалу дослідження. В українській мові існують різні морфологічні, лексико-семантичні засоби термінотворення, які націлені на передавання певної інформації. Стосовно комп'ютерної термінології частіше здійснюється запозичення до української мови термінів комп'ютерної термінології, ніж термінологізації слів загальнолітературної мови. Серед запозичень (особливо в ролі перших компонентів складних термінів) продуктивними залишаються символи й знаки грецького і латинського походження. При цьому в українській мові, з її специфічними законами прийняття неологізмів і номінацій, відображення нових понять у мові без тимчасових затримок і спотворень, виникають проблеми перенесення, систематизації, категоризації, найменування, варіативності термінології і проблеми розуміння професійної термінології фахівцями.

Наприклад, термін WiMAX (Ваймакс) є складним утворенням, що має кілька зон різної стійкості. У процесі онтогенезу термін поступово придбав чітку стійку предметну віднесеність і означає, по-перше, вид фіксованого зв'язку, що дозволяє обслуговувати тільки статичних абонентів, а, по-друге, вид мобільного зв'язку. Значення цього терміна — вид зв'язку, найбільш стійка, уніфікована й точна зона смислу у контексті професійного мовлення фахівців. У сучасному ж контексті він має значення послуги, що надається абонентам, що своєю чергою, не лише розширило зону його застосування, але й зробило ідентифікацію за контекстом більш складнішою.

Фахова наукова література — це текст, у якому функціонує система термінів комп'ютерної термінології. У такому тексті термін, як і будь-яке слово, виявляє своє лексичне, а також і граматичне значення, тобто проявляє себе не лише як одиниця терміносистеми, але і як одиниця, або категорія лексико-граматичного розряду слів, отже, вона має всі характеристики, що дозволяють віднести її до певної частини мови і досліджувати її мовними засобами. При цьому в тексті, який може бути наведений у вигляді синтагматико-парадигматичної моделі, виявляється парадигма терміна, яка розкриває проблеми відбору термінів-еталонів, полісемії, омонімії і синонімії термінів, термінологічної фразеології та нормативності вживання терміна. Отже, комп'ютерну термінологію можна охарактеризувати як терміносистему, яка не лише відображає наявний стан і розвиток комп'ютерної термінології як окремої області діяльності, а й відтворює історію функціонування і розвитку мови комп'ютерної термінології, яка у процесі розвитку генерує економічні та найбільш ємні, точні прийоми утворення нових одиниць номінації.

Сфера інформаційних технологій постійно поповнюється новими термінами, а це означає, що для їх перекладу необхідно створювати, вдосконалювати та застосовувати нові методи перекладання.

Ознаками термінів є [2]:

1. Точне висловлювання понять, процесів і назви речей, які характерні для тієї чи іншої сфери виробництва.

2. Співвідношення з визначеними поняттями, спрямованими на однаковість у межах однієї терміносистеми.

Комп'ютерній лексиці англійської мови притаманні специфічні особливості й однією з них є образність. Навіть стилістично нейтральні комп'ютерні терміни все одно містять окремо виражений відтінок образності: наприклад, термін mouse, який означає пристрій для регуляції пересування курсора, ззовні дійсно нагадує мишу.

Для грамотного перекладу та тлумачення будь-якого терміна, у тому числі науково-технічного, потрібно знати його семантичні ознаки, що відрізняють його від

інших слів загальноновживаної лексики, розуміти структуру слова, а також визначити особливості контекстуального функціонування цієї одиниці.

Комп'ютерну термінологію можна розділити на такі групи [3]:

1. Корелятивні терміни — терміни, які утворюються внаслідок того, що загальноновживані слова набули специфічних для комп'ютерної галузі значень. У цьому випадку значення терміна є одним зі значень загальноновживаного слова. Наприклад, комп'ютерний термін *file* «обсяг інформації, яке має своє значення-ім'я» утворився на основі відповідного слова загальноновживаної лексики, що означає «досьє: підшиті папери».

2. Загальнотехнічні терміни — функціонують не тільки в межах комп'ютерної терміносистеми, а й в інших галузях науки і техніки. Так, наприклад, термін *driver*, який в комп'ютерному контексті означає «програма, яка керує введенням і виведенням інформації», в інших галузях має ще більше десяти значень.

3. Спеціальні терміни, характерні тільки для комп'ютерної галузі знань. Приклади цих термінів: *cybernetics*, *gigadisc*, *hardware*, *software*. У таких випадках знання слова і значення терміна збігаються, тому що це слово слугує тільки для вираження одного спеціального поняття, тобто являє собою термін, і семантика слова адекватна значенню терміна.

4. Терміни, які мають два і більше значення в комп'ютерній галузі. Так, наприклад, термін *server* є назвою комп'ютера як пристрою, за допомогою якого можна з'єднатися з мережею Інтернет, а також програмою, яка може це робити.

Проаналізувавши тексти комп'ютерної тематики, можна виділити такі структурні типи термінологічних одиниць [4]:

— прості. Наприклад, *file* «обсяг інформації, яке має ім'я», *disc* «кругла пластина з магнітним шаром для зберігання інформації», *program* «комп'ютерна програма» тощо;

— складні — це складні термінологічні утворення, що формуються з двох чи більше компонентів і характеризуються графічною і семантичною цілісністю. Наприклад: *hotlist* «перелік адрес, які треба зберегти в подальшому», *keyword* «ключове слово», *bottleneck* «критичний елемент, який обмежує продуктивність системи» [5];

— терміни-словосполучення — це семантично цілісні утворення, що складаються з двох і більше компонентів, наприклад: *burst speed* «найбільша швидкість, з якою прилад може працювати», *fire button* «кнопка для запуску програми», *address map* «відображення логічних і фізичних адрес» тощо [6];

— терміни-скорочення — CAD (Computer-Aided Design) САПР (система автоматизованого проектування), CLS «Clear Screen» (клавіша, яка виконує команду «очистити екран»).

Мові комп'ютерних наук та інформаційних технологій властиве широке вживання як таких скорочень, які увійшли в мову і зафіксовані в словниках, так і авторських, оказіональних, що створені тільки для конкретного випадку і зафіксовані лише в одному тексті.

Тексти комп'ютерної тематики доволі часто збагачені різними видами скорочень, їх використання є наслідком прагнення до економії мовних засобів. Серед скорочень, які є одиницями комп'ютерної терміносистеми, виділяють [6]:

— абрєвіатури;

— скорочення, які складаються з перших складів слів: DEL — delete (клавіша, призначена для видалення знака), INS — insert (клавіша для вставлення символу), avail — availability (коефіцієнт готовності);

— скорочення, які являють собою «стислі» утворення, наприклад, *cns1-console* (пульт керування, TPWR-typewriter (прилад для друку). Скорочення слова *electronic* до літері «е» трапляється в термінах *e-mail*, *e-cash*, *e-data*.

Особливістю комп'ютерних термінів є те, що вони, на відміну від інших технічних термінів, унаслідок інтенсивного і глибокого впровадження комп'ютерної техніки в усі сфери життя суспільства, швидко втрачають вузькоспеціалізований характер функціонування і стають досягненням загальноживаної лексики.

Велика кількість назв комп'ютерної техніки належить до безеквівалентної лексики, а тому не має чітких відповідностей в українській мові. Цей факт не означає неможливість перекладу текстів з науково-технічною термінологією, але інколи виникають труднощі її тлумачення.

У ході проведеного аналізу було встановлено, що для інтерпретації англійських комп'ютерних термінів застосовані такі прийоми перекладу, як:

1. Калькування.
2. Конкретизація.
3. Генералізація.
4. Прийом смислового розвитку (модуляція).
5. Антонімічний переклад.
6. Заміна та перетворення частин речення (граматична заміна).

Висновки. Під час дослідження було проаналізовано особливості структури комп'ютерних термінів, виявлено, які способи перекладу можуть застосовуватися до комп'ютерних термінів та визначилися із застосуванням перекладацьких трансформацій у текстах комп'ютерної тематики.

Найбільш вдалим визначенням поняття терміна виявилось таке: *термін* — це слово або словосполучення, яке позначає поняття спеціальної галузі знань або діяльності.

Проаналізувавши тексти комп'ютерної тематики, було окревлено чотири структурні типи комп'ютерних термінологічних одиниць: прості, складні, терміни-словосполучення, терміни-скорочення. У комп'ютерних текстах найчастіше трапляються терміни-аббревіатури.

Слід зазначити, що прості терміни здебільшого трапляються в текстах комп'ютерної тематики. Вони не ускладнюють розуміння викладеного матеріалу, не викликають особливих труднощів під час перекладу, найчастіше перекладаються семантичним еквівалентом. Найменш вживані терміни-скорочення, для перекладу яких найбільше застосовується калькування.

Найпоширенішим серед простих термінів є прості терміни, виражені іменниками. Вони перекладаються семантичним еквівалентом та транскрипцією, в той час як прості терміни, виражені дієсловом, прикметником, конструкція прийменник + іменник перекладаються семантичним еквівалентом. Терміни-словосполучення посідають друге місце в комп'ютерних системах, серед них найчастіше зустрічаються двокомпонентні словосполучення, у яких однією з основ є іменник. Перекладаються терміни-словосполучення семантичним еквівалентом та калькуванням. Терміни-скорочення найменш вживані у тексті комп'ютерної тематики, але до них застосовуються під час перекладу, калькування і транскрипції, і переклад семантичним еквівалентом.

У процесі дослідження текстів ми доволі часто трапляються аббревіатури, і це не дивно, адже вони посідають важливе місце в текстах у сфері інформаційних технологій. Перекладачеві слід приділяти особливу увагу під час перекладу аббревіатур. Окрім того, що аббревіатури переносяться у тому самому вигляді, видно, що ці терміни також можуть доповнюватися, пояснюватися в тексті перекладу, або з часом мати навіть закріплені у словниках варіанти перекладу.

В англійській мові термінологія формується у процесі створення комп'ютерної тематики у поєднанні та адаптації їх назв у процесі практичного використання в за-

гальнолітературному мовленні. В українській мові терміни комп'ютерної тематики не мають чіткої системної організації, оскільки вони запозичуються з англійської мови та семантичне значення їм присвоюється фахівцями у процесі аналізу й сприйняття науково-технічної літератури. Термінологія комп'ютерної тематики, що відображає динаміку розвитку однієї з найбільш розвиваючих областей науки і техніки, є базою сучасної науково-технічної мови, у якій терміни комп'ютерної тематики є ключовими і демонструють загальні закономірності процесів функціонування і розвитку мов для спеціальних цілей у сучасному науковому й технічному дискурсі.

Список літератури

1. Арнольд И. В. Лексикология современного английского языка. Москва : Высш. школа, 1989. 346 с.
2. Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов. Москва : Едиториал УРСС, 2004. 571 с.
3. Д'яков А. С., Кияк Т. Р. Основи термінотворення. Семантичні та соціолінгвістичні аспекти. Київ : Вид. дім «КМ Academia», 2000. 218 с.
4. Зуброва О. А. Способи утворення нових одиниць сучасної англійської комп'ютерної лексики. *Південний Архів. Філологічні науки*, 2009. С. 169–173.
5. Кияк Т. Р., Науменко А. М. Перекладознавство (німецько-український напрям). Київ : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2008. 543 с.
6. Лінгвістичний енциклопедичний словник / за ред. В. Н. Ярцевої. Москва : Рад. енциклопедія, 1990. 685 с.

References

1. Arnold, I. V. (1989). *Leksikologiya sovremennogo angliyskogo yazyika* [Lexicology of modern English]. Moscow, Vyssh. shkola Publ., 346 p.
2. Ahmanova, O. S. (2004). *Slovar lingvisticheskikh terminov* [Dictionary of linguistic terms]. Moscow, Editorial URSS Publ., 571 p.
3. Diakov, A. S., Kyiak, T. R. (2000). *Osnovy terminotvorennia: Semantychni ta sotsiolinhvistychni aspekty* [Fundamentals of term formation: Semantic and sociolinguistic aspects]. Kyiv, Vyd. dim "KM Academia" Publ., 218 p.
4. Zubrova, O. A. (2009). *Sposoby utvorennia novykh odynyts suchasnoi anhliiskoi kompiuternoї leksyky* [Ways to create new units of modern English computer vocabulary]. Pivdennyi Arkhiv. Filolohichni nauky, pp. 169–173.
5. Kyiak, T. R., Naumenko, A. M. (2008). *Perekladoznavstvo (nimetsko-ukrainskyi napriam)*. [Translation Studies (German-Ukrainian direction)]. Kyiv, Vydavnycho-polihrafichnyi tsentr «Kyivskiy universytet» Publ., 543 p.
6. Yartseva V. N. (ed). (1990). *Lingvisticheskiy entsiklopedicheskiy slovar* [Linguistic encyclopedic dictionary]. Moscow, Sov. Entsiklopediya Publ., 685 p.

Дата надходження рукопису 22.05.2020

Objective. *The aim of our research is to determine the features of the computer terms structure, to identify translation methods which can be applied to computer terms, which translation transformations can be applied to the translation of computer-related texts.*

Methods. *To achieve the objectives of the study we were used the method of continuous sampling, quantitative and descriptive methods.*

Results. *Due to the rapid development of technology, the informatization of society, we cannot deny the obvious fact of computerization in various fields of knowledge. In order to use a personal computer effectively, it is important to understand the concepts required*

in the interaction of information technology with other fields of science and technology, to know certain names to denote computer hardware and software and to be able to use them in practice. And it is the knowledge of computer terminology that contributes to this.

The peculiarity of computer terms is that they, unlike other technical terms, as a result of intensive introduction of computer technology in all spheres of society, quickly lose the narrowly specialized nature of activity and become an achievement of common vocabulary.

But although terms quickly acquire vocabulary equivalent, the development of information technology is still very fast, which leads to such a property of terms as non-equivalence. Therefore, it significantly complicates the process of their translation.

Having studied the ways of translating computer terms, we can say that the most commonly used method of translation is the translation of the semantic equivalent. The least used are untranslatable terms and this is due to the fact that the field of information technology is developing very rapidly, so the emergence of more and more new terms that have no translation — a common phenomenon in it. Therefore, the translator must pay attention to this and choose the most successful way of translation to convey the content of the text as accurately as possible.

Key words: *documentation, information technologies, terms, translation.*

СУСПІЛЬСТВО: СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ. ОСОБИСТІТЬ

DOI : 10.33274/2079-4835-2020-20-1-56-62

УДК 1-026.15:316

Ніколенко К. В.,
канд. філос. наук,
доцент

Донецький національний університет економіки
і торгівлі імені Михайла Туган-Барановського,
Кривий Ріг, Україна, e-mail: nikolenko@donnuet.edu.ua
ORCID: 0000-0002-9816-6783

КРЕАТИВНІ ОСОБЛИВОСТІ ДУХОВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЛЮДИНИ

Nikolenko K. V.,
PhD in Philosophical
sciences,
Associate Professor

Donetsk National University of Economics and Trade
named after Mykhailo Tugan-Baranovsky,
Kryvyi Rih, Ukraine, e-mail: nikolenko@donnuet.edu.ua
ORCID: 0000-0002-9816-6783

CREATIVE FEATURES OF HUMAN SPIRITUAL ACTIVITY

Мета — виконати соціально-філософський аналіз чинників духовної сфери діяльності людини, вивчити релігійний чинник як детермінанти креативного процесу особистості, дослідити креативний процес через призму духовного як специфічної людської особливості.

Методи. Дослідження специфічних особливостей креативності як сфери духовної діяльності людини та її впливу і взаємодії в контексті суспільної свідомості передбачає застосування таких методів: для вивчення соціально-філософських особливостей феномену релігії застосовувався аналітичний метод, що дозволило отримати цілковитий та різнобічний аналіз явища. Вивчаючи особливості взаємодії духовної сфери та креативності, було застосовано метод синтезу для дослідження компонентів духовного, структурно-функціональний підхід під час розкриття алгоритмів роботи креативного процесу в межах духовної діяльності та її соціальних проявів.

Результати. Досліджено релігію як аксіологічний складник креативного процесу, ірраціоналістичний спосіб пізнання і креативності. Вивчено міфологічні особливості людської свідомості як підвалини креативності. Вперше проаналізовано особливості екології креативності у зв'язку з креатологією. Розглянуто релігію та духовність як соціальний ценз креативного акту, встановлені особливості екстраполяції креаціонізму на креативні властивості конкретної людини.

Ключові слова: креативність, релігія, духовність, креативний продукт, креативний процес, диференціатор креативного, креаціонізм, аксіологія.

Постановка проблеми. Креативність є природним результатом аксіологічного пошуку, що найбільш ефективно проявляється у всіх сферах духовного розвитку особистості/суспільства, погляд на специфіку однобічності дослідження духовного (чи в межах окремої релігійної системи, чи в сенсі вивчення чогось потойбічного, чи в контексті усвідомлення певних особистісних властивостей) набуває сучасної необхідності в системному розгляді питання, через виникнення потреби в об'єктивності задля встановлення змістовної сутності.

Мета статті — дослідження проявів креативності в різних сферах духовної діяльності людини та вивчення специфіки впливу духовного на прояв креативного.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Духовна сфера життя людини цікавила дослідників досить давно. Питання духовності людини як специфічної потреби чи властивості розглядалось й обґрунтовувалось багатьма дослідниками. Духовність та релігійність розглядаються або як синоніми, або як окремі явища, де духовність є набором моральних, культурних, людських якостей та властивостей особистості. Взаємодія креативності та духовної сфери суспільства виступала предметом дослідження багатьох учених. Так, особливості релігії як чинника творчого процесу, детермінанти креативності вивчали В. Бодак, І. Касавін, Т. Нагорна, А. Шевченко. Здійснювались спроби дослідження креативності в межах окремих релігійних систем (Н. Бескова). Предметом наукових пошуків виступала духовність взагалі (І. Меліков) та встановлення алгоритмів створення смислів (А. Осипов), вивчення духовності як необхідної складової особистості (Н. Скок). Проте практично за предметним полем дослідників залишались комплексний, системний аналіз креативності та духовного розвитку людства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Функціонування духовного як єдиного цілого, крім ціннісної значущості, є також найважливішим продуктивним чинником хоча б тому, що саме в єдине ціле, можливо, забезпечити взаємозбагачення елементів духовного. Яка-небудь галузь (естетична, моральна) не може розвиватися повноцінно, якщо вона не набула креативної значущості для науки. Особливого значення набуває моральний елемент у забезпеченні цілісності духовного як креативного [2, с. 53].

Духовна сфера життя суспільства у своєму складі налічує релігійні, культурні, ментальні, наукові, політичні, правові та інші уявлення. Всі ці аспекти людської діяльності можуть виступати, з одного боку, джерелом виникнення креативного, а, з іншого, бути «натхненником» для креативних змін. Тобто духовне за аналогією може виступати підґрунтям для креативного процесу. Або викликати творчі акти через невідповідність якимось складовим духовної сфери у звичайному житті. Більше того, можна припустити, що розвиток сфер духовного життя можливий сам по собі через креативність. Бо творчий процес є засадою розвитку, змін, покращення або просто вирішення нагальних проблем. З іншого боку сфера духовного виступає не просто джерелом творчого акту, а також певним цензом (моральним, науковим, правовим тощо) того креативного продукту, який дослідник має на меті отримати.

В українській філософській думці форми суспільної свідомості інколи називаються духовними сферами, до яких включені різні аспекти прояву свідомості. Однак останнім часом духовну сферу ототожнюють із релігією як формою суспільної свідомості. Так, А. І. Шевченко розмежовує поняття моральності і духовності, розуміючи під моральністю «звід мирських законів, за якими має жити людина», під духовністю — «звід божественних законів. Життя людини за цими законами визначає ступінь близькості людини до Бога... Багато під духовністю розуміють захоплення літературою, музикою, театром, але це все помилкове розуміння» [8, с. 4].

Точка зору, де сфера духовного ототожнюється з релігією, а загальнокультурний компонент зводиться лише до моральних норм, що диктуються нормами певної релігії, є доволі популярним у сучасній науці. А. Шевченко, А. Осипов підкреслюють значення релігії як у житті окремої особистості, так і в житті цілого людства. Погодимось із думкою дослідників, бо в науці є різноманітні приклади, де релігія і мораль не схвалюють креативних здобутків та пошуків, засуджують результати креативного акту, виступають із протестами щодо подібних креативних пошуків (маємо на увазі експерименти зі стовбуровими клітинами, клонуванням тощо). Тобто, вплив спільноти, що не схвалює креативних пошуків через релігійні норми на результати наукових

досліджень у досить світських державах є достатньо вагомим. І такий вплив може виступити стримувальним чинником для креативних процесів навіть у цілих галузях. Водночас релігія може виступати джерелом для вирішення наукових питань, певні релігійні постулати можуть доводитись із наукового погляду, або певні речі, що іноді трапляються в науково-фантастичній літературі та сакральних текстах, доводяться (або здійснюються спроби) на практиці (результати роботи адронного колайдера підтвердили існування частинки — бозон Хіггса, який ще називають «частинкою Бога» через те, що відкриття цієї частинки дозволяє закрити питання, що на даний момент ще не є достатньо дослідженими в галузі фізики). Отже, існування науки та релігії є тісно взаємопов'язаним процесом, у якому не можна виділити суто негативного впливу одного на інше. Бо це дві, невід'ємні складові духовної сфери життя людства.

Проблема духовності в сучасному світі набуває дедалі більшого значення. Існує багато підходів до розуміння цього феномену, кожен з них акцентує увагу на одній або декількох його складових. Погодимось з А. Осиповим у тому, що самим розвитком людського суспільства підготовлена ідея цілісного підходу в розумінні духовності (що включає і релігійну, і морально-етичну складові) [6, с. 62].

Креативність як соціальний феномен, як особлива потреба суспільства, як необхідна умова для прогресивного розвитку людства почала вивчатися в психологічному середовищі. Представники напряму гештальтпсихології обмежувалися аналізом інтуїтивного розуміння. Їх дослідження практично не вийшли за рамки визначень теоретичного обґрунтування механізмів інтуїції. За межами їх досліджень залишилися питання природи інтуїції.

Психоаналітичний підхід до вивчення творчої активності, як, утім і більшість інших ранніх спроб вирішити цю проблему, полягав переважно у вивченні окремо взятих прикладів видатних творців. Було зроблено першу спробу у визначенні природи креативності як розумового акту, між усвідомленою реальністю і неусвідомленими мотивами.

Дана методологія критикувалася, зазначалося, що при її безпосередньому застосуванні неможливо було «об'єктивувати» досліджувані процеси. Це пояснюється тим, що більшість суб'єктів дослідження — носіїв досліджуваних процесів і здібностей — до моменту написання робіт по їх творчості вже покинули цей світ, їх творчі процеси неможливо ні описати, ні виміряти.

Одним з великих, хоча і не безперечних досягнень ХХ ст. стала можливість досить об'єктивної оцінки розумових здібностей за допомогою формалізованих методів. Піонер тестування інтелекту А. Біне підкреслював, що людський розум — явище дуже різнобічне, і неприпустимо зводити його оцінку до одного-єдиного показника. Системний підхід у дослідженні когнітивної діяльності привів до того, що дослідники змогли виокремити певні алгоритми мислення. Де аналогія могла використовуватись як джерело мислення і креативності, взаємодія біологічного і соціального надавала поле для міждисциплінарних відкриттів. Різноманітні компоненти культурного, наукового, релігійного чи будь-якого іншого напряму життя у своїй інтеграції призводили до вирішення проблеми, відкриття, полегшення якоїсь ситуації тощо. Тому принцип системності є необхідним елементом у дослідженні креативності як елементу духовної сфери життя людства.

Оскільки на креативний процес впливають і моральні, і релігійні складові, то цілісне розуміння даного феномену є найбільш повним і точним. Розглянемо, як взаємодіють духовне і креативність на рівні масової свідомості.

На людину значною мірою «впливає духовне, тому одухотворене буття — його нормальний і здоровий стан». Дослідниками підкреслюється і терапевтична сила кре-

ативності: займаючись улюбленою справою, створюючи нове, людина може констатувати поліпшення свого стану [4, с. 83].

У процесі духовного перетворення та духовної діяльності людина, як правило, синтезує певні види активності — культурні, мистецькі, соціальні та політичні аспекти індивідуального та соціального буття. В цьому процесі під час інтеграції уявлень, складових та змістових аспектів різних сфер діяльності починає існувати така специфічна сфера, як духовна. Вона є конгломератом окремих ідей та напрямів діяльності. Тут слід зазначити, що деякі складові духовної сфери виникли давніше за інші. Так, наприклад, культура та мистецтво виникли раніше за бізнес та економіку, релігія — раніше за культуру та мистецтво. Але всі елементи духовної діяльності обов'язково розвиваються через формування та зміни потреб людини, вони мають спільну ознаку (є необхідними в соціальному значенні), мають загальні соціальні завдання (можуть полягати у формуванні способів подолання проблем, а також виступати інструментом у подоланні соціальних труднощів).

Розглядаючи сферу духовного в масовій свідомості, можемо говорити про вплив релігійних норм, ідеалів, уподобань на креативний процес. Релігійне має істотний вплив на креативність, інколи стимулюючи, а часом зупиняючи той чи інший прояв креативності.

Деколи питання вибору, доцільності є смисловим для всієї діяльності людини. Існують чинники, які здатні впливати на прийняття рішень у креативному процесі. Постійно стикаючись із проблемою вибору, людині властиво знімати з себе відповідальність за ті чи інші дії (або бездіяльність), де релігія стає чинником, що зумовлює креативний вибір [7, с. 83].

Релігія здатна продукувати аксіологічну функцію як каталізатор і диференціатор креативного процесу. При комунікаціях з різними представниками суспільства релігія дає можливість вивчення, зокрема і духовних досягнень етносу, що приводить до стимулювання креативності [5, с. 126].

Аксіологічні пошуки людства нерозривно пов'язуються з релігією, бо вона сама виступає міром поганого і доброго, правильного і хибного, необхідного та зайвого. Моральні норми, релігійні правила та настанови регламентують не тільки поведінку окремої особистості, але і всього соціуму загалом. Перспективи розвитку, вектори напрямку подальшого перетворення — усе це залежить від релігійних норм. Аксіологічна складова є тим чинником, що обумовлює сам факт креативного процесу, а також регламентує результат, креативний продукт. Бо креативність без духовності може призвести до негативних наслідків щодо існування людства.

Релігія демонструє спробу менш раціоналістичного способу пізнання природи креативності. Що дає можливість констатувати наявність таких явищ, як несвідома розумова активність. «У суспільній же свідомості акцент, навпаки, переноситься на несвідому діяльність, у результаті чого креативність починає виступати як цілком спонтанний, ірраціональний акт, що не піддається довільному контролю і відтворенню» [1, с. 158].

Компонент несвідомого в креативному процесі трактується дуалістично — як непередбачуваний процес і результат, як невідомий сам факт креативності. Людство здавна цікавилось алгоритмами креативності, мало на меті дослідити цей процес, розклавши його на складові. Але всі дослідження, які навіть і встановили окремі компоненти цього акту врешті не надали повної картини креативного акту. Тому ідея неусвідомленого в креативному також є складовою самого креативного процесу, бо іноді суб'єкт креативного не усвідомлює щось у діяльності (або її саму, або якісь

способи, які використовує тощо), або наслідки своєї діяльності. Процес креативного пошуку може бути захопливим сам по собі, але врешті-решт, має дати відповідний результат.

Також міф, як специфічне втілення всіх світоглядних уявлень людства, є окремою частиною суспільної свідомості, що включає в себе уявлення про креативність. Так, креативний акт — це рушійна сила всіх процесів (не тільки пов'язаних з людською діяльністю). Майже всі міфічні уявлення (історичні форми) є основою для розуміння природи креативності. Людина здавна прагнула зрозуміти ідею створення як такого, яка втілилася в ідеях креатології (вченні про створення світу) [3, с. 24].

Креативність в умовах функціонування будь-якої релігійної системи набуває ірраціональних рис. У таких умовах, однак, здійснюючи спробу уподібнення ідеалу, можливо безпосередньо проникати у сферу креативного.

Ще однією складовою співвідношення креативності та релігії є мораль. Створення креативного продукту часто призводить до існування негативних явищ сучасності. Питання екології креативності пов'язане з теорією креатології — створення всього існуючого Богом. За сцієнтизмом і технократизмом креативізму властива здатність до створення нового не тільки Богом, але і темними силами. Що породжує необхідність співвідносити всі креативні продукти із заходом людини, оцінювати, кваліфікувати, включати в систему морального регулювання. Креаціонізм виступає не просто властивістю Бога, а стає характеристикою, притаманною і людині. Уподібнення до божого, прагнення вивести свою винятковість на новий рівень може бути детермінуючим чинником в аналізі креативності як властивості людини.

Висновки. Отже, необхідно зауважити, що вплив релігійного чинника на формування креативності як особистісної та соціальної властивості має істотне значення. Він виступає детермінантою творчого процесу, аксіологічним фактором креативного продукту, моральним мерилем креативного акту, соціальним наслідком креативного процесу та результату в проекції на загальнозначущі соціальні наслідки та перспективи. Далекосяжними виступають особливості екології креативного процесу, їх вивчення з погляду екології мислення окремої особистості, екології результату творчого процесу, екологічності як загального принципу існування суспільства через необхідність дотримання певних принципів для подальшого існування суспільства.

Список літератури

1. Бескова Н. А. Проблема творчості і буддійська традиція. *Питання філософії*. 1999. № 7. С. 158–173.
2. Бодак В. Релігія і творчість. *Світ людини*. №6. 2004. С. 52–55.
3. Касавін І. Т. Магія і творчість: теоретико-пізнавальний підхід *Філософські науки*. 1997. № 3–4. С. 19–30.
4. Меліков І. М. Творчість і духовний світ людини. *Вісник Московського університету. Серія 7. Філософія*. 2002. №2. С. 76–87.
5. Нагорна Т. В. Релігійний чинник у процесі формування творчої особистості в сучасному навчальному закладі. *Наука. Релігія. Суспільство*. 2005. №2. С. 125–129.
6. Осипов А. Символотворчий процес у духовних практиках. *Філософська думка*. 2006. № 6. С. 61–71.
7. Скок Н. С. Духовність як необхідна складова творчої особистості в ідеальній реальності. *Наука. Релігія. Суспільство*. 2008. № 1. С. 81–84.
8. Шевченко А. І. Наука і релігія — два способи пізнання світу. *Матеріали I науково-практичної конференції «Роль науки, релігії та суспільства у формуванні моральної особистості»*. Донецьк, 1997. С. 3–7.

References

1. Beskova, N. (1999). *Problema tvorchosti i buddiiska tradytsiia*. [The problem of creativity and the Buddhist tradition]. *Pytannia filosofii* [Issues of philosophy], no. 7, pp. 158–173.
2. Bodak, V. (2004). *Relihiia i tvorchist* [Religion and Creativity]. *Svit liudyny* [The world of man], no. 6, pp. 52–55.
3. Kasavin, I. T. (1997). *Mahiia i tvorchist: teoretyko-piznavalnyi pidkhid* [Magic and creativity: theoretical and cognitive approach]. *Filosofski nauky* [Philosophical Sciences], no. 3–4, pp. 19–30.
4. Melikov, I. M. (2002). *Tvorchist i dukhovnyi svit liudyny* [Creativity and the spiritual world of man]. *Visnyk Moskovskoho universytetu. Serii 7. Filosofiia* [Bulletin of Moscow University. Series 7. Philosophy], no. 2, pp. 76–87.
5. Nahorna, T. V. (2005). *Relihiinyi chynnyk u protsesi formuvannia tvorchoi osobystosti v suchasnosnomu navchalnomu zakladi* [Religious factor in the process of creating a creative personality in a modern science institution]. *Nauka. Relihiia. Suspilstvo* [Science. Religion. Society], no. 2, pp. 125–129.
6. Osypov, A. (2006). *Simvolotvorchii protses u dukhovnykh praktykakh* [Symbolic process in spiritual practices]. *Filosofska dumka* [Philosophical thought], no. 6, pp. 61–71.
7. Skok, N. S. (2008). *Dukhovnist yak neobkhidna skladovoho tvorchoi osobystosti v idealnii realnosti* [Spirituality as a necessary component of a creative personality in ideal reality]. *Nauka. Relihiia. Suspilstvo* [Science. Religion. Society], no. 1, pp. 81–84.
8. Shevchenko, A. I. (1997). *Nauka i relihiia — dva sposoby piznannia svitu* [Science and religion — two ways of world cognition]. *Materialy I naukovo-praktychnoi konferentsii “Rol nauky, relihii ta suspilstva u formuvanni moralnoi osobystosti”* [Proceedings of the 1st Scientific and Practical Conference «The Role of Science, Religion and Society in the Formation of Moral Personality»]. Donetsk, pp. 3–7.

Дата надходження рукопису 22.05.2020

Objective. *The objective of the article is to carry out social and philosophical analysis of the factors of the spiritual sphere of human activity, to study a religious factor as determinants of the creative process of personality, to study the creative process through the prism of the spiritual as a specific human peculiarity.*

Methods. *The study of the specific features of creativity as a sphere of human spiritual activity and its influence and interaction in the context of social consciousness involves the use of the following methods: to study the socio-philosophical features of the phenomenon of religion the analytical method is applied, which allow to obtain a complete and comprehensive analysis of the phenomenon. Investigating the peculiarities of the interaction of the spiritual sphere and creativity, a synthesis method is used to study the components of the spiritual, structural and functional approach in revealing the algorithms of the creative process within the spiritual activity and its social manifestations.*

Results. *Religion is investigated as an axiological component of the creative process, an irrationalistic way of knowing and being creative. The mythological features of human consciousness as the foundations of creativity are studied. For the first time, the peculiarities of the ecology of creativity in relation to creatology are analyzed. Religion and spirituality are considered as a social qualification of a creative act, the peculiarities of extrapolation of creationism to the creative properties of a particular person are established.*

According to scientism and technocratism, creativity is inherent in the ability to create something new not only by God but also by dark forces, which creates the need to correlate all creative products with human activities, to evaluate, to qualify, to include in the system

of moral regulation. Creationism is not merely a property of God, but also a characteristic inherent in man. Being God-like, the desire to bring one's exclusivity to a new level can be a determining factor in the analysis of creativity as a property of man.

Thus, it should be noted that the influence of a religious factor on the formation of creativity as a personal and social property is essential. It is the determinant of the creative process, the axiological factor of the creative product, the moral measure of the creative act, the social consequence of the creative process and the result in the projection of universal social consequences and perspectives. The peculiarities of the ecology of the creative process, their study from the point of view of the ecology of thinking of the individual, the ecology of the result of the blood process, ecology as a general principle of the existence of society, because of the need to adhere to certain principles for the further existence of society, are promising.

Key words: *creativity, religion, spirituality, creative product, creative process, differentiator of the creative, creationism, axiology.*

DOI : 10.33274/2079-4835-2020-20-1-62-68

УДК [37.091.212:159.944.4]:37.091.27 (045)

Ревуцька С. К.,
канд. філол. наук,
доцент

Донецький національний університет економіки
і торгівлі імені Михайла Туган-Барановського,
Кривий Ріг, Україна, e-mail: revutska@donnuet.edu.ua
ORCID: 0000-0002-8969-1295

Кулига А. О.,
студентка

e-mail: kuliga@donnuen.edu.ua

ОСОБЛИВОСТІ ПОВЕДІНКИ СТУДЕНТА ПІД ЧАС СЕСІЇ ЯК ЧИННИКА ЕКЗАМЕНАЦІЙНОГО СТРЕСУ

Revutska S. K.,
PhD in Philological
sciences,
Associate Professor
Kulyha A. O.,
Student

Donetsk National University of Economics and Trade
named after Mykhailo Tugan-Baranovsky,
Kryvyi Rih, Ukraine, e-mail: revutska@donnuet.edu.ua
ORCID: 0000-0002-8969-1295
e-mail: kuliga@donnuen.edu.ua

STUDENTS' BEHAVIOUR PECULIARITIES IN THE SESSION PERIOD AS A FACTOR OF EXAM STRESS

Мета — дослідити особливості поведінки студентів у найбільш стресовий психологічний період навчання — сесії як чинника екзаменаційного стресу.

Методи. Основні наукові результати було отримано шляхом застосування методу маркетингового дослідження, зокрема опитування, аналізу отриманих даних з метою вивчення поведінки студента у найбільш стресовий психологічний період — сесії і виявлення поширених способів академічних шахрайств, порушень академічної культури й доброчесності студентів.

Результати. У процесі дослідження особливостей поведінки студентів у найбільш стресовий психологічний період навчання — сесії як чинника екзаменаційного стресу було з'ясовано, що студентам притаманний активний вид реагування на екзаменаційний стрес, тому намагаються використати відомі засоби для подолання

стресу, або його уникнення. Досліджено, що найбільш поширеним способом академічного шахрайства задля псевдоуникнення стресового стану є написання шпаргалок.

Ключові слова: екзаменаційний стрес, академічна доброчесність/недоброчесність, навчальний процес, стрес.

Постановка проблеми. Студентський вік, з погляду психології, є найбільш продуктивним періодом для розвитку особистості в усіх напрямках: біологічному, інтелектуальному, соціальному. З одного боку, такий швидкий стрибок є позитивним, адже дає можливість опанувати новими навичками, використовувати свої творчі, інтелектуальні й фізичні можливості, адаптуватися до нових соціальних ролей, формувати себе як всебічно розвинену особистість. З іншого, цей період є випробувальним, стресовим для молоді особи, особливо для тих, хто вступає до ЗВО, адже окрім названих зрушень, студент має встигати за темпами навчального процесу: правильно розподіляти час на навчання і відпочинок, вчасно складати контрольні заходи, не припускати заборгованостей тощо. Сесія є показовим періодом свідомого підходу молоді особи до процесу навчання, власне, до його результатів і процесу підготовки до іспитів. Вивчаючи поведінку студентів у стресовій ситуації, варто враховувати, що на неї впливають різні чинники: від особистого темпераменту до соціальних умов.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вітчизняні і зарубіжні дослідники, психологи й педагоги звертали увагу на різноманітні аспекти впливу освітнього середовища на особистість (І. Булах, Л. Балабанова, М. В. Вербицький, О. Гуменюк, К. Гнезділова, О. Лозгачова, Л. Новікова та ін.), однак все ще недостатньо дослідженим залишається емпіричне вивчення поведінки студента під час сесії. Серед останніх наукових розробок особливий інтерес становлять праці В. Богуша та І. Корнієнка.

В. Богуш розглядає особливості екзаменаційного стресу, як «стану людини, що складає іспит» [2, с. 1]. Такий стан виявляється у таких двох видах реагування, кожен з яких має свої особливості: «активне реагування — перед нервовою подією у частини студентів помічається похвильвання пульсу, підвищується артеріальний тиск; пасивне реагування — у деяких студентів, навпаки, від страху знижується загальна активність організму» [2, с. 1]. Науковцем також з'ясовано, що домінуючими чинниками екзаменаційного стресу у студентів є «великі навчальні навантаження, які з'являються із-за великої кількості завдань з різних навчальних дисциплін» [2, с. 4]. Тобто, студент під час сесії отримує найбільшу кількість нагальних завдань, які намагається поспіхом вирішити, що й призводить до стресового стану.

І. Корнієнко пов'язує реагування студентів під час складання сесії із соціальними і особистісними чинниками. Так, дослідник зазначає, що екзаменаційний стрес у «нетривожних досліджуваних у структурі тривожності виявлений зв'язок із страхом невідповідності очікуванням оточуючих, що підтверджує значущість переживання власної соціальної компетентності», а «для високотривожних досліджуваних суттєвим чинником розвитку тривожності як особистісної якості» [Кор, с. 404–405]. Тож, так чи інакше вияви студентських реагувань під час стресової ситуації є різними і мають зв'язок як з особистими психологічними факторами, так і з соціалізацією.

Мета статті — дослідити особливості поведінки студентів у найбільш стресовий психологічний період навчання — сесії як чинника екзаменаційного стресу.

Виклад основного матеріалу дослідження. У період сесії студент, як вже зазначалося, так чи інакше переживає стрес. Для подолання чи уникнення цього стану молода особа вдається до найрізноманітніших способів його подолання: активізації пам'яті пігулками, написання шпаргалок, вивчення інформації в обмежений (короткий) термін, що призводить до недосипання і посилення тривожності тощо. З метою

вивчення особливостей стресової поведінки студентів під час сесії було проведено студентське опитування 88 студентів різних курсів і спеціальностей. У блок питань увійшли питання, що допоможуть розібратись у студентській поведінці щодо правильності підготовки до сесії, з'ясувати найвагомші причини удавання до академічного шахрайства.

Перше питання стосувалося порушення академічної доброчесності шляхом пропонування хабаря. Таким чином студент намагається уникнути стресової ситуації. Результати засвідчили, що більшість студентів, а саме 55,7 %, не пропонували хабаря викладачеві, тому що вважають це неправильним, а отже й не сприймають це як вихід із стресової ситуації. Приблизно однакові відсотки відповідей маємо на питання щодо страху подібного вчинку 12,5 % і відсутності можливостей 18,2 %. І лише 13,6 % з опитуваних студентів пропонували хабаря і вважають що це цілком припустимо. Отже, уникнення стресу шляхом хабарництва розглядається лише невеликою кількістю студентів.

З огляду на те, що студенти сприймають будь-який контрольний захід як стресову ситуацію, період сесії становить надзвичайно складний період для їх психічного і фізичного здоров'я, адже перерви між заліками та іспитами є досить незначними і відновитися організм не встигає. Наступним питанням ми спробували з'ясувати кількість небайдужих студентів до позитивних результатів у навчанні, тобто тих, хто хвилюється за свій результат (рис. 1).

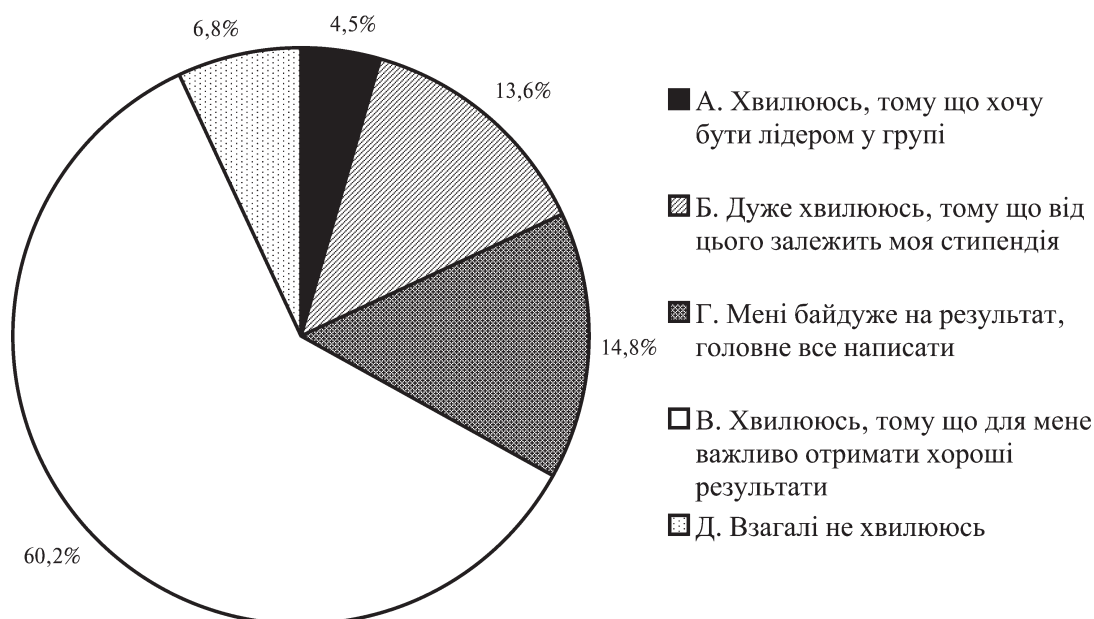

Рисунок 1 — Результати опитування на питання «Чи хвилюєтесь Ви за кінцевий результат після складання сесії?»

З-поміж опитаних 60,2 % хвилюються за свій кінцевий результат після складання сесії, через те, що їм важливо отримувати хороші результати. Цим студентам важливим є і процес навчання, і схвалення у вигляді позитивної оцінки. Вони із задоволенням виконують завдання і проявляють активність на практичних заняттях, охочі до індивідуальних пошукових завдань. На друге місце за відсотками (14,8 %) виходять студенти, яким байдужий результат, головним є тільки все написати та швидше скласти сесію. Можливо, цю частину складають ті, кому не цікава ні обрана професія, ні спеціальність, на яку вони поступили. Швидше за все це категорія людей, чутливих до маніпуляцій з боку батьків чи інших авторитетних осіб. У 13,6 % студентів переживання викликає матеріальний стан після складання сесії, а тому їх хвилювання пов'язані з

отриманням/неотриманням стипендії. Найменше відсотків, а саме 4,5 %, набрала відповідь щодо хвилювань соціального характеру; для них важливим є лідерські позиції в групі. Отже, за результатами опитування спостерігаємо домінування активного виду реагування студентів на стресову ситуацію.

Досить поширеним способом підготовки до іспиту є написання шпаргалок. З одного боку, це допомагає використати два види пам'яті, а тому мати кращий результат запам'ятовування інформації, з іншого, певний ефект самозаспокоєння. Друге питання стосувалося саме використання шпаргалок. Так, 43,7 % використовують шпаргалки під час складання іспиту, тому що бояться щось забути. Відповідно, студенти дуже хвилюються під час складання іспиту та можуть щось забути, і тільки через це пишуть та використовують шпаргалки. На хвилювання може впливати дуже багато суб'єктивних чинників, а саме такі, як: «невдалий» білет, несподівані додаткові запитання, погане самопочуття під час іспиту, неупевненість у власних знаннях. Важливим є правильно психологічно налаштуватися на те, що можуть виникати труднощі під час складання сесії. Однаковим є відсоток студентів, що користуються, бо неупевнені у своїх знаннях, і тих, хто не користуються, бо неупевнені — 21,4 %, а отже, використання письмових підказок не є показником упевненості студента і психологічного спокою. Лише 8 % з опитуваних студентів вважають, що використовувати шпаргалки не є неправильним, адже це є порушенням академічної доброчесності (рис. 2).

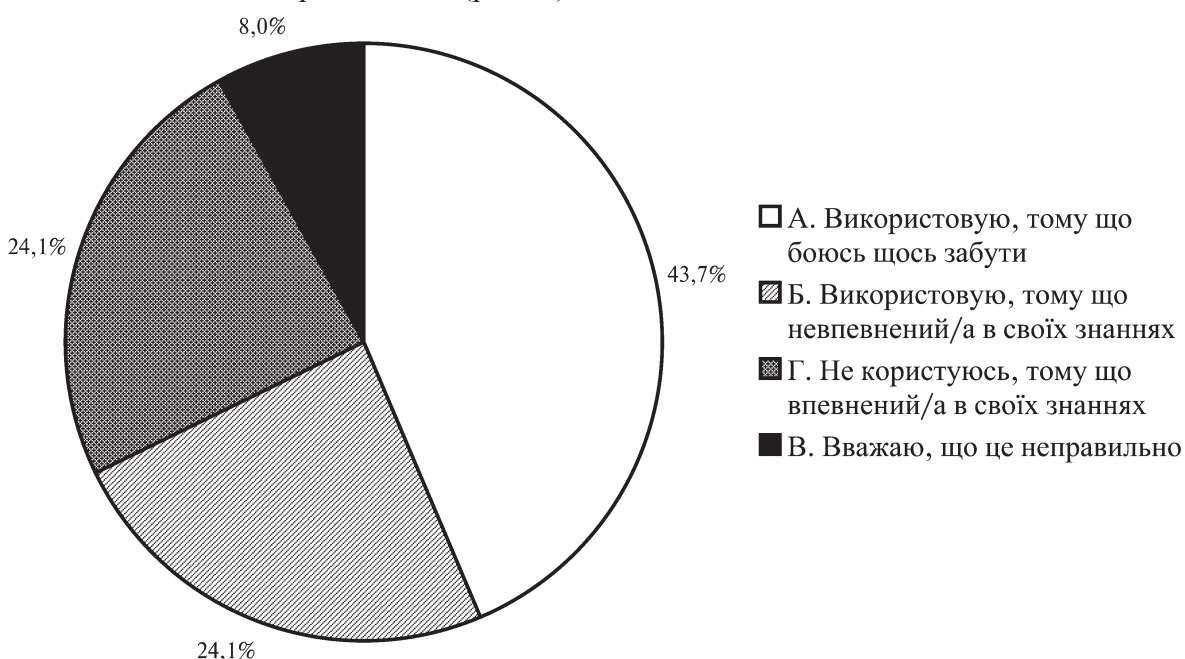

Рисунок 2 — Результати опитування на питання «Чи використовуєте Ви шпаргалки під час складання іспиту?»

Наступне питання стосувалося інших способів підготовки молоді до підсумкового контролю. 43,2 % з усіх опитуваних учать тільки основні моменти в матеріалі і таким чином готуються до іспитів. Тобто вони вважають цей метод найефективнішим під час запам'ятовування великої кількості навчального матеріалу. На другому місці за відсотками, а саме 33,0 %, легше запам'ятовувати вивчений матеріал — візуально, тобто за розташуванням на сторінках; 11,4 % удаються до елементарного заучування матеріалу, і для 5,7 % респондентів краще звертатися до різних схем, малюнків та таблиць. Отже, способи активізації пам'яті студенти використовують різні, однак вони є традиційними для молоді (рис. 3).

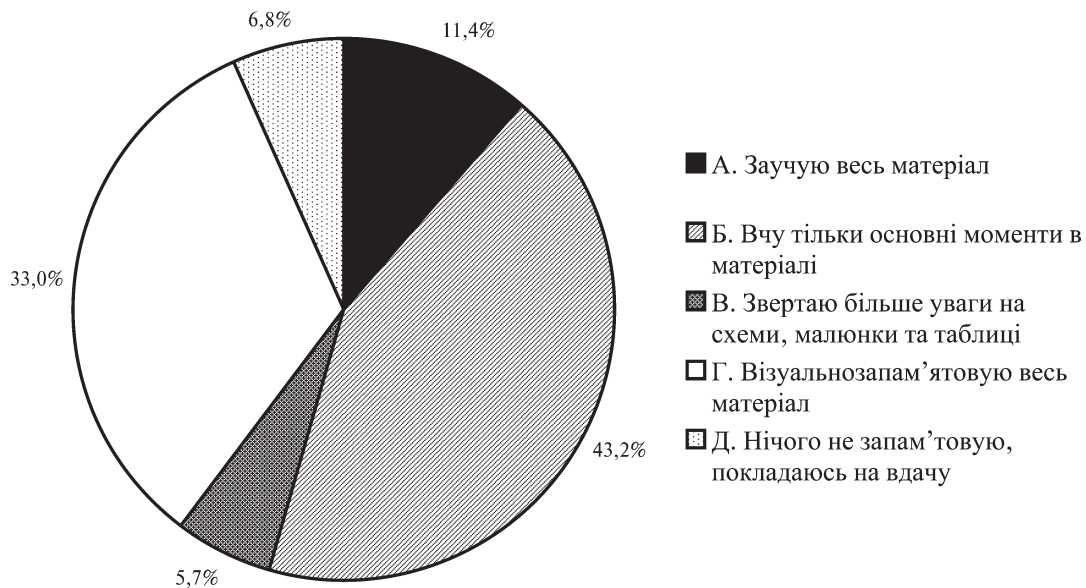

Рисунок 3 — Результати опитування способів підготовки до іспитів

Існує думка, що на реакцію людини на стрес впливає чинник часу, тобто якщо упродовж певного часу виконується певна робота, то контрольний захід не викликати сильних хвилювань, тому потрібно з'ясувати, за який період часу студенти готуються до іспитів. Так, 35,2 % студентів демонструють ретельну поступову підготовку, тобто вчать увесь матеріал, який подається у програмі упродовж всього семестру. Небагато відсотків менше, а саме 33,0 % опитуваних студентів, починають повторювати матеріал за тиждень до іспитів. 22,7 % студентів починають за ніч готуватись до іспитів, і лише 9,1 % з усіх опитуваних студентів починають готуватись зранку перед іспитами (рис. 4). Це свідчить про те, що лише третина студентів розуміють, що зав-

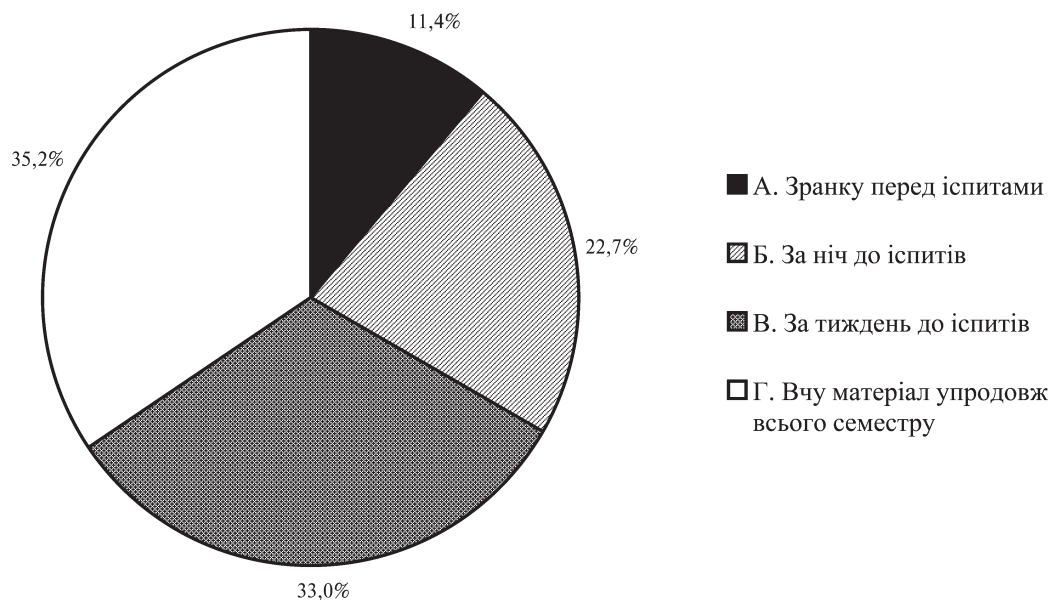

Рисунок 4 — Результати опитування щодо використаного часу на підготовку до іспитів

часна підготовка дає не лише якісні знання, а й є способом уникнення стресу, адже рівень упевненості у своїх знаннях зростає. Цікаво, що майже третина студентів мають добре розвинуту пам'ять, а тому їм достатньо весь пройдений матеріал повторити за тиждень або за ніч до іспитів, однак у такому випадку цікаво буде визначити якість отриманих знань, порівняно з попередніми групами.

Висновки. За результатами опитування було з'ясовано, що період сесії є дійсно стресовим для більшості студентів, відповідно особливістю студентської поведінки є активне реагування на екзаменаційний стрес. У процесі підготовки до сесії студенти намагаються використати відомі засоби для подолання стресу, або його уникнення. Показовим є й те, що студенти втрачають упевненість у своїх знаннях, що призводить до порушень академічної доброчесності у першу чергу, написання шпаргалок. Письмовий запис найважливішого матеріалу дає можливість упорядкувати навчальний матеріал і уникнути забування чогось важливого, а відповідно і знизити рівень хвилювання. Не менш важливим є й те, що такий запис сприймається як візуальне відтворення, що також покращує процес запам'ятовування. Значна кількість студентів відповідально підходять до підготовки до іспиту, поступово готуючись до вирішального моменту, однак є й ті, хто розраховують на добре розвинену пам'ять і беруться до підготовки в останній момент. З'ясовано, що матеріальний фактор — отримання стипендії, а також соціальний — утримання на позиціях лідера групи не є ключовими в ієрархії причин, що викликають стрес. Тож, можна зробити висновок, що студентство досить свідомо ставиться до навчання, однак потребує знань щодо способів уникнення екзаменаційного стресу.

Список літератури

1. Богущ В. М. Особливості прояву екзаменаційного стресу у студентів ДВНЗ. *Молодий вчений*. 2017. № 9. С. 1–4. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/molv_2017_9.
2. Балл Г. О. Орієнтири сучасного гуманізму в сучасній освітній, психологічній сферах. Житомир : Волинь, 2008. 232 с.
3. Ясвин В. А. Образовательная среда: от моделирования к проектированию. М.: Смысл, 2001. 365 с.
4. Корнієнко І. О. Дослідження копінг-стратегій студентів з різним рівнем тривожності в ситуації іспиту. *Збірник наукових праць КПНУ імені Івана Огієнка, Інституту психології ім. Г. С. Костюка НАПН України. Проблеми сучасної психології*. 2012. Випуск 18. С. 395–407.

References

1. Bohushch, V. M. (2017). *Osoblyvosti proiavu ekzamenatsiinoho stresu u studentiv DVNZ* [Peculiarities of higher educational institutions students's examination stress]. *Molodyi vchenyi* [Young scientist], no. 9, pp. 1–4. Available at : http://nbuv.gov.ua/UJRN/molv_2017_9.
2. Ball, H. O. (2008). *Oriientyry suchasnoho humanizmu v suchasni osvithii, psykholohichnii sferakh* [Focuses of modern humanism in modern educational and psychological spheres]. Zhytomyr, Volyn Publ., 232 p.
3. Yasvin, V. A. (2001). *Obrazovatel'naya sreda; ot modelirovaniya k proektirovaniyu* [Educational environment: from modeling to design]. Moscow, Smyisl Publ., 365 p.
4. Korniienko, I. O. (2012). *Doslidzhennia kopinh-stratehii sudentiv z riznym rivnem tryvozhnosti v sytuatsii ispytu* [Research of coping strategies of students with different levels of anxiety in the exam situation]. *Problemy suchasnoi psykholohii* [Problems of modern psychology], iss. 18, pp. 395–407.

Дата надходження рукопису 22.05.2020

Objective. *The objective of the article is to investigate the behaviour of students in the most stressful psychological period of their study — the session, as a factor of exam stress.*

Methods. *The main scientific results are obtained by applying the method of marketing research, including surveys, analysis of data to study student behaviour in the most stressful*

psychological period — sessions, and identify common ways of academic fraud, academic culture and student honesty.

Results. *Student age, in terms of psychology, is the most productive period for the development of personality in all areas: biological, intellectual, social. On one hand, such a rapid leap is positive, because it gives the opportunity to learn new skills, use their creative, intellectual and physical capabilities, adapt to new social roles, to form themselves as a fully developed personality. On the other hand, this period is a trial, stressful for a young person, especially for those who enter the free economic zone, because in addition to these changes, the student must keep pace with the pace of learning: properly allocate time for study and rest, timely control measures, not assumed debts, etc. The session is a demonstration period of the young person's conscious approach to the learning process. When studying the behaviour of students in a stressful situation, it should be kept in mind that it is influenced by various factors: from personal temperament to social conditions.*

The peculiarities of students' behaviour in the most stressful psychological period of study — session, as a factor of examination stress are investigated in the work. The research was carried out by applying the method of marketing research, in particular, surveying students of different courses.

According to the survey findings the session period is really stressful for most students, so a peculiarity of student behaviour is to actively respond to exam stress. In preparation for the session, students try to use a well-known array of tools to overcome stress, or avoid it. It is also significant that students lose confidence in their knowledge, which leads to violations of academic integrity in the first place, writing cheat sheets. Writing the most important material makes it possible to organize the training material and avoid forgetting something important, and thus reduce the level of excitement. Equally important, this recording is perceived as a visual reproduction, which also improves the memorization process. A significant number of students take a responsible approach to exam preparation, gradually preparing for the crucial moment, but there are also those who rely on a well-developed memory and start preparing at the last minute. It is found that the material factor — receiving a scholarship, as well as social — holding the position of group leader are not key factors in the hierarchy of causes of stress. So, we can conclude that students are quite conscious of learning, but need knowledge about ways to avoid exam stress.

Key words: *examination stress, academic honesty / dishonesty, educational process, stress.*

DOI : 10.33274/2079-4835-2020-20-1-69-75

УДК 347.78 (477) (045)

Зінченко В. М.,
канд. пед. наук,
доцент

Донецький національний університет економіки
і торгівлі імені Михайла Туган-Барановського,
Кривий Ріг, Україна, e-mail: zinchenko@donnuet.edu.ua
ORCID: 0000-0003-3080-4272

Рубан Ю. О.,
студентка

e-mail: ruban@donnuet.edu.ua

АВТОРСЬКЕ ПРАВО В УКРАЇНІ

Zinchenko V. M.,
PhD in Pedagogical
sciences,
Associate Professor
Ruban Yu. O.,
Student

Donetsk National University of Economics and Trade
named after Mykhailo Tugan-Baranovsky,
Kryvyi Rih, Ukraine, e-mail: zinchenko@donnuet.edu.ua
ORCID: 0000-0003-3080-4272
e-mail: ruban@donnuet.edu.ua

COPYRIGHT IN UKRAINE

***Мета** — дослідити сучасне становище щодо охорони авторського права та питання неотримання авторських прав в Україні.*

***Методи.** Теоретичний аналіз та синтез літератури з досліджуваної проблеми; практичний добір фактичного матеріалу та на його основі формулювання висновків про авторське право, його стан у країні.*

***Результати.** Авторське право є змістовною частиною правових меж, які мусять налагоджувати суспільну діяльність авторів і користувачів для того, щоб забезпечувати захист інтересів та авторського права загалом.*

У статті визначено стан захисту авторського права в Україні. Проаналізовано різні проблеми, які виникають під час захисту авторських прав. Також було порушено тему методів вирішення проблем плагіату і покращення стану захисту авторського права.

Відповідно до законів України за неотримання авторського права можливе покарання законодавством із цивільно-правовою та адміністративною, а також кримінальною відповідальністю. З'ясовано, що Установами і відповідними урядами розроблюються деякі вчинки щодо покращення функціонування у даній галузі, котрі лишаються не дуже результативними.

Тому актуальність питання авторського права спричинена тим, що закони, котрі фігурують зараз, не спроможні обійняти ті процеси, котрі трапляються в країні, та нема розбірливого та чіткого механізму охорони авторських повноважень. Одним з головних питань охорони авторського права є пріоритетні завдання у сфері удосконалення законів до рівня сучасних країн.

На підставі проведеного системного аналізу запропоновано першочергові заходи щодо подолання даної проблеми, які зокрема передбачають: пришвидшення процесу сукупного покращання вітчизняного законодавства, посилення при цьому злочинної відповідальності за неотримання авторського права; підвищення результативності функціонування Державної служби інтелектуальної власності, котра виконує центральну діяльність щодо здійснення урядової політики в галузі розумової власності; поєднання та контролювання потужностей спеціалістів різноманітних галузей функціонування, які знаються на проблемах авторського права. В кінці роботи зроблені відповідні висновки.

Ключові слова: авторське право, закон України, плагіат, порушення авторських прав, інтелектуальна власність, мережа Інтернет, права.

Постановка проблеми. Питання охорони авторського права є актуальним, особливо в умовах сьогочасного розвитку інноваційних технологій, поширення мережі Інтернет та безперешкодного доступу до різних розумових робіт. Це спричинено тим, що закони, котрі фігурують зараз, не спроможні обійняти ті процеси, котрі трапляються в країні, та нема розбірливого та чіткого механізму охорони авторських повноважень. Одним з головних питань охорони авторського права є пріоритетні завдання у сфері удосконалення законів до рівня сучасних країн.

Вітчизняні вищі навчальні заклади розвивають та дедалі більше активізують співробітництво з іноземними університетами. У даних умовах прозорість та відкритість потребує неодмінного додержання установлених норм пошани та охорони, з приводу права розумового володіння на результати наукової роботи. Захист авторського права і радикальна боротьба з різними видами недотримань дадуть шанс Україні розвивати належне законодавство та вдало співпрацювати у цій галузі з розвинутими державами світу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблему авторського права досліджували і досі вивчають як вітчизняні, так і іноземні вчені. Наприклад, О. П. Денисюк, О. С. Олійник, Т. В. Рудник, Т. М. Вахонєва, Н. П. Стригун, Г. О. Андрощук, В. Д. Фучеджі, О. Штефан, І. І. Дахно та ін.

Мета статті — дослідження сучасного становища щодо охорони авторського права та питання недотримання авторських прав в Україні. Формулювання головних шляхів подолання порушень авторських прав.

Виклад основного матеріалу дослідження. Питання щодо авторського права в Україні регулюється Цивільним кодексом та Законом України «Про авторське право та суміжні права».

Відповідно до внесених доповнень розміщення твору в цифрованому вигляді в Інтернет вважається публікацією твору або його поширенням і тому потребує дозволу власника авторського права. Розміщення в Інтернет копії твору чи його частини без дозволу автора є порушенням закону і може бути оскаржене в суді з вимогою відшкодування моральної шкоди та завданих матеріальних збитків (упущеної вигоди) [1].

Авторське право є інструментом власності, права і ключовою галуззю права інтелектуальної власності; воно призначене захищати зовнішню форму вираження об'єкта (твір, малюнок, збірник, фотографія тощо), тобто їхнє «матеріальне втілення». Авторське право не може використовуватись для захисту абстрактних ідей, концепцій, фактів, стилів та технік, що можуть бути використані у творі. Набір суб'єктивних виключних прав, які дозволяють авторам літературних, мистецьких та наукових творів отримати соціальні блага від результатів своєї творчої діяльності [2].

Порушення авторських прав вказує на те, що існує низька правова культура та правове осмислення у цій галузі, що може призвести до чималих злочинів щодо чинних законів. Отже, можна виокремити такі питання, котрі вимагають негайного вирішення:

- нігілізм поміж громадян;
- поширення праць авторів, комп'ютерних програм, відео- та аудіосупроводження тощо, в результаті чого не дотримуються авторські права;
- дефіцит дійових та систематичних способів боротьби з порушеннями авторського права в Інтернеті;
- скромне покарання за недотримання авторських прав.

Через це сповільнюється розвиток країни, і знижується ставить країну на рівень нижче відносно інших більш розвинутих держав світу, що може привести до втрати власного статусу на міжнародному полі.

Існує декілька видів плагіату:

— дублювання вагомого фрагмента сторонньої роботи в особисту та без змінення жодного запозичення та відповідного оформлення цитування;

— друкування готової іншим автором праці за власну без зміни та відповідного оформлення цитування;

— перефразування — виклад власними словами не своїх міркувань, переконань або тексту;

— додавання малої кількості корективів у запозичену роботу (перефразування речень, переставлення слів тощо) та без відповідного оформлення цитування.

Тому, згідно зі ст. 50 Закону України «Про авторське право і суміжні права» існують види порушень авторського права, які підійдуть для судового захисту, а саме [3]:

— вчинення будь-яких дій, які порушують особисті немайнові права та майнові права авторського права;

— піратство у сфері авторського права;

— плагіат;

— ввезення на митну територію України без дозволу осіб, які мають авторське право, примірників творів (у тому числі комп'ютерних програм і баз даних);

— вчинення дій, що створюють загрозу порушення авторського права;

— підроблення, зміна чи вилучення інформації, зокрема в електронній формі, про управління правами без дозволу суб'єктів авторського права чи особи, яка здійснює таке управління;

— розповсюдження, ввезення на митну територію України з метою поширення, публічне сповіщення об'єктів авторського права, з яких без дозволу суб'єктів авторського права вилучена чи змінена інформація про управління правами, зокрема в електронній формі.

Треба також зауважити, що авторське право не потребує неодмінної державної реєстрації чи інакшого особливого оформлення. Проте подібне винесення до реєстру була б додатковою охороною власного авторського права. Свідоцтво про реєстрацію авторського права, яке видано Державною службою інтелектуальної власності України, є більш вагомим аргументом того, що ви володієте авторським правом. Для того, щоб позначити авторське право в статтях та інших працях, застосовується знак захисту авторського права, потім пишеться ім'я автора та рік видання тексту. Знак захисту авторського права позначається так: ©.

Найактуальнішим щодо захисту авторського права є охорона в мережі Інтернет.

Україна з 2015 р. лишається державою, де максимально не дотримуються авторських прав та прав розумової власності, отже, існують питання, котрі враховувались для формування переліку таких країн кілька років тому та залишаються і нині. Це:

— відсутність дійових і систематичних методів боротьби з недотриманням авторського права і суміжних прав у мережі Інтернет;

— незаслужене, непроглядне адміністрування порядку збору авторської винагороди;

— дефіцит механізмів ліцензійного програмного забезпечення державними закладами України.

На сьогодні рівень порушень майнових авторських прав у мережі Інтернет не знижується в Україні протягом останніх років і залишається одним з найбільш високих у світі, при цьому наявна також тенденція до зростання й інших видів порушень,

які стають дедалі різноманітними і масовими. Після проведеного останнього кваліфікованого аналізу даної проблеми у нашій державі Міжнародним альянсом інтелектуальної власності були зроблені негативні висновки, які полягають у тому, що Україна продовжує «експортувати піратство, особливо цифрове, в країни ЄС, а також у інші сусідні країни в регіоні» [4].

У мережі Інтернет дуже поширений метод боротьби з плагіатом, який називається «дошка ганьби». Цей метод працює так: на цих «дошках» публікують імена людей, які порушили авторське право, а також назви оригінальних текстів.

Охорона на стадії до порушення:

— автори популяризують платформи, котрі не спроможні копіювати документи або їх зберігання на комп'ютері;

— автор поширює істинний предмет авторського права, але установлює день, після якого доступ до нього буде нереальним;

— захист від незаконного запозичення, інакше кажучи автор відкриває доступ до файлу на обмежену кількість разів;

— праця закодована так, що доступ до неї дозволений тільки з використанням ключа до коду;

— аргумент щодо існування публікації на певну дату;

— реєстрація у нотаріуса дати виготовлення публікації;

— автор дає право кліринговому центру ліцензувати власні права на текст.

Охорона на період після порушення:

— комп'ютерні платформи, котрі механічно реалізують попередньо зазначені розпорядження;

— процес укривання інформації за допомогою «водяного знака», який належить автору статті, що буде аргументом авторства цього автора;

— своєрідна мітка, яка розташовується в роботі і спрацьовує під час незаконного вживання, що дає шанс розшукати порушника авторських прав;

— вживання шифрів.

Уживання подібних заходів захисту авторських прав у мережі Інтернет і дійсно здолає незаконне порушення авторських прав та зможе забезпечити відповідну охорону. Проте для здійснення подібних заходів потрібна допомога з боку країни та інші дії. Доволі велика кількість держав Європи уже реалізують ці питання та певною мірою зможуть інспектувати процеси та забезпечити охорону авторських прав в Інтернеті.

Отже, захист авторського права і суміжних прав в Інтернеті потребує розроблення принципово нових законодавчих норм не тільки на національному, а й на міжнародному рівнях. Водночас така охорона не повинна призводити до того, щоб здійснюваний контроль за використанням творів ставав перешкодою на шляху до розвитку освіти, науки, культури та інших потреб суспільства [5].

Отже, відбуваються зміни в галузі охорони прав розумової власності, проте без поспіху, через те, що відсоток недотримання авторських прав лишається дуже високим, що погано віддзеркалюється на суцільній обстановці України. Та, не беручи до уваги те, що країна приєдналась до міжнародних угод та запозичила міжнародний досвід із захисту авторського права, вона лишається країною з низькими стандартами охорони авторського права.

Також існує перелік об'єктів, що «не є об'єктом авторського права» [6]:

— повідомлення про новини дня або поточні події, що мають характер звичайної прес-інформації;

— твори народної творчості (фольклор);

— видані органами державної влади у межах їх повноважень офіційні документи політичного, законодавчого, адміністративного характеру (закони, укази, постанови, судові рішення, державні стандарти тощо) та їх офіційні переклади;

— державні символи України, державні нагороди; символи і знаки органів державної влади, Збройних Сил України та інших військових формувань; символіка територіальних громад; символи та знаки підприємств, установ та організацій;

— грошові знаки;

— розклади руху транспортних засобів, розклади телерадіопередач, телефонні довідники та інші аналогічні бази даних, що не відповідають критеріям оригінальності і на які поширюється право *sui-generis* (своєрідне право, право особливого роду).

Законодавство України акцентує увагу на головних методах охорони авторського права, а саме:

— адміністративно-правовий;

— кримінально-правовий;

— цивільно-правовий.

Цивільно-правове законодавство (з перелічених) є результативнішим. Адже адміністративне порушення може притягти автора лише до відповідної суми штрафу.

Можна виокремити такі проблеми щодо охорони авторського права:

— нормативно-правові акти давно не підлягали оновленню;

— недостатня правова визначеність деяких ключових термінів або їх недоопрацювання;

— дефіцит результативних механізмів охорони авторського права, відповідного ступеня відповідальності;

— обмежені покарання за недотримання авторських прав;

— розбіжність законодавчих постанов у галузі авторського права;

— суперечність засад Цивільного кодексу України і особливого законодавства в галузі авторського права.

Таким чином, нормативно-правові укази, котрі налагоджують питання щодо охорони авторського права, зобов'язані бути оновлені, оскільки наявні на сьогодні правила не дають перспектив для повноцінної та продуктивної охорони авторських прав.

На основі всього вище сказаного можна виділити прийоми щодо подолання даного питання, котрі передбачають:

— пришвидшення процесу сукупного покращання вітчизняного законодавства, посилення при цьому злочинної відповідальності за недотримання авторського права;

— підвищення результативності функціонування Державної служби інтелектуальної власності, котра виконує центральну діяльність щодо здійснення урядової політики в галузі розумової власності;

— поєднання та контролювання потужностей спеціалістів різноманітних галузей функціонування, які знаються на проблемах авторського права.

Висновки. Авторське право є вагомим та невіддільним елементом правових меж, котрі повинні регулювати цивільну діяльність авторів і користувачів для того, щоб забезпечувати захист інтересів та авторського права загалом.

На сьогодні в Україні авторське право регулюється Цивільним кодексом України, Конституцією України, Законом України «Про авторське право і суміжні права» та іншими установами, нормативно-правовими указами та міжнародними угодами, але так і лишається не до кінця захищеним. Закони України про охорону авторського права певною мірою відповідають міжнародним стандартам, утім є чимало питань, котрі вимагають першочергового вирішення.

В Україні останнім часом існує тенденція зростання кількості недотримань авторського права, наприклад плагіату. Тим самим протягом декількох років у країні залишається високий рівень недотримання авторських прав в мережі Інтернет.

Необґрунтоване використання творів у мережі Інтернет може спричинити як порівняно малі, так і великі витрати.

Розглядаючи найактуальніші проблеми в галузі охорони прав розумової власності та авторського права, можна дійти висновку щодо необхідності удосконалення насамперед внутрішнього законодавства держави у цій галузі.

Список літератури

1. Закон України «Про авторське право і суміжні права» від 11 липня 2001 р. URL : <http://www.zakon.rada.gov.ua> (дата звернення 14.04.2020).

2. Авторське право. URL : https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%90%D0%B2%D1%82%D0%BE%D1%80%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B5_%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%BE (дата звернення 14.04.2020).

3. Закон України «Про авторське право і суміжні права» в редакції Закону України від 11.07.2001. Відомості Верховної Ради, 2001. № 43. ст. 214. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3792-12> (дата звернення 14.04.2020).

4. Вавженчук С. Я. Співвідношення понять «захист» та «охорона» трудових прав в чинному законодавстві. *Форум права*. 2010. № 1. С. 45–49.

5. Штефан О. Дещо до питання про порушення у сфері авторського права. *Теорія і практика інтелектуальної власності*. 2011. № 6, С. 3–13.

6. Авторське право і суміжні права. Енциклопедія сучасної України. URL : http://esu.com.ua/search_articles.php?id=42480 (дата звернення 14.04.2020).

References

1. The Verkhovna Rada of Ukraine (2001). *Zakon Ukrainy «Pro avtorske pravo i sumizhni prava» vid 11 lypnia 2001* [The Law of Ukraine 'On copyright and related rights' on 11 July, 2001] Available at : <http://www.zakon.rada.gov.ua>

2. *Avtorske pravo* [Copyright] Available at: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%90%D0%B2%D1%82%D0%BE%D1%80%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B5_%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%BE.

3. The Verkhovna Rada of Ukraine (2001). *Zakon Ukrayiny «Pro avtorske pravo i sumizhni prava» v redaktsii Zakonu Ukrayiny vid 11.07.2001* [The Law of Ukraine 'On copyright and related rights']. *Vidomosti Verkhovnoi Rady* [News of Verkhovna Rada], no. 43, article 214. Available at : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3792-12>.

4. Vavzhenchuk, S. Ya. (2010). *Spivvidnoshennia poniat «zakhyst» ta «okhorona» trudovykh prav v chynnomu zakonodavstvi* [The relation between the concepts of 'protection' and 'protectiveness' of labour rights in the current legislation]. *Forum prava* [Forum of right], no. 1, pp. 45–49.

5. Shtefan, O. (2011). *Descho do pytannia pro porushennia u sferi avtorskoho prava* [To the issue of copyright infringement]. *Teoriia i praktyka intelektualnoi vlasnosti* [Theory and practice of intellectual property], no. 6, pp. 3–13.

6. *Avtorske pravo i sumizhni prava* [Copyright and related rights]. *Entsyklopediia suchasnoi Ukrainy* [Encyclopedia of modern Ukraine] Available at : http://esu.com.ua/search_articles.php?id=42480.

Дата надходження рукопису 22.05.2020

Objective. *The objective of the article is the research on the current situation on copyright and the issue of copyright infringement in Ukraine.*

Methods. *The study is based on the following scientific methods: theoretical – analysis and synthesis of literature on the problem under study; practical – selection of factual material and on its basis formulation of conclusions about copyright, its status in the country.*

Results. *Copyright is a meaningful part of the legal boundaries that the social activities of authors and users must have in order to protect the interests and copyright in general.*

The article defines the state of copyright protection in Ukraine. Various copyright issues are analyzed. The topic of how to solve plagiarism and improve copyright protection is also raised.

According to the laws of Ukraine for non-observance of copyright it is possible to punish legislation with civil, administrative and criminal liability. It has been found that some actions developed by the Institutions and relevant governments to improve their functioning in the field, which are not very effective.

Therefore, the urgency of the copyright issue is due to the fact that the laws in force at present are not capable of circumventing the processes occurring in the country and there is no clear mechanism for the protection of copyrights. One of the main issues of copyright protection is the priority of improving the law to the level of modern countries.

On the basis of the systematic analysis, priority measures are proposed to overcome this problem, which in particular include: speeding up the process of cumulative improvement of national legislation, strengthening the criminal liability for non-compliance with copyright; increasing the efficiency of the functioning of the State Intellectual Property Service, which has a central role in the implementation of government policy in the field of intellectual property; combining and controlling the capabilities of specialists in various fields of operation who are familiar with copyright issues. At the end of the work the relevant conclusions are drawn.

Key words: *copyright, law of Ukraine, plagiarism, copyright infringement, intellectual property, Internet, rights.*

DOI : 10.33274/2079-4835-2020-20-1-76-83

УДК 347.78 (045)

Зінченко В. М.,
канд. пед. наук,
доцент

Донецький національний університет економіки
і торгівлі імені Михайла Туган-Барановського,
Кривий Ріг, Україна, e-mail: zinchenko@donnuet.edu.ua
ORCID: 0000-0003-3080-4272

Безпалько К. М.,
студентка

e-mail: bezpalko_km@donnuet.edu.ua

СУТЬ АВТОРСЬКОГО ПРАВА:

КЛЮЧОВІ ПОНЯТТЯ ТА ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ

Zinchenko V. M.,
PhD in Pedagogical
sciences,
Associate Professor
Bezpalko K. O.,
Student

Donetsk National University of Economics and Trade
named after Mykhailo Tugan-Baranovsky,
Kryvyi Rih, Ukraine, e-mail: zinchenko@donnuet.edu.ua
ORCID: 0000-0003-3080-4272
e-mail: bezpalko_km@donnuet.edu.ua

THE ESSENCE OF COPYRIGHT:

KEY CONCEPTS AND FUNDAMENTAL PRINCIPLES

***Мета** — з'ясувати суть авторського права, а саме його ключові поняття та основні положення, визначити механізми та інструменти його охорони в Україні.*

***Методи.** Теоретичний аналіз та синтез літератури з досліджуваної проблеми; практичний відбір фактичного матеріалу, на основі якого будуть сформульовані висновки про суть авторського права, його ключові поняття та основні положення, механізми та інструменти його охорони в Україні.*

***Результати.** XXI століття вважається початком новітньої ери — ери глобальних технологій, високої інформатизації та механізації, динамічного зростання та розвитку в економіці. У цьому столітті людське суспільство головну роль приділяє саме інтелектуальному продукту, що входить в основу економіко-правової категорії «інтелектуальна власність» (ІВ).*

На основі дібраного фактичного матеріалу можна зробити висновок про те, що сьогодні динамічний розвиток будь-якої сфери діяльності людини (культура, промисловість, агропромисловий комплекс, охорона здоров'я тощо) неможливий без належного науково-технічного забезпечення та духовних надбань суспільства. Вони тісно пов'язані та взаємозалежні між собою. Тому проблема належного використання інтелектуального потенціалу суспільства і нації загалом потребує постійної уваги та підтримки з боку держави.

Наявність сучасної системи правової охорони ІВ в Україні сприяє збереженню і збагаченню науково-технічного потенціалу держави, розвитку національної економіки та міжнародної торгівлі, залученню іноземних інвестицій до економіки країни, зокрема у вигляді новітніх технологій, входженню України до світового ринку інтелектуальної власності як рівноправного партнера.

Норми авторського права разом з положеннями про суміжні права складають єдиний інститут права ІВ — інститут авторського права та суміжних прав.

З об'єктивного погляду авторським правом вважають сукупність цивільно-правових норм, які регулюють відносини, що виникають під час створення та використання творів мистецтва, науки та літератури.

Із суб'єктивної точки зору авторське право являє собою особисті немайнові та майнові права, що виникають у зв'язку зі створенням творів науки, літератури та мистецтва особами, яким вони належать та охороняються законом.

Відомо, що авторське право виникає вже від моменту створення твору. Таким моментом вважають прояв твору на матеріальному носії так, щоб він став загальнодоступним для розуміння й іншим особам.

Ключові слова: авторське право, інтелектуальна власність (ІВ), об'єкти авторського права, суб'єкти авторського права, особисті немайнові права, майнові права автора.

Постановка проблеми. Нині науково-технічна, літературна та мистецька діяльність є головними напрямками духовної творчості народу та не регулюються безпосередньо цивільним правом, тому що процес художньої та науково-технічної творчості лишається за межами дії його правових норм та не працює належним чином.

Актуальність даної наукової статті зумовлено тим, що авторське право є частиною цивільного права й спрямоване саме на захист ІВ будь-якої творчої діяльності людей, також воно є одним із суттєвих чинників сприймання кожної держави, як високоцивілізованого суспільства не лише на папері, але й у реальному житті. Сьогодні авторське право вважають одним із прав, що є досить вагомим для кожної розвиненої держави, а зокрема і для України, тому що воно має поширення на ті чи інші результати творчої діяльності й виникло саме через необхідність захисту та охорони прав авторів наукових, літературних та мистецьких творів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. «Творча діяльність або просто творчість — це діяльність, унаслідок якої народжується щось якісно нове, що вирізняється неповторністю, оригінальністю і суспільно-історичною унікальністю» [3, с. 20].

Інтелектуальна і творча діяльність — це розумова діяльність. У такому аспекті ці два види діяльності збігаються. Але не будь-яка розумова діяльність є інтелектуальною чи творчою. Людина може розумово працювати, але творчого результату не досягти. Слід мати на увазі й те, що розумовою діяльністю займається багато людей і з розвитком суспільства їх стає дедалі більше. Це – вчені, інженери, вчителі, лікарі та ін. Творчість, унаслідок якої з'являється щось нове, властива далеко не всім. Отже, інтелектуальна діяльність відрізняється від творчої тим, що її результати неодмінно стають об'єктами правової охорони. Далеко не всі результати творчої діяльності стають об'єктами інтелектуальної власності і, отже, об'єктами правової охорони [3, с. 21].

Розвинені країни світу успішно співпрацюють між собою в економічній, політичній та культурній сферах суспільного життя, своєю чергою, завдяки належному забезпеченню та передбаченню актуальних правових норм згідно з сучасними умовами життя, а також захисту саме авторського права.

Серед джерел авторського права передусім слід назвати Цивільний кодекс України, Закони України «Про авторське право і суміжні права» від 11.07.2001 р., «Про розповсюдження примірників аудіовізуальних творів, фонограм, відеограм, комп'ютерних програм, баз даних» від 23.03.2000 р., «Про особливості державного регулювання діяльності суб'єктів господарювання, пов'язаної з виробництвом, експортом, імпортом дисків для лазерних систем зчитування» від 17.01.2002 р., постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження мінімальних ставок винагороди (роялті) за використання об'єктів авторського права та суміжних прав» від 18.01.2003 р. № 72 та «Про затвердження Порядку державної реєстрації авторського права і договорів, які стосуються права автора на твір» від 27.12.2001 р. № 1756 тощо [2, с. 31].

Окремі аспекти даного наукового дослідження в різні періоди розглядали відомі закордонні та вітчизняні науковці й вчені, серед них: О. Орлюк, О. Денисюк, О. Олійник, Г. Андрощук, О. Бутнік-Сіверська, С. Волков, Т. Рудник, О. Штефан, В. Фучеджі, І. Близнець, В. Калятин, Н. Макогонова, Л. Бенглі, Б. Шерман та ін.

Мета статті — з'ясування суті авторського права, а саме його ключових понять та основних положень, механізмів та інструментів його охорони в Україні.

Завдання дослідження:

- 1) з'ясувати стан опрацювання досліджуваної проблеми в науковій літературі;
- 2) визначити об'єкти та суб'єкти, головне завдання, основні положення та базові принципи авторського права;
- 3) підібрати фактичний матеріал для дослідження даної теми, упорядкувати та зобразити його;
- 4) розглянути особливості охорони авторського права в Україні;
- 5) зробити висновки до дібраного матеріалу.

Виклад основного матеріалу дослідження. «Авторське право — це юридична концепція, яка надає авторам і виконавцям контроль над деякими видами використання їхніх творів протягом певного періоду часу, обмежуючи коло осіб, які можуть копіювати, змінювати, виконувати їхні твори, або використовувати їх у складі інших творів» [1, с. 17].

Завданням авторського права є створення найсприятливіших правових умов для творчої діяльності, забезпечення доступності результатів цієї діяльності для всього суспільства. Основним його принципом є поєднання інтересів автора та інтересів усього суспільства. Так, Закон України «Про авторське право і суміжні права» дозволяє вільне використання випущених у світ творів без дозволу автора, але в межах закону (статті 15–19). Авторське право проголошує і забезпечує широкий захист особистих немайнових і майнових прав авторів [2, с. 31].

Економічна мета авторського права та суміжних прав полягає у забезпеченні:

- авторам та артистам-виконавцям — винагороди;
- виробникам продукції культури — задовільний дохід від їхніх капіталовкладень, тобто окупність.

«У Директиві Європарламенту (травень, 2001 р.) «О гармонизации некоторых аспектов авторского права и смежных прав в информационном обществе» йдеться про те, що захист об'єктів авторського права та суміжних прав має велике значення з погляду культури. Щоб автори та актори-виконавці могли здійснювати творчу діяльність, вони повинні отримувати винагороду за використання їх творів, а виробники за рахунок доходів матимуть можливість фінансувати подальше виробництво. Дохід, що відповідає капіталовкладенням, може бути забезпечений лише за належного рівня охорони авторських та суміжних прав» [4, с. 50].

Відповідно до статті 8 Закону України «Про авторські права і суміжні права»:

1. Об'єктами авторського права є твори в галузі науки, літератури і мистецтва, а саме:

- 1) літературні письмові твори белетристичного, публіцистичного, наукового, технічного або іншого характеру (книги, брошури, статті тощо);
- 2) виступи, лекції, промови, проповіді та інші усні твори;
- 3) комп'ютерні програми;
- 4) бази даних;
- 5) музичні твори з текстом і без тексту;
- 6) драматичні, музично-драматичні твори, пантоміми, хореографічні та інші твори, створені для сценічного показу, та їх постановки;

- 7) аудіовізуальні твори;
- 8) твори образотворчого мистецтва;
- 9) твори архітектури, містобудування і садово-паркового мистецтва;
- 10) фотографічні твори, у тому числі твори, виконані способами, подібними до фотографії;
- 11) твори ужиткового мистецтва, у тому числі твори декоративного ткацтва, кераміки, різьблення, ливарства, з художнього скла, ювелірні вироби тощо;
- 12) ілюстрації, карти, плани, креслення, ескізи, пластичні твори, що стосуються географії, геології, топографії, техніки, архітектури та інших сфер діяльності;
- 13) сценічні обробки творів, зазначених у п. 1 цієї частини, і обробки фольклору, придатні для сценічного показу;
- 14) похідні твори;
- 15) збірники творів, збірники обробок фольклору, енциклопедії та антології, збірники звичайних даних, інші складені твори за умови, що вони є результатом творчої праці за добором, координацією або упорядкуванням змісту без порушення авторських прав на твори, що входять до них як складові;
- 16) тексти перекладів для дублювання, озвучування, субтитрування українською та іншими мовами іноземних аудіовізуальних творів;
- 17) інші твори [5].

Охороняється також і частина твору, яка може використовуватися самостійно, зокрема, оригінальна назва.

Приклад: у 1999 р. спадкоємці О. Толстого погрожували Московській кондитерській фабриці «Красный октябрь» судовим позовом за незаконне використання назви найвідомішої казки письменника «Золотой ключик или Приключения Буратино» як назву ірисок «Золотой ключик». До судового процесу не дійшло: було підписано угоду про авторську винагороду.

«Основні критерії захисту творів (для захисту прав у суді):

1) новизна (іноді оригінальність, це не синонім новизни, може забезпечити охорону схожих творів), тобто мається на увазі те, щоб твір не був плагіатом. Новизна може стосуватися як змісту, так і форми.

Приклад. Стендаль використовував для своїх новел італійські середньовічні хроніки; Шекспір — сюжети античних авторів; живописці — біблійні сюжети, часто одні й ті самі, але форма цих творів була іншою;

2) вираження у матеріальній формі. Тракується згідно з національними законодавствами.

Приклади.

США: будь-яка матеріальна форма, яка існує зараз чи буде винайдена пізніше, за допомогою якої твори можуть сприйматися, відтворюватися, сповіщатися безпосередньо або за допомогою машини чи пристрою. Ця форма повинна бути стабільною значний період.

Результат: усні, драматичні, хореографічні твори, не зняті на плівку, не охороняються. Не охороняються твори у Мережі, якщо одночасно вони не записані у режимі реального часу.

Континентальна Європа: форма не обов'язково «матеріальна», а «об'єктивна», тобто така, що дозволяє сприймати твір органами відчуття, тобто твори, розміщені у Мережі, охороняються, незалежно від запису на носій інформації» [4, с. 52].

Не визнаються об'єктами авторського права певні категорії творів, а саме:

— видані органами державної влади в межах їх повноважень офіційні документи політичного, законодавчого, адміністративного характеру (закони, судові рішення,

державні стандарти тощо) та їх офіційні переклади. Однак слід мати на увазі, що автори проєктів зазначених офіційних документів мають право авторства;

- офіційні символи і знаки (прапори, герби, ордени, грошові знаки тощо);
- повідомлення про новини дня або повідомлення про поточні події, що мають характер звичайної прес-конференції;
- твори народної творчості;
- результати, одержані з допомогою технічних засобів, призначених для виробництва певного роду — без здійснення творчої діяльності, безпосередньо спрямованої на створення індивідуального твору.

Правова охорона поширюється лише на форму вираження твору і не поширюється на ідеї, теорії, методи, процедури, процеси, системи, способи, концепції, принципи, відкриття або просто факти, навіть якщо вони виражені, описані, пояснені, проілюстровані у творі [2, с. 35].

Суб'єкти авторського права — фізичні та юридичні особи, які є носіями суб'єктивних майнових та немайнових прав та обов'язків [3, с. 151].

Суб'єктами авторського права є:

- 1) автори творів науки, літератури і мистецтва;
- 2) спадкоємці авторів;
- 3) особи, яким автори чи їхні спадкоємці передали свої авторські майнові права (правонаступники).

З урахуванням статті 435 ЦК, первинним суб'єктом авторського права є автор твору, творець — тільки фізична особа, незалежно від віку та громадянства. За відсутності доказів іншого автором твору вважається фізична особа, зазначена звичайним способом як автор на оригіналі або примірнику твору (презумпція авторства). Право на твір належить його дійсному творцеві, справжньому автору — тому, хто написав книгу, картину, створив музику, виліпив скульптуру [2, с. 35].

Первісним називається авторське право автора, похідним — авторське право правонаступників.

Відповідно до статті 13 Закону України «Про авторські права і суміжні права» співавторами є особи, спільною творчою працею яких створено твір.

Авторське право на твір, створений у співавторстві, належить всім співавторам незалежно від того, чи утворює такий твір одне нерозривне ціле або складається із частин, кожна з яких має самостійне значення [6].

Відповідно до статті 14 Закону України «Про авторські права і суміжні права» автору належать такі особисті немайнові права:

- 1) вимагати визнання свого авторства шляхом зазначення належним чином імені автора на творі і його примірниках і за будь-якого публічного використання твору, якщо це практично можливо;
- 2) забороняти під час публічного використання твору згадування свого імені, якщо він як автор твору бажає залишитись анонімом;
- 3) вибирати псевдонім, зазначати і вимагати зазначення псевдоніма замість справжнього імені автора на творі і його примірниках і під час будь-якого його публічного використання;
- 4) вимагати збереження цілісності твору і протидіяти будь-якому перекрученню, спотворенню чи іншій зміні твору або будь-якому іншому посяганню на твір, що може зашкодити честі і репутації автора [8].

Відповідно до статті 15 Закону України «Про авторські права і суміжні права» до майнових прав автора (чи іншої особи, яка має авторське право) належать:

а) виключне право на використання твору;

б) виключне право на дозвіл або заборону використання твору іншими особами.

Майнові права автора (чи іншої особи, яка має авторське право) можуть бути передані (відчужені) іншій особі згідно з положеннями статті 31 цього Закону, після чого ця особа стає суб'єктом авторського права.

Виключне право на використання твору автором (чи іншою особою, яка має авторське право) дозволяє йому використовувати твір у будь-якій формі і будь-яким способом.

Виключне право автора (чи іншої особи, яка має авторське право) на дозвіл чи заборону використання твору іншими особами дає йому право дозволяти або забороняти:

1) відтворення творів;

2) публічне виконання і публічне сповіщення творів;

3) публічну демонстрацію і публічний показ;

4) будь-яке повторне оприлюднення творів, якщо воно здійснюється іншою організацією, ніж та, що здійснила перше оприлюднення;

5) переклади творів;

6) переробки, адаптації, аранжування та інші подібні зміни творів;

7) включення творів як складових до збірників, антологій, енциклопедій тощо;

8) розповсюдження творів шляхом першого продажу, відчуження іншим способом або шляхом здавання в майновий найм чи у прокат та шляхом іншої передачі до першого продажу примірників твору;

9) подання своїх творів до загального відома публіки так, що її представники можуть здійснити доступ до творів з будь-якого місця і у будь-який час за їх власним вибором;

10) здавання в майновий найм і (або) комерційний прокат після першого продажу, відчуження іншим способом оригіналу або примірників аудіовізуальних творів, комп'ютерних програм, баз даних, музичних творів у нотній формі, а також творів, зафіксованих у фонограмі чи відеограмі або у формі, яку зчитує комп'ютер;

11) імпорт примірників творів.

Цей перелік не є вичерпним [7].

Висновки. Отже, авторське право захищає не самі ідеї, а форму їх вираження. Правова охорона набуває чинності лише тоді, коли ці ідеї реалізуються на матеріальному носії. З об'єктивного погляду авторське право — це сукупність цивільно-правових норм, які регулюють відносини, що виникають під час створення та використання творів мистецтва, науки та літератури, а з суб'єктивного — особисті немайнові та майнові права, що виникають у зв'язку зі створенням творів науки, літератури та мистецтва особами, яким вони належать та охороняються законом.

Набуття певних знань у сфері авторського права дасть змогу навчитися враз знаходити у своїх працях, розробках та продукції об'єкти ІВ, які при цьому створюються, отримати право охорони ІВ як у нашій країні, так і за кордоном, а також дає можливість обернути її на абсолютно конкурентоспроможний на ринку товар, який за раціонального та правильного використання може стати рентабельним, високоприбутковим та вагомим.

За допомоги інтелектуальної та творчої діяльності можна досягти високого соціально-економічного рівня добробуту суспільства.

Україна не відстає від світових лідерів і має доволі потужний інтелектуальний потенціал та велику кількість досягнень саме світового рівня, але здебільшого вони не були належним чином скеровані на користь нашого народу.

Список літератури

1. Центр Беркмана «Інтернет і суспільство». Авторське право для бібліотекарів : підручник / пер. з англ. О. Васильєва. Київ : ІММ «ФРАКСІМ», 2015. С. 17.
2. Аксютіна А. В., Нестерцова-Собакарь О. В., Тропін В. В. та ін. Інтелектуальна власність : навч. посібник [для студ. вищ. навч. закл.] / за заг. ред. канд. юрид. наук, доц. Нестерцової-Собакарь О. В. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2017. С. 31–35.
3. Право інтелектуальної власності. Акад. курс : підруч. для студ. вищих навч. закладів / за ред. О. П. Орлюк, О. Д. Святоцького. Київ : Видавничий Дім «Ін Юре», 2007. 696 с.
4. Верба І. І. Основи інтелектуальної власності : навчальний посібник / за ред. С. В. Чікін. 2-ге вид., перероб. і доп. Київ : НТУУ «КПІ», 2013. С. 50–52.
5. Закон України «Про авторське право та суміжні права». *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 13. ст. 64. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3792-12> (дата звернення 09.04.2020).
6. Закон України «Про авторське право та суміжні права». *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 32. ст. 314. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3792-12> (дата звернення 09.04.2020).
7. Закон України «Про авторське право та суміжні права». *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 35. ст. 271. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3792-12> (дата звернення 09.04.2020).
8. Закон України «Про авторське право та суміжні права». *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 13. ст. 64 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3792-12> (дата звернення 09.04.2020).

References

1. Berkman Center «Internet and Society» (2015). *Avtorske pravo dlia bibliotekariv: Pidruchnyk* [Copyright for Librarians]. Kyiv, TOV «IMM «FRAKSIM» Publ., p. 17.
2. Aksiutina, A. V., Nestertsova-Sobakar O. V., Tropin, V. V. (2017). *Intelektualna vlasnist: navch.posibnyk dlia stud.vyshch.navch.zakl.* [Intellectual property: teach.manual for students of higher educational establishments]. Dnipro, Dniprop. derzh. un-t vnutr. sprav Publ., pp. 31–35.
3. Orliuk, O. P., Sviatotskyi, O. D. (eds.) (2007). *Pravo intelektualnoi vlasnosti: Akad. kurs: Pidruch.dlia stud.vyshchych navch.zakladiv* [Intellectual property law: Acad. Course: Textbook for students of higher educational establishments]. Kyiv, In Yure Publ., 696 p.
4. Verba I. I. (2013). *Osnovy intelektualnoi vlasnosti* [Fundamentals of Intellectual Property]. Kyiv, NTUU «KPI» Publ., pp. 50–52.
5. The Verkhovna Rada of Ukraine (1994). *Zakon Ukrainy 'Pro avtorske pravo ta sumizhni prava'* [The Law of Ukraine 'On Copyright and Related Rights'], no. 13, article 64. Available at : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3792-12>.
6. The Verkhovna Rada of Ukraine (2011). *Zakon Ukrainy 'Pro avtorske pravo ta sumizhni prava'* [The Law of Ukraine 'On Copyright and Related Rights'], no. 32, article 314. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3792-12>.
7. The Verkhovna Rada of Ukraine (2003). *Zakon Ukrainy 'Pro avtorske pravo ta sumizhni prava'* [Law of Ukraine 'On Copyright and Related Right'], no. 35, article 271. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3792-12>.
8. The Verkhovna Rada of Ukraine (1994). *Zakon Ukrainy 'Pro avtorske pravo ta sumizhni prava'* [Law of Ukraine 'On Copyright and Related Rights'], no. 13, article 64. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3792-12>.

Дата надходження рукопису 22.05.2020

Objective. *The objective of the article is to find out the essence of copyright, namely its key concepts and basic principles, to identify the mechanisms and tools for its protection in Ukraine.*

Methods. *The authors supply the following scientific methods: theoretical – analysis and synthesis of literature on the problem under study; practical – the selection of factual material on the basis of which conclusions about the essence of copyright, its key concepts and basic provisions, mechanisms and instruments of its protection in Ukraine.*

Results. *The 21st century is considered as the beginning of a new era – an era of global technology, high informatization and mechanization, dynamic growth and development in the economy. In this century, human society plays a major role in the intellectual product that forms part of the economic and legal category of «intellectual property» (IP).*

Based on the factual material selected, we can conclude that today dynamic development of any sphere of human activity (culture, industry, agro-industrial complex, health care, etc.) is impossible without proper technical and scientific support and spiritual heritage of the society. They are closely related and interdependent. Therefore, the problem of the proper use of the intellectual potential of the society and the nation as a whole requires constant attention and support from the state.

The presence of a modern IP legal protection system in Ukraine contributes to the preservation and enrichment of the state's technical and scientific potential, development of the national economy and international trade, attraction of foreign investments to the economy of the country, in particular in the form of new technologies, Ukraine's entry into the world market of intellectual property as an equal partner.

The rules of copyright together with the provisions on related rights constitute the only institute of IP law – the institute of copyright and related rights.

From an objective point of view, copyright is considered to be a set of civil law rules governing relations that arise in the creation and use of works of art, science and literature.

From a subjective point of view, copyright is a personal non-property and property rights arising from the creation of works of science, literature and art by the person to whom they belong to and are protected by law.

Copyright is known to arise from the moment the work is created. Such a moment is considered manifestation of the work on a material medium in such a way that it becomes publicly accessible to others.

Key words: *copyright, intellectual property (IP), copyright objects, copyright subjects, personal non-property rights, royalties.*

DOI : 10.33274/2079-4835-2020-20-1-84-89

УДК 342.734-054.73: 342.734

Шульженко І. В.,
канд. юрид. наук,
доцент

Донецький національний університет економіки
і торгівлі імені Михайла Туган-Барановського,
Кривий Ріг, Україна, e-mail: shulzhenko@donnuet.edu.ua
ORCID: 0000-0002-0414-6686

Дядюра К. В.,
студентка

e-mail: diadiura@donnuet.edu.ua

ОХОРОНА ПРАЦІ НЕПОВНОЛІТНІХ

Shulzhenko I. V.,
PhD in Juridical sciences,
Associate Professor

Donetsk National University of Economics and Trade
named after Mykhailo Tugan-Baranovsky,
Kryvyi Rih, Ukraine, e-mail: shulzhenko@donnuet.edu.ua
ORCID: 0000-0002-0414-6686

Diadiura K. V.,
Student

e-mail: diadiura@donnuet.edu.ua

JUVENILE LABOR PROTECTION

***Мета** — дослідити проблему реалізації та ефективності соціально-трудоових гарантій, які надаються працівникам, що не досягли 18 років. Автори обґрунтували та проаналізували ефективність пільг та переваг, що надаються відповідно до чинного трудового законодавства особам, які потребують додаткового правового захисту, а саме неповнолітнім.*

***Методи.** Вирішення поставлених завдань здійснювалось за допомогою використання таких методів, як аналіз та узагальнення наукової, науково-популярної літератури та нормативно-правових актів, які надають пільги та переваги працюючим жінкам та неповнолітнім.*

***Результати.** Автори зробили висновок, що в сучасних умовах охорона праці потребує вдосконалення як нормативного, так і організаційного. Сучасний стан неповнолітніх на ринку праці характеризується дискримінацією під час влаштування на роботу. Осіб, які не досягли 18 років, не повідомляють про те, що вони користуються спеціальним комплексом прав, і деякі роботодавці цим користуються.*

Тому, одним із чинників реалізації норм охорони праці неповнолітніх є інформування осіб, що не досягли 18 років про їх права, гарантії, умови праці через засоби масової інформації, що мають досить ефективний вплив на молодь.

Рівень охорони праці осіб, молодших 18 років, свідчить про зрілість держави, розвиненість її державно-правових інститутів та рівень суспільно-правової свідомості. Адже, тільки завдяки праці люди можуть задовольняти свої матеріальні та моральні потреби.

Отже, враховуючи фізіологічні та фізичні особливості організму неповнолітньої особи, що тільки формується, потрібно удосконалювати охорону праці не тільки в нашій державі, а й в міжнародному співтоваристві, оскільки життя і здоров'я є найважливішою цінністю.

***Ключові слова:** юридичні гарантії, трудові відносини, пільги, переваги, працевлаштування, неповнолітні, охорона праці.*

Постановка проблеми. За сучасних умов найнеобхіднішим є розвиток охорони праці громадян. Згідно зі ст. 24 Конституції України, перші акти у сфері трудового за-

конодавства були спрямовані саме на охорону праці та обмеження робочого дня. Особливої уваги потребує охорона праці неповнолітніх, адже вони мають додаткові пільги у зв'язку з фізіологічними, психологічними та віковими особливостями.

Охорона праці робітників сьогодні є важливою соціальною проблемою у будь-якій державі. Додаткової уваги потребує охорона праці саме неповнолітніх, адже на ринку праці досить велику частину займає молодь. Достатньо велика кількість осіб, які не досягли 18 років, під час влаштування на роботу нехтують або навіть не знають про спеціальний комплекс прав та пільг, які їм надаються стосовно охорони праці, а на деяких підприємствах та організаціях, користуючись цим, не завжди повідомляють.

Готовність неповнолітніх до праці є складовою економічного та соціального розвитку країни, гарантією демократичної держави, а також важливою частиною розвитку її економіки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Велика кількість науковців приділяють достатньо уваги щодо охорони праці саме неповнолітніх. Такі вчені, як О. А. Абрамова [1], Є. О. Монастирський [2], Ю. А. Орловський [3] та багато інших досліджували проблему охорони праці неповнолітніх відповідно до радянського законодавства.

Тема охорони праці неповнолітніх у науковій літературі досить часто розглядається, але за сучасних умов існує зовсім не велика кількість досліджень, які б комплексно охоплювали цю проблему.

Мета статті — проаналізувати соціально-трудова гарантії, обґрунтувати та дослідити особливості регулювання охорони праці осіб, які не досягли 18 років.

Виклад основного матеріалу дослідження. Згідно із Законом України «Про охорону праці» тлумачення поняття охорони праці таке: «охорона праці — це система правових, соціально-економічних, організаційно-технічних і лікувально-профілактичних заходів та засобів, спрямованих на збереження здоров'я і працездатності людини в процесі роботи» [4].

З прийняттям кодексів законів про працю (1918 та 1922 рр.) забороняється приймати на роботу осіб, молодших 16 років. Кодекс законів про працю регламентує вік, після досягнення якого допускається прийняття на роботу. Згідно зі статтею 188 КЗпП не допускається прийняття на роботу осіб, молодших 16 років.

Закріплений у законі принцип рівності трудових прав неповнолітніх впливає на трудові відносини; у статті 187 КЗпП, яка на рівні закону легалізує пільги для неповнолітніх у сфері охорони праці, робочого часу, відпусток та деяких інших умов праці, які (пільги) можуть бути встановлені не лише законом, але й підзаконними актами.

На виробництві умови праці неповнолітніх повинні відрізнятися від умов праці дорослих працюючих. Підставою є фізіологічна особливість організму підлітків, який тільки формується, та відсутність у більшості з них відповідної професії і спеціальності. Саме ці обставини визначають відмінність правового регулювання праці неповнолітніх, але за загальним правилом на неповнолітніх повністю поширюється законодавство про працю, а їх права щодо трудового договору прирівнюються до прав повнолітніх працюючих.

Існують такі пільги щодо праці неповнолітніх:

- встановлення скороченої тривалості робочого дня;
- заборона підіймати і переміщувати речі, маса яких перевищує встановлені граничні норми;
- встановлення мінімального віку прийняття на роботу;
- проведення обов'язкових медичних оглядів;
- заборона залучення до робіт зі шкідливими і небезпечними умовами праці;

- встановлення особливого порядку звільнення;
- надання щорічної основної відпустки подовженої тривалості;
- заборона до нічних, надурочних робіт та робіт у вихідні дні;
- зменшення норм виробітку [5].

Через достатню кількість пільг та переваг, які передбачені законодавством про працю, рівень конкурентоздатності неповнолітніх на ринку праці досить низький. Держава має вживати спеціальних заходів в інтересах молоді, сприяти державним і приватним установам, підприємствам наймати та фахово навчати молодь.

З метою охорони здоров'я неповнолітніх відповідно до ст.188 КЗпП та Положення про медичний огляд працівників певних категорій, затвердженого Наказом МОЗ України від 31. 03. 1994 р. № 45 «Не допускає прийняття на роботу осіб, молодших 16 років. Як виняток, можуть прийматись на роботу особи, які досягли 15 років за письмової згоди одного з батьків або особи, що їх замінює. Усі особи, молодші 18 років, приймаються на роботу лише після попереднього медичного огляду і в подальшому, до досягнення ними 21 року, щороку підлягають обов'язковому медичному оглядові. Власник або уповноважений ним орган зобов'язаний за свої кошти організувати проведення під час прийняття на роботу та щорічного обов'язкового медичного огляду до досягнення ними 21 року» [5].

На підприємстві чи організації повинен бути спеціальний облік працівників, які не досягли 18 років, із вказаними датами їх народження. Державні органи, які здійснюють нагляд і контроль за дотриманням законодавства про працю, в тому числі і норми про охорону праці, мають право вимагати, щоб їм були надані документи, які ведуться на підприємстві в порядку обліку працівників, які не досягли 18 років.

Держава покладає деякі обов'язки на власника підприємства, де працює неповнолітній, а саме власники і керівники підприємств, установ та організацій зобов'язані забезпечити в їх діяльності виконання правил техніки безпеки, виробничої санітарії та інших вимог щодо охорони здоров'я, передбачених законодавством. Власник зобов'язаний створити на робочому місці умови праці відповідно до вимог нормативних актів.

Для прийняття на роботу неповнолітніх місцеві органи державної виконавчої влади визначають у межах ст. 6 Закону України «Про сприяння соціальному встановленню та розвитку молоді в Україні», у якій встановлюються квоти робочих місць для працевлаштування молоді. При цьому під молоддю розуміють громадян віком від 14 до 28 років. Цю квоту використовують для направлення на виробництво осіб, які закінчили загальноосвітні школи, професійні навчально-виховні заклади та осіб, молодших 18 років. Відмови молоді, направленій для працевлаштування в рахунок квоти, у прийнятті на роботу забороняються. Відмова може оскаржуватись у суді.

Згідно зі ст. 199 КЗпП: «батьки, усиновителі і піклувальники неповнолітнього, а також державні органи та службові особи, на яких покладено контроль за додержанням законодавства про працю, мають право вимагати розірвання трудового договору з неповнолітнім, у тому числі й строкового, коли продовження його чинності загрожуює здоров'ю неповнолітнього або порушує його законні інтереси.»

Відповідно до Наказу Міністерства охорони здоров'я України від 22.03.96 р. № 59 забороняється залучати осіб, молодших 18 років, до підіймання і переміщення речей, маса яких перевищує встановлені для них граничні норми. Отже:

1. Граничні норми діють на всій території України і поширюються на всі підприємства, установи, організації, навчальні заклади, а також на юридичних та фізичних осіб, які використовують працю підлітків від 14 до 18 років.

2. Підлітків забороняється призначати на роботи, які пов'язані виключно з підійманням, утриманням або переміщенням важких речей.

3. До роботи, що потребує підймання та переміщення важких речей, допускаються підлітки, які не мають медичних протипоказань, що засвідчено відповідним лікарським свідоцтвом.

4. Загальна тривалість робочого часу підлітків не повинна перевищувати 24 год на тиждень для підлітків 14–15 років та 36 год — для підлітків 16–17 років.

5. Робота підлітків з вантажами не повинна становити більше 1/3 робочого часу.

6. Вага окремого вантажу та сумарна вага вантажу, який повинні підіймати та переміщувати підлітки, не повинна перевищувати граничних норм [4].

«Державний нагляд за дотриманням законодавчих та нормативних актів про охорону праці здійснюють відповідно:

Державний комітет України з нагляду за охороною праці.

Державний комітет України з ядерної та радіаційної безпеки.

Органи державного пожежного нагляду управління пожежної охорони Міністерства внутрішніх справ України.

Органи та заклади санітарно-епідеміологічної служби Міністерства охорони здоров'я України» [4].

«Неповнолітні працівники зобов'язані реєструватися як платники податків відповідно до Закону України «Про Державний реєстр фізичних осіб-платників податків та інших обов'язкових платежів» від 22.12.1994 р. № 320/94-ВР і отримати свій ідентифікаційний код. Згідно зі ст. 12 Закону України «Про оплату праці» регулюється оплата праці осіб, молодших 18 років, та інших незахищених категорій населення.

Заробітна плата працівникам, які молодше 18 років, за скороченої тривалості робочого дня виплачується в такому самому розмірі, як працівникам відповідних категорій за повної тривалості щоденної роботи» [4].

Норми виробітку, встановлені для неповнолітніх відповідно до ч. 1 ст. 193 КЗпП, не є підставою для розрахунку відрядних розцінок, на основі яких визначається відрядний заробіток неповнолітніх.

Відпустки для працівників віком до 18 років, згідно зі ст. 195 КЗпП, надаються відповідно до графіку, який складений на підприємстві, погоджений із профспілковим комітетом, і з урахуванням бажання неповнолітнього, у зручний для нього час; заробітна плата на момент відпустки виплачується працівникові за три дні до початку відпустки. Тривалість відпустки — 31 календарний день. Забороняється ненадання щорічної відпустки протягом робочого року, а також заміна відпустки грошовою компенсацією особам до 18 років.

За порушення законів та інших нормативно-правових актів з охорони праці відповідно до Кодексу України про адміністративні правопорушення застосовуються штрафні санкції до працівників. Накладений штраф вноситься в касу підприємства. Рішення про стягнення штрафу може бути оскаржене в місячний строк у судовому порядку. Кошти від застосування штрафних санкцій зараховуються до Державного бюджету України [5].

Висновки. Отже, можна зазначити, що тема «Охорона праці неповнолітніх» була, є і буде актуальною. Вона є важливим інтегрованим інститутом трудового права. Виходячи з того, що особи, молодші 18 років — це майбутнє держави, потрібно вжити певних заходів, необхідних для створення належних умов праці, адже вони є важливою частиною успішного економічного розвитку суспільства.

У сучасних умовах охорона праці потребує вдосконалення як нормативного, так і організаційного. Більшості неповнолітніх, які влаштовуються на роботу, не повідомляють про те, що вони мають спеціальний комплекс прав, і роботодавці цим користуються.

Тому, одним із чинників реалізації норм охорони праці неповнолітніх є інформування осіб, які не досягли 18 років, про їх права, гарантії, умови праці через засоби масової інформації. Рівень охорони праці осіб молодших 18 років, у будь-якому суспільстві свідчить про зрілість держави, розвиненість її державно-правових інститутів та рівень суспільно-правової свідомості.

Список літератури

1. Абрамова А. А. Юридическая защита трудовых прав молодежи. Москва : Знание, 1971. 16 с.
2. Монастырский Е. А., Карпенко Д. А. Правовое регулирование труда молодежи в СССР. Киев : Наукова думка, 1984. 117 с.
3. Орловский Ю. П. Охрана труда молодежи. Москва : Госюриздат, 1960. 61 с.
4. Трудове право України : підручник / за ред. Н. Б. Болотіної. Київ : Т-во «Знання», 2008. 725 с.
5. Кодекс законів про працю України. Науково-практичний коментар / В. І. Прокопенко та ін. Харків : Консум, 2003. 832 с.

References

1. Abramova, A. A. (1971). *Uridicheskaja zaschita trudovyh prav molodezhi* [Legal protection of youth labor rights]. Moscow, Znanie Publ., 16 p.
2. Monastyrskij, E. A., Karpenko, D. A. (1984). *Pravovoe regulirovanie truda molodezhi v SSSR* [Legal regulation of youth labor in the USSR]. Kiev, Naukova Dumka Publ., 117 p.
3. Orlovskij, Yu. P. (1960). *Ohrana truda molodezhi* [Youth Labor Protection]. Moscow, Gosyurizdat Publ., 61 p.
4. Bolotina, N. B. (ed.) (2008). *Trudove parvo Ukrainy* [Labor Law of Ukraine]. Kyiv, Znannia Publ., 725 p.
5. Prokopenko, V. I. (2003). *Kodeks zakoniv pro pratsiu Ukrainy. Naukovo-praktychnyi komentar* [Labor Code of Ukraine. Scientific and practical commentary]. Kharkiv, Konsum Publ., 832 p.

Дата надходження рукопису 22.05.2020

Objective. *The objective of the article is to study the problem of implementation and effectiveness of social and labor guarantees provided to employees under the age of eighteen. The authors substantiate and analyze the effectiveness of benefits and advantages provided in accordance with the current labor legislation to persons who need additional legal protection, namely minors.*

Methods. *The tasks are solved by applying such methods as analysis and generalization of scientific, popular science literature and legal acts that provide benefits and advantages to working women and underage employees*

Results. *The authors come to the conclusion that in modern conditions, labor protection requires improvement of both normative and organizational one. The current situation of minors in the labour market is characterized by discrimination. When applying for employment, persons under the age of 18 are not reported about a special set of additional rights, and some employers take advantage of this.*

Therefore, one of the factors in the implementation of labor protection standards for minors is to inform persons under the age of eighteen about their rights, guarantees, and working conditions through the mass media, which have a fairly effective impact on young people.

The level of labor protection for persons under 18 indicates about the maturity of the state, the development of its legal institutions and the level of social and legal consciousness. After all, only through work can people meet their material and moral needs.

Therefore, taking into account the physiological and physical characteristics of the body of a minor, which is just being formed, we need to improve labor protection not only in our country, but also in the international community, because life and health are the most important value.

Key words: *legal guarantees, labor relations, benefits, advantages, employment, minors, labor protection.*

ЗМІСТ

ФІЛОСОФСЬКЕ ОСМИСЛЕННЯ ПРОБЛЕМ ОСВІТИ

<i>Ревуцька С. К., Бадіца А. В.</i> ПЛАГІАТ ЯК СВІТОВА ТЕНДЕНЦІЯ.....	5
<i>Рибалка Н. В.</i> ФОРМУВАННЯ СОЦІОКУЛЬТУРНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ УЧНІВ СТАРШОЇ ШКОЛИ У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ.....	11
<i>Зінченко В. М., Бойко В. О.</i> ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ КРЕАТИВНОСТІ ЯК ЛІНГВІСТИЧНОГО ФЕНОМЕНУ	19
<i>Богатирьова Г. А.</i> ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРОЛОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ БАКАЛАВРІВ З ТУРИЗМУ ЗАСОБАМИ ОБРАЗОТВОРЧОГО МИСТЕЦТВА.....	25

СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ МОВНОГО ПРОСТОРУ

<i>Фурт Д. В.</i> ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕКЛАДУ СУЧАСНИХ АНГЛОМОВНИХ ТЕРМІНІВ ПРАВА.....	35
<i>Остапенко С. А.</i> СПОСОБИ ВІДТВОРЕННЯ СЛЕНГУ В ПРОЦЕСІ ХУДОЖНЬОГО ПЕРЕКЛАДУ	40
<i>Снігговська І. Ю., Крижовська В. Ю.</i> СТРУКТУРНІ ОСОБЛИВОСТІ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ КОМП'ЮТЕРНИХ ТЕРМІНІВ У СФЕРІ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ.....	49

СУСПІЛЬСТВО: СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ. ОСОБИСТІТЬ

<i>Ніколенко К. В.</i> КРЕАТИВНІ ОСОБЛИВОСТІ ДУХОВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЛЮДИНИ	56
<i>Ревуцька С. К., Кулига А. О.</i> ОСОБЛИВОСТІ ПОВЕДІНКИ СТУДЕНТА ПІД ЧАС СЕСІЇ ЯК ЧИННИКА ЕКЗАМЕНАЦІЙНОГО СТРЕСУ	62
<i>Зінченко В. М., Рубан Ю. О.</i> АВТОРСЬКЕ ПРАВО В УКРАЇНІ.....	69

Зінченко В. М., Безпалько К. М.

СУТЬ АВТОРСЬКОГО ПРАВА:

КЛЮЧОВІ ПОНЯТТЯ ТА ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ 76

Шульженко І. В., Дядюра К. В.

ОХОРОНА ПРАЦІ НЕПОВНОЛІТНІХ 84

CONTENTS

PHILOSOPHICAL CONCEPT OF EDUCATIONAL PROBLEMS

<i>Revutska S. K., Baditsa A. V.</i> PLAGIARISM AS A WORLDWIDE TENDENCY	5
<i>Rybalka N. V.</i> HIGH SCHOOLERS' SOCIO-CULTURAL COMPETENCE FORMATION IN THE FOREIGN LANGUAGE STUDY PROCESS.....	11
<i>Zinchenko V. M., Boiko V. M.</i> PECULIARITIES OF FORMATION AND FUNCTIONING OF CREATIVITY AS A LINGUISTIC PHENOMENON.....	19
<i>Bohatyrova H. A.</i> FORMATION OF CULTUROLOGICAL COMPETENCE OF BACHELORS IN TOURISM BY MEANS OF FINE ARTS	25

SOCIO-PHILOSOPHICAL ISSUES OF LINGUISTIC SPACE DEVELOPMENT

<i>Furt D. V.</i> TRANSLATION OF MODERN ENGLISH LAW TERMS	35
<i>Ostapenko S. A.</i> WAYS OF SLANG RENDERING WHILE LITERARY TRANSLATION	40
<i>Siniahovska I. Yu., Kryzhovska V. Yu.</i> STRUCTURAL FEATURES AND FUNCTIONING OF COMPUTER TERMS IN INFORMATION TECHNOLOGY.....	49

SOCIETY: STATE AND DEVELOPMENT PROSPECTS. PERSONALITY

<i>Nikolenko K. V.</i> CREATIVE FEATURES OF HUMAN SPIRITUAL ACTIVITY	56
<i>Revutska S. K., Kulyha A. O.</i> STUDENTS' BEHAVIOUR PECULIARITIES IN THE SESSION PERIOD AS A FACTOR OF EXAM STRESS	62
<i>Zinchenko V. M., Ruban Yu. O.</i> COPYRIGHT IN UKRAINE	69

Zinchenko V. M., Bezpalko K. O.

THE ESSENCE OF COPYRIGHT:

KEY CONCEPTS AND FUNDAMENTAL PRINCIPLES 76

Shulzhenko I. V., Diadiura K. V.

JUVENILE LABOR PROTECTION 84

ДОНЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ЕКОНОМІКИ І ТОРГІВЛІ
ІМЕНІ МИХАЙЛА ТУГАН-БАРАНОВСЬКОГО

Наукове видання

**ІНТЕЛЕКТ
ОСОБИСТІТЬ
ЦИВІЛІЗАЦІЯ**

*Тематичний збірник наукових праць
із соціально-філософських проблем*

№ 1 (20) 2020

Українською, російською та англійською мовами

Підписано до друку 01.07.2020 р.
Формат 60×84/8. Папір офсетний.
Гарнітура «Times New Roman». Друк — лазерний.
Ум. друк. арк. 10,93. Обл.-вид. арк. 10,12.
Наклад 150 прим. Зам. № ____.

ФОП Маринченко С. В.
вул. Героїв АТО, 81-а, оф. 109,
м. Кривий Ріг, Дніпропетровська обл., 50086
Свідоцтво про державну реєстрацію № 030567 від 19.01.2007 р.
тел. (067) 539-66-81